

“Aurel Vlaicu” University of Arad
L’Association Française de Psychologie Politique
Romanian Association of Political Ecology

Collective and exemplary memories
PUBLIC AND PRIVATE FORMS OF COMMEMORATION

Societal and Political Psychology International Review
Revue internationale de psychologie politique sociétale
Revista internațională de psihologie politică societală
Revista international de psicologia politica societal

VOLUME 3 • NUMBER 2 • 2012

sppir

societal and political psychology international review
revue internationale de psychologie politique sociétale
revista internațională de psihologie politică societală
revista international de psicologia politica societal

VOLUME 3 • NUMBER 2 • 2012 • COLLECTIVE AND EXEMPLARY MEMORIES

EDITORS-IN-CHIEF

Lavinia Betea

Alexandre Dorna

DIRECTOR OF HONOUR

Serge Moscovici

“Aurel Vlaicu”
University of Arad

L’Association Française
de Psychologie Politique

Romanian Association
of Political Ecology

EDITORS

“Aurel Vlaicu”
University of Arad

L'Association Française
de Psychologie Politique

Romanian Association
of Political Ecology

EDITORS-IN-CHIEF

Lavinia Betea

Alexandre Dorna

SCIENTIFIC BOARD

Jacqueline Barus-Michel, *France*
Simona Bealcovschi, *Canada*
Dorra Ben Alaya, *Tunisia*
Natalia Cojocaru, *Republic of Moldova*
Cristina Diac, *Romania*
Alina Duduciuc, *Romania*
Hélène Feertchak, *France*
Edgar Galindo, *Panama*
Adela Garzon, *Spain*
Patrice Georget, *France*
Georgeta Ghebrea, *Romania*
Li-Li Huang, *Taiwan*
Jorge Correia Jesuino, *Portugal*
James Liu, *New Zealand*

Mireya Lozada, *Venezuela*
Benjamin Matalon, *France*
Florin-Răzvan Mihai, *Romania*
Graciela Mota, *Mexico*
Akop Nazaretyan, *Russian Federation*
Risa Permanadeli, *Indonesia*
Andrei Rezaev, *Russian Federation*
Eulogio Romero Rodriguez, *Mexico*
Annamaria Silvana de Rosa, *Italy*
Nicolas Roussiau, *France*
Constantin Salavastru, *Romania*
Cho Jung Shin, *South Korea*
Ilarion Țiu, *Romania*
Ricardo Yocelvezky, *Mexico*

EDITORIAL BOARD

Simona Bealcovschi, *Canada*
Cristina Diac, *Romania*
Alina Duduciuc, *Romania*
Eliza Dumitrescu, *Romania*

Florin-Răzvan Mihai, *Romania*
Alina Pop, *Romania*
Paula Tomi, *Romania*
Ilarion Țiu, *Romania*

MANAGERIAL BOARD

Lizica Mihuț, *Rector of “Aurel Vlaicu”
University of Arad*
Florentina Munteanu, *Vice-Rector of
“Aurel Vlaicu” University of Arad*
Alina Zamfir, *Vice-Rector of “Aurel
Vlaicu” University of Arad*

Anton Ilica, *Dean of Faculty of
Education Sciences, Psychology and
Social Assistance, “Aurel Vlaicu”
University of Arad*

ISSN: 2068-6315
CNCSIS Classification: “C”

CONTACT
<http://www.sppir.uav.ro>
sppir.romania@gmail.com

Articles

Memorie colectivă și exemplară: forme ale comemorării publice și private	5
Collective and exemplary memories	6
Mémoire collective et mémoire exemplaire	7

IN MEMORIAM ADRIAN NECULAU (1938-2012)

O personalitate a psihologiei contemporane <i>Lavinia Betea</i>	11
Hommage <i>Andreea Ernst-Vintilă</i>	13

COLLECTIVE AND EXEMPLARY MEMORIES: PUBLIC AND PRIVATE FORMS OF COMMEMORATION Special section dedicated to the International scientific conference FORCED LABOR OF GERMANS ETHNICS IN THE USSR 1-2 November 2012, Arad, Romania

O piedică în calea uitării... <i>Erwin Josef Țigla</i>	17
O filă din istoria deportării: cazul Monica Bunge <i>Acad. Dan Berindei</i>	19
Țărmurile memoriei: povestea de viață, amintirea urmașilor, memoria colectivă <i>Lavinia Betea</i>	21
Memoria deportării. Studiu de caz – germanii din România deportați în URSS <i>Ilarion Țiu</i>	31
Memorie și discurs pe marginea deportării la muncă a germanilor în URSS <i>Elena Rodica Colta</i>	33
Deportată în URSS. Povestea Mariei Așembrener <i>Daniel Șandru</i>	41
Trauma experienței de lagar de muncă sovietic în descrierea Hertei Müller <i>Radu Clit</i>	43

Munca. Realitate și propagandă în România comunistă <i>Sorin Bocancea</i>	55
Reprezentarea vinei și ipostazierea <i>Celuilalt</i> în reconstituirile narative ale etnicilor germani deportați în URSS <i>Olga Cojocaru</i> <i>Natalia Cojocaru</i>	61
Practici totalitare de luptă împotriva comunităților etnice din România <i>Tudor Pitulac</i> <i>Adriana Bondor</i>	69
Duplicitate comunistă – cotidianul „Patriotul” din Arad despre egala îndreptățire a minoritarilor, în lunile care au precedat deportarea etnicilor germani, în ianuarie 1945 <i>Kardos Attila</i> <i>Dora Tencalec</i>	77

SOCIAL PSYCHOLOGY APPROACHES

La question stratégique : les conflits idéologiques, politiques et la guerre <i>Alexandre Dorna</i>	93
Identity as a factor of personal geopolitical consciousness <i>Alexander Drozdov</i>	101
On the notion of polemic social representations – theoretical developments and empirical contributions <i>Alina Pop</i>	109
Reprezentări sociale ale sportului din regimul comunist <i>Andrei Stoicu</i>	125
The constructive interaction within the “doctor – patient” relationship system <i>Lesya Lymar</i>	141

Memorie colectivă și memorie exemplară

Adesea psihologii au tratat memoria ca o funcție fundamentală a individului, locul te-mei fiind plasat, în tratatele clasice, imediat după tratarea percepției. Această logică a funcționării spiritului o regăsim și în paradigma cognitivistă unde percepția mediului și adecvarea comportamentelor se realizează pe baza memoriei obiectelor întâlnite, evenimentelor trăite, atitudinilor adoptate ș.a.m.d.

Căutarea *relației între colectiv și singular* conduce în termeni de psihologie politică la întrebarea: cum dobândește instanța colectivă statutul de *agent al istoriei*? Teoriile lui Maurice Halbwachs privind *cadrele sociale* comune ale memoriei individuale și ale memoriei colective și interdependențele acestora rămân de referință. Amintirea individuală se sprijină pe *cadrele memoriei colective*, iar acestea din urmă permit, la rândul lor, o rememorare a trecutului în acord cu gândirea și atitudinile sociale dominante ale prezentului. Memoria devine astfel o creație colectivă, care fundamentează repere istorice sau provoacă la rememorare, alimentând restructurarea unor forme dominante de gândire colectivă prin variate note rememorative comune ale evenimentelor trecute. Istoria însăși este, în fapt, o problemă de domeniul psihologiei memoriei.

Omniprezentă și polivalentă în toate sferele scenei publice, termenul de memorie colectivă

este deseori înlocuit cu diverse alte denumiri precum *memorie socială, partizană, istorică, simbolică, literară, exemplară, de masă* etc. În situația aceasta pare a se ajunge la o anomie a societății globale în care există o multitudine de memorii independente.

Focalizarea pe *sensurile memoriei exemplare* a actualului număr al revistei noastre nu este, așadar, întâmplătoare. Conceptul se articulează îndeobște în jurul imperativului moral făcând din amintire o necesitate. Originea ei este plasată într-un eveniment traumatizant pentru existența grupului, așezat, uneori, în jocul politicii. Trecutul subzistă prin modul de impunere, altfel spus, el necesită un tratament, o reconstrucție pentru a putea fi asimilat de către grup în sine. Întemeiată pe exemplul pe care i-l oferă inițial obiectul existenței sale, amintirea devine *exemplară* prin congruența cu alte valori împărtășite de alte grupuri sociale. Asupra sa se aplică imperativul „*datoriei memoriei*“, cum spune Tvetan Todorov.

Omagem, totodată, în acest context al memoriei exemplare viața și merituosă activitate de psihosociolog a lui Adrian Neculau, membru fondator al revistei noastre, dispărut dintre noi prea devreme.

Editorii

Collective and exemplary memories

The psychologists have often treated the memory as a fundamental function of the individual, the theme being placed, in classical treatises, subsequent to the approach on perception. This logic of the functioning of the spirit can be traced back to the cognitive paradigm where the perception of the environment and the behavioural adequacy are performed according to the memory of the encountered objects, of the lived events, adopted attitudes etc.

The search for *the relation between collective and singular* leads in terms of political psychology to the question: how does the collective instance acquire the status of *history agent*? Maurice Halbwachs' theories regarding the common *social frames* of the individual memory and of the collective memory and their interdependences are regarded as benchmark concepts. The individual recollection relies on the *collective memory frames*, and the latter allow a reconstruction of the past in accordance with the dominant social thinking and attitudes of the present. The memory thus becomes a collective creation, which substantiates historical marks or invites to recollection, engendering the restructuring of some dominant forms of collective thinking through varied common retrospective notes of the past events. History itself is, actually, an issue related to the field of the psychology of memory.

Omnipresent and polyvalent in all the pub-

lic scenes, the term of collective memory is sometimes replaced by different other terms such as *social, partisan, historical, symbolical, literary, exemplary, mass memory* etc. We consequently seem to reach an anomie of the global society where a multitude of independent memories are present.

The focus on the meanings of the *exemplary memory* in the current issue of our journal is not coincidental. The concept is particularly articulated around the moral imperative that turns recollection into necessity. Its origin is placed in a traumatic event for the existence of the group, sometimes found in the political game. The past subsists through assertive means, in other words, it needs a treatment, a reconstruction in order to be assimilated by the group. Grounded on the example originally provided by the object of its existence, the recollection becomes *exemplary* through the congruency with other values shared by other social groups. And in relation to it, the imperative of the "*duty of memory*" becomes apparent, as Tzvetan Todorov said.

At the same time, we honour, in this context of the exemplary memory, the life and the valuable activity of the psychosociologist Adrian Neculau, founding member of our journal, too soon gone, but still living in our hearts.

Editors

Mémoire collective et mémoire exemplaire

Les psychologues ont souvent traité la mémoire en tant que fonction fondamentale de l'individu, la place du sujet dans les traités classiques étant juste après les considérations sur la perception. Cette logique du fonctionnement de l'esprit peut être retrouvée aussi dans le paradigme cognitiviste où la perception de l'environnement et l'adéquation des comportements sont accomplies à travers la mémoire des objets rencontrés, des événements vécus, des attitudes adoptées, etc..

La recherche de la relation entre le collectif et le singulier mène en termes de psychologie politique à la question: comment peut l'instance collective atteindre le statut d'agent de l'histoire? Les théories de Maurice Halbwachs sur les cadres sociaux communs de la mémoire individuelle et leurs interdépendances restent comme référence. La mémoire individuelle s'appuie sur les cadres de la mémoire collective, et ceux derniers permettent, à leur tour, une remémoration du passé en accord avec la pensée et les attitudes sociales dominantes du présent. La mémoire devient ainsi une création collective qui valide les repères historiques ou entraîne la remémoration, en déterminant la restructuration des formes dominantes de pensée collective par les différentes notes évocatrices communes des événements passés. L'histoire-même est, en effet, un problème qui tient à la psychologie de la mémoire.

Omniprésent et polyvalent dans toutes

les sphères de la scène publique, le terme de mémoire collective est souvent remplacé par d'autres termes comme mémoire sociale, partisane, historique, symbolique, exemplaire, de masse, etc.. Dans cette situation il semble qu'on arrive à une anomie de la société globale où on trouve une multitude de mémoires indépendantes.

La concentration sur les significations de la mémoire exemplaire dans ce numéro de notre revue n'est donc accidentelle. Le concept s'articule particulièrement autour de l'impératif moral qui fait de la mémoire une nécessité. Son origine est placée dans un événement traumatisant pour l'existence du groupe, situé parfois dans le jeu politique. Le passé subsiste par la modalité d'imposition, autrement dit, il nécessite un traitement, une reconstruction, pour être assimilé par le groupe. Fondée sur l'exemple fourni initialement par l'objet de son existence, la mémoire devient exemplaire par la congruence avec d'autres valeurs partagées par d'autres groupes sociaux. Par-dessus on applique l'impératif du "devoir de la mémoire", comme l'appelle Tzvetan Todorov.

Nous rendons en même temps hommage, dans ce contexte de la mémoire exemplaire, à la vie et l'activité louable de psychosociologue d'Adrian Neculau, membre fondateur de notre revue, trop tôt disparu.

Éditeurs

In memoriam

Adrian Neculau (1938-2012)

O personalitate a psihologiei contemporane

Lavinia Betea

O veste tristă, în prag de Crăciun, răspândită de câteva ceasuri pe toate continentele lumii prin zeci de rețele de grupuri de cercetare, consilii științifice editoriale sau de conferințe internaționale din care magistrul ieșean făcuse parte. Căci Adrian Neculau a trăit la intensitate maximă ultimul sfert din cei 74 de ani ce i-a fost dat să-mplinească. În numai două decenii, a (re)adus psihologia socială în România și s-a dăruit pe sine ca animator și cercetător în psihologia contemporană.

Doctor în psihologie din 1974 sub coordonarea academicianului Vasile Pavelcu, pentru Adrian Neculau anul 1989 a însemnat o adevărată descătușare. A fost un noroc pentru Universitatea „Al. I. Cuza” Iași să ia startul competițiilor atunci declanșate în învățământul superior cu un astfel de profesor. Și un privilegiu pentru renașterea psihologiei în spațiul românesc prin dăruirea energiei sale recuperatoare. A fost - iar istoria disciplinei va consemna aceasta -, un actor principal al renașterii psihologiei sociale în Europa de Est. O privire retrospectivă asupra cercetărilor sale impune teme de relevanță ale credinței într-o Europă nedivizată de bariere culturale: memorie și gândire socială, atitudini, influențe, mentalități și, urmând drumul deschis de bunul său prieten, Serge Moscovici, reprezentări sociale ale sărăciei și puterii.

În 20 de ani, Adrian Neculau a făcut, cum se spune, cât altul în mai multe vieți. A fost fondator și decizional în instituții și organizații care configurează spațiul actual al învățământului superior și cercetării științifice precum Asociația Psihologilor din România, Comisia de Științe Sociale a Consiliului

Național de Evaluare și Acreditare Academică, Asociația Română de Cercetare și Intervenție Psiho-Socială, Laboratorul „Psihologia Câmpului Social” etc. A clădit punți de legătură între cercetarea românească și reputele centre mondiale ale psihologiei prin prezența în rețelele Observatoire Européen des Représentations Sociales, European Association of Experimental Social Psychology, Association pour la Diffusion de la Recherche Internationales en Psychologie Sociale, Centre International de Recherche, Formation et Intervention Psychosociologique, European PhD on Social Representations and Communication and So.Re.Com.THEmatic NETwork ș.a. A organizat conferințe internaționale, a publicat peste 200 de studii și articole în volume și reviste de specialitate, în țară și în străinătate, a editat 15 cărți de autor și a coordonat 20 de volume colective, a condus tezele doctorale a 38 de tineri din România, Moldova, Germania și Israel. Și lista ar continua încă mult căci ultimul CV al profesorului Adrian Neculau din calculatorul meu are zece pagini. Toate aceste înșiruri de merite profesionale ar fi o sumă a vieții teribil de incompletă pentru acei care l-au cunoscut și l-au admirat în împlinirea iubirilor pentru soția Rodica și fiul Radu, profesor de filozofie la Universitatea Windsor (Canada).

Când scriu „a fost” despre Adrian Neculau, cu egoismul funciar al naturii umane, în minte răsar, involuntar, și cuvintele „îmi va fi greu” fără Adrian Neculau. L-am cunoscut în împrejurările caduce ale birocrăției examenului de doctorat. Conspectasem bibliografie psihosociologică și documente de arhivă, simultan cu „terenul” istoriei orale. Studiul

reprezentărilor sociale datorate ideologiei și instituțiilor comuniste mi se înfățișa ca și capcana unui nesfârșit labirint. Psihologii clujeni m-au „liniștit”: cuvântul hotărâtor în acceptarea tezei îi aparține lui Adrian Neculau de la Iași. Îl cunoșteam din scris, nici măcar din vedere. Dar din ceremonialul tensionat al susținerii tezei, am păstrat doar amintirea referatului său. Ascultam înșirate, cum aș fi vrut să le pot spune și eu, eforturile și dificultățile temei. Fapt excepțional în mediul universitar românesc, profesorul mărturisea propriile eșecuri în abordările gândirii sociale ampren-tate de remanențele formării „omului nou”. L-am cunoscut apoi, răspunzând invitației sale de-a conferenția despre tehnicilor interviului creativ studenților de la Iași. Pe el și minunații săi colaboratori, actuala „școală ieșeană de psihologie socială”.

Ne-am întâlnit de-a lungul ultimilor ani de

multe ori. Am colaborat la editarea unor volume colective și a Revistei Internaționale de Psihologie Politică Societală. M-am bucurat, aș putea zice cu mândrie națională, de prestigiul și simpatia ce-i erau conferite în reuniuni internaționale. Povestea aceasta este, probabil, mult asemănătoare amintirilor a zeci de doctoranzi și colaboratori ai săi. Generos și deschis, inventiv și prodigios ca profesor, manager și cercetător, într-o viitoare istorie a elitele culturale post-comuniste, lui Adrian Neculau i se cuvine loc de statuie.

Pe firul explicativ al reprezentărilor sociale de care s-a ocupat, sufletul lui Adrian Neculau a pornit în marea călătorie. În reprezentarea din poveștile moldovenești ale copilăriei sale, pe oamenii buni îi așteaptă Sfântul Petru. În mână, cu cheile Raiului. Dar pentru cei foarte buni, așa cum a fost printre semenii lui Adrian Neculau, poarta e gata deschisă.

Hommage

Andreea Ernst-Vintilă

Le psychologie social roumain qui a le plus marqué la l'histoire récente de cette discipline en Roumanie, et probablement aussi la vie quotidienne de ses concitoyens, Adrian Neculau, s'est éteint cette nuit à Iasi. Professeur émérite à l'Université Al. I. Cuza de Iasi, fils de maîtres d'école persécutés par le régime communiste totalitaire, élève de Vasile Pavelcu qui avait lui-même fréquenté les cours de Henri Wallon, Pierre Janet et Henri Piéron Adrian Neculau est celui auquel la psychologie sociale roumaine doit sa renaissance des cendres après la chute du régime communiste depuis 1990.

Fondateur du Laboratoire Psychologie du Champ Social à l'Université Al. I. Cuza de Iasi, infatigable moteur de coopération Est-Ouest en Europe, proche de Serge Moscovici, Adrian Neculau a développé des relations de coopération et recherche avec les plus grandes universités européennes, a participé à des équipes de recherche intéressées par l'étude des représentations sociales de la pauvreté, du pouvoir et des minoritaires, il a été membre du Comité Exécutif du European PhD on Social Representations and Communication and So.Re. Com. THEmatic NETwork de l'Université „La Sapienza” de Rome, il a accueilli à Iasi le 7e Congrès de Psychologie Sociale en Langue Française de l'ADRIPS, mais aussi Willem Doise pour le titre de Docteur Honoris Causa de l'Université AL I Cuza, et Michel-Louis Rouquette, invité d'honneur de la 1e Conférence roumaine de Psychologie Sociale.

En Roumanie Adrian Neculau a lancé et coordonné la prestigieuse Revue de Psychologie Sociale, laquelle a accueilli au long des années des textes d'auteurs comme Michel-Louis

Rouquette, Ivana Markova. Il a dirigé deux collections aux Editions Polirom, Collegium. Psychologie et Psychologie Appliquée, où il a fait publier des ouvrages originaux et fait traduire les meilleurs manuels de psychologie sociale et ouvrages d'auteurs étrangers. Impulsés par Adrian Neculau, nombre de ses étudiants ont fait des stages de recherches appréciés dans les laboratoires européens et nord-américains.

Outre ses nombreux articles scientifiques, Adrian Neculau a publié de nombreux ouvrages : Les leaders dans la dynamique des groupes (1977) ; La Mémoire perdue (Polirom, 1999) ; Traces du Temps. Illusions roumaines, confirmations européennes. Un dialogue avec Serge Moscovici (Polirom, 2002) ; La Formation d'adultes (Polirom, 2004) ; La vie quotidienne pendant le communisme (Polirom, 2004 ; L'Harmattan, 2008) ; La dynamique des groupes et des équipes (Polirom, 2007) ; Un psychologue dans l'Agora (Polirom, 2007) ; La Psychologie de la servitude volontaire (Polirom, 2011). Ces dernières années, Adrian Neculau avait publié chaque samedi dans le Journal de Iasi une «pastille », comme il l'appelait, analyse psychosociale de la société roumaine, réflexion sur le rôle du psychologue dans la société et son interaction avec elle. Francophone engagé, il y a proposé aussi des analyses sur son expérience de la société française, des souvenirs sur ses maîtres à penser, ses amis français.

Ses recherches récentes ont porté notamment sur les effets de l'idéologie totalitaire sur les représentations sociales, mais aussi sur le drame et la persécution des psychologues roumains pendant le communisme et l'histoire de

la psychologie sociale en Roumanie. Ainsi, notait-il récemment le mot de Didier Anzieu au sujet du professeur Vasile Pavelcu qu'Anzieu avait bien connu à Paris : „C'est ça, pour nous, mon cher collègue, l'histoire de la psychologie; personne aujourd'hui ne sait plus rien sur nos devanciers, notez donc, pour ne rien oublier, tout ce que le Maître vous a dit”.

Chercheur de renom, enseignant dans l'âme, homme au verbe succulent et sourire contagieux dont l'être entier signifiait bonté et tolérance, Adrian Neculau est de ceux qui laissent derrière eux un monde qu'ils ont tenté de rendre meilleur. Nos pensées vont à son épouse Rodica et à son fils Radu, professeur de philosophie à l'Université de Windsor au Canada.

Collective and exemplary memories:
public and private forms of commemoration

Special section dedicated to the
International scientific conference
FORCED LABOR OF GERMANS ETHNICS IN THE USSR
1-2 November 2012, Arad, Romania

O piedică în calea uitării...

Erwin Josef Tigla¹

„Despărțirea a fost cumplită. Durerea părinților mei pentru pierderea copilului care tot timpul fusese ocrotit și care acum trebuia lăsat în voia soartei era de nedescris, iar pentru mine, care porneam pe acest drum necunoscut, dezorientată, era ceva aproape insuportabil. Însă zarurile fuseseră aruncate. Au venit doi soldați ruși și unul român, mai brunet puțin, și m-au dus la sediul jandarmeriei...” Așa povestește Dora Dumitru din Ploiești începutul calvarului ei, al deportării în Uniunea Sovietică, în cartea semnată de ea, „Erinnerungen / Amintiri”, apărută la Editura „Semne” din București, în anul 2010, apariție editorială tipărită sub grija Forumului Democrat al Germanilor din Regiunea Extracarpatică cu sediul în București.

Tot ea povestește în aceeași carte și întorcerea: „Timpul, cu toate necazurile lui, nu a stat pe loc și într-o bună zi s-a adevărit sloganul rușilor *skoro damoi* (în curând acasă). În decembrie 1949 am fost pregătiți cu toții pentru o călătorie lungă, pentru a merge acasă. Am fost înșiruiți în curtea lagărului, percheziționați, cei care posedau ruble au fost *eliberați* de ele și în convoi am pornit către gară, unde ne așteptau iarăși vagoane de marfă. În fundul sufletului puneam încă la îndoială această călătorie spre *acasă*, am urcat cu sentimente împărțite în vagon. De data aceasta, vagoanele nu au mai fost închise și sigilate. Drumul a fost parcurs în mai multe etape. Mergeam câteva ore, pe urmă trenul se oprea și uneori dura 10-12 ore până la o nouă pornire. Așa am călătorit cca 20 zile. Într-o dimineață, în zori, am auzit vorbindu-se românește. Eram acasă! Am râs și am plâns, ne-am îmbrățișat, am cântat cântece

de slavă, am coborât, am sărutat pământul, am îmbrățișat soldații care ne prelau.”

Între plecarea spre necunoscut și bucuria întoarcerii acasă, dramele individuale și colective au marcat suflete, destine, vieți întregi. Munca istivitoare, subnutriția, bolile și nici chiar moartea nu a cruțat deportații!

Astăzi, doar puțini mai sunt în viață... Din an în an devin tot mai puțini; din an în an se deplasează tot mai greu, devin mai aplecați de spate, și cu toate acestea, când sunt întrebați de tinerețea lor, suspină, încep să curgă, fără să vrea, pe obrajiilor lor lacrimi. Este vorba despre deportații germani din România în fosta Uniunea Sovietică, care se mai află în viață, care au aproape toți mai bine de 80 de ani sau, cei care s-au născut acolo, între 65 și 70 de ani.

În ianuarie 2012 s-au comemorat 67 de ani de la începerea deportării germanilor din România.

A fost și este o obligație morală de onoare a organizației reprezentative a etniei germane din țara noastră, a Forumului Democrat al Germanilor din România, ca, an de an, începând cu schimbările politice din decembrie 1989, să se ocupe de soarta acestor oameni care au plătit cu cei mai frumoși ani ai vieții, de multe ori cu suferințe, ba chiar și cu moartea, ororile și urmările celui de al II-lea Război Mondial.

În cei 22 de ani s-au organizat multe manifestări comemorative pe plan local sau național, au fost ridicate monumente și plăci comemorative, au apărut cărți cu amintiri ale deportaților, cercetări și cărți-document, s-au organizat simpozioane și sesiuni de comunicări științifice, cumulate toate sub mottoul „o piedică în calea uitării!”

Poate că nu sunt chiar eu cel mai îndreptățit astăzi aici, să spun aceste cuvinte de salut cu prilejul deschiderii Conferinței Științifice Internaționale „Munca forțată a etnicilor germani În URSS”. Poate că ele trebuiau rostite de către însăși un deportat, poate chiar de către Ignaz Bernhard Fischer, președintele Asociației Foștilor Deportați în Uniunea Sovietică din România. Sau poate de către jurnalista și cercetătoarea Hannelore Baier din Sibiu, autoare a mai multor cărți-document despre această perioadă neagră a istoriei germanilor din acest spațiu sud-est european.

Cu toate acestea mă simt onorat să vă fiu alături în aceste clipe, care pentru mine personal înseamnă foarte mult: ele sunt o dovadă în plus că această perioadă de tristă amintire nu este dată uitării, că sunt instituții și organizații, dar în primul rând oameni, care doresc și în continuare să facă lumină în evenimentele din

acei ani.

Și nu în ultimul rând sunt și emoționat, prezența mea aici fiind dedicată și amintirii bunicii mele Jozsef Wrattny (* 8.03.1910 – † 27.01.1992), care, alături de mulți, mulți alții, a fost victimă nevinovată a celor 5 ani de deportare în Uniunea Sovietică.

Mulțumesc organizatorilor, invitaților și referenților / cercetătorilor pentru organizare, participare și teme comunicărilor și îi felicit pe toți pentru aceste zile, aici la Arad!

Fie ca această Conferință Științifică Internațională să-și atingă scopul propus!

Arad, 1 noiembrie 2012

Note

¹ Președintele Forumul Democratic al Germanilor din județul Caraș-Severin (Reșița, România).

O filă din istoria deportării: cazul Monica Bunge

Acad. Dan Berindei¹

Era, după cum îmi amintesc, în vremea ultimelor săptămâni ale guvernării generalului Rădescu. Viitorul meu socru, profesorul Ioan Hudiță, în acea vreme ministru al Agriculturii, s-a întors într-o zi întunecat de la o ședință de guvern, anunțându-ne cerința sovietică referitoare la supușii români de naționalitate germană. Mă găseam acolo, întrucât la mijlocul lunii februarie urma să mă căsătoresc cu Ioana Hudiță, colegă de facultate, fiica mai mare a profesorului.

Peste câteva zile, mergând la familia Hudiță, am găsit-o și pe Monica Bunge, fiica cunoscutului oculist bucureștean, care între timp se căsătorise cu avocatul Nicolae Mateescu. Timp de câteva săptămâni, după câte îmi amintesc, a locuit împreună cu cel două fiice ale familiei, ferindu-se ca prezența ei să fie constatată de vizitatori. A stat într-o “semiilegalitate” până ce a trecut primejdia, adică până ce s-au încheiat deportările.

Atunci când m-am căsătorit cu Ioana Hudiță, la 10 februarie, la căsătoria civilă, Nicolae Mateescu a ținut să fie martorul nostru. Era un fel de a-și exprima recunoștința pentru salvarea soției sale.

Cei doi soți Mateescu au plecat în Canada în 1946, unde s-au stabilit. Consantin Mateescu

cu a făcut o carieră strălucită, specializându-se în drept aerian și spațial. Este și astăzi unul din cei mai buni juriști în acest domeniu pe plan mondial. Academia Română l-a ales la 31 mai 1993 ca membru de onoare. L-am revăzut și am reluat legăturile după mulți ani de despărțire impusă de vremuri !

În 2005, cu prilejul Congresului mondial de științe istorice desfășurat la Montreal am fost oaspetele soților Mateescu și am revăzut-o și pe Monica, vizitându-i și într-o vilă pe care o aveau. Monica evoca tot timpul episodul tragic al vieții ei, când fusese în preajma unei deportări și scăpase doar adăpostită de un ministru al României de atunci !

Nicolae Mateescu-Matte a venit de mai multe ori în România. Monica a corespondat cu soția mea, dar ca și aceasta, a decedat cu câțiva ani în urmă. Dar, în ceea ce îl privește pe Nicolae Mateescu-Matte, deși la anul va fi centenar, fiind născut la Craiova în 1913, el are încă o stare acceptabilă de sănătate.

Note

¹ Vicepreședintele Academiei Române (București, România).

Țărmurile memoriei: povestea de viață, amintirea urmașilor, memoria colectivă

Lavinia Betea¹

Proiectul „Memoria muncii forțate a etnicilor germani din România deportați în URSS” și-a propus să conserve memoria unui eveniment tragic din istoria secolului XX - deportarea a circa 75.000 de etnici germani din România, în 1945, obligându-i la ani de muncă forțată pentru reconstrucția URSS, țară învingătoare în războiul cu Germania nazistă.² O etapă primară și necesară a fost realizarea a 50 de interviuri cu supraviețuitori ai deportării.³

Premise psiho-istorice

Evenimentul istoric sondat cu ajutorul acestor interviuri își are originea în cel de-al doilea război mondial. În anii 1944-1945, în cadrul reparațiilor și despăgubirilor de război, conducerea sovietică a decis deportarea în Donbas și în Urali a unor grupuri de etnici germani din URSS, România, Cehoslovacia, Iugoslavia, Bulgaria, Ungaria. În lunile ianuarie-februarie 1945, circa 70.000 de sași și șvabi din Transilvania, respectiv Banat, au fost luați de la casele lor și transportați în Uniunea Sovietică. Marea majoritate au muncit în mine, cariere de piatră, în colhozuri, în construcții și tăiat lemne din păduri până la începutul anului 1949. Supraviețuitorilor li s-au distrus la întoarcere toate amintirile materiale ale deportării. Li s-a interzis, pe parcursul regimului comunist, să povestească despre anii de muncă forțată în Uniunea Sovietică.⁴ Această pedeapsă colectivă viza însă nu doar scopuri materiale, ci și ideologice, subsumate idealului de „om

nou” al regimului sovietic. Prototipul uman vizat urma să se realizeze printr-un conglomerat de metode. Una dintre practicile fundamentale este aceea a „reeducării prin muncă”, pusă în aplicare în coloniile de copii și adolescenți delicvenți de către Makarenco după războiul civil. Munca forțată era însă practică și în regimul țarist. Bolșevicii au preluat de la predecesori serviciul militar obligatoriu și munca obligatorie a cetățenilor, considerați a fi, cu toții, la dispoziția țarului. În 1762 dreptul de se retrage din serviciul țarului a fost acordat doar nobililor dar, după desființarea iobăgiei în 1861 s-a abolit și obligația muncilor gratuite. Până în ianuarie 1918, când Lenin a introdus „munca obligatorie generalizată”. Țăranii au fost obligați la cărăușie, tăiat de copaci, săpat șanțuri. Așa cum arată istoricul Richard Pipes, naționalizând pământului, capacitățile de producție, băncile, magazinele, mijloacele de transport etc, statul bolșevic a devenit proprietarul tuturor bunurilor. Excepție făceau bunurile personale, înțelegându-se prin aceasta strictul necesar. Partidul identificându-se cu liderul, în numele „poporului” și „viitorului luminos” aceștia dispun de munca din timpul afectat producției și de muncă forțată, numită „muncă patriotică” a cetățenilor.⁵ Așa s-au făcut, de la începutul până la sfârșitul regimului, „muncile patriotice” de sâmbăta după-amiază, de la strânsul recoltei, curățatul parcurilor și străzilor, sădii de pomi, de flori etc. O muncă gratuită în folosul regimului.

Mai important decât scopul economic a fost întotdeauna prezentat scopul ideologic. „Reeducarea prin muncă” are ca substrat lozincă derivată din teoria evoluționismului darwinist „munca l-a creat pe om”. Dacă munca a creat specia umană, prin muncă poate fi transformat un burghez și chiar împăratul Chinei într-un „om nou”. Astfel că în epoca stalinistă milioane de cetățeni au fost duși în coloniile de muncă, categoriile pe care aceștia le reprezintă și metodele practicate în vederea reeducării lor fiind descrise cu inegalabile documentare și talent de scriitorul Alexandr Soljenițin.

Omul, în concepția stalinistă, este un material infinit modelabil. Și cetățenii de etnie germană urmau a fi dezafecți prin muncă forțată în Uniunea Sovietică. Iar dintre ei, urmau a fi selectați viitorii propagandiști ai comunismului. La fel cum din prizonierii de război fuseseră create „diviziile roșii” care vor fi viitoarele nucleee ale „armatelor populare” din țările europene sovietizate, dintre etnicii germani duși la muncă forțată în vederea reconstrucției Uniunii Sovietice, vor fi selectați presupuși fermenti ai regimurilor comuniste.

Metodologia cercetării

În polimorfismul epistemologic actual, interviul narativ sau creator a încetat să fie o metodă în sine de investigare a științelor socio-umane și istoriografiei. De la cercetările lui Thomas și Znaniecki⁶ - unde metoda aceasta a condus la elaborarea paradigmei „subiectivității” și fundamentarea Școlii din Chicago - și până astăzi, schimbările de metodologie par să aspire la sincronizări cu viteza rulării noutăților din cotidianul social. Ca tehnică subsumată studiului de caz, metodei megatendințelor sau metodei etnobiografice, practica interviului își menține locul în bagajul cercetătorului dar persistă și ca tehnică de bază a istoriei orale.⁷

Ghidul de interviu a fost redactat⁸ astfel încât să permită o construcție narativă care întrunește cerințele unei povești de viață în sensul jurnalistic. Povestea de viață a unui fost deportat în Uniunea Sovietică are toate ingredientele care suscită interul public prin aceea că este o experiență limită de viață cauzată de o decizie politică secretă. Simultan, fiecare caz reprezintă o flagrantă injustiție, inadmisibil de acceptat într-o societate democratică: un om luat smuls din comunitatea sa, fără nici un temei juridic, transportat în necunoscut, întrebuințat, în

plin secol XX, ca un sclav. Cu atât mai mult cu cât sunt cazuri când oamenii au fost deportați fără a fi fost măcar etnici germani, suferința fiind cauzată de confuzii imposibile de remediat în epocă precum în relatarea ce urmează:

*„Eu m-am dus la Poliție pentru că trebuia să-mi fac buletin nou. Îmi expirase celălalt și a trebuit să-l schimb. Și atunci abia mi-au trecut pe buletin: „etnic german”. Dintre toți din familia mea, numai eu eram trecută așa pe buletin. După ce mi-am schimbat la ei buletinul, m-au luat în evidență la București, la circa 5. Eu nu am băgat de seamă că îmi trecuseră altă etnie, mă gândeam că a fost o greșeală, dar nu am dat importanță. Aveam eu să știu că din cauza asta voi pleca în lagăr patru ani? Dacă știam mă duceam să-mi schimb pentru că era o greșeală, eu nu știam să vorbesc nemțește și nici nu fusesem vreodată în Germania. După câteva zile a venit un ofițer rus la poartă, acasă la mine. Era însoțit de doi militari. Erau îmbrăcați cu haine verzi și vorbeau românește. Parcă unul vorbea în rusă, dar nu mai știu, pentru că mi-a vorbit doar ofițerul. Mi-a zis: „În numele legii, sunteți arestată. Măine dimineață te prezinți la circa 3! Prin buletin ești nemțoaică”. Și au plecat fără să-mi dea nicio altă explicație. Se ascundeau oamenii de acum, care erau nemți. Nu ieșeau pe stradă, le era frică. Nici eu nu ieșeam, că știam că sunt trecută așa, dar mi-am dat târziu seama că era gravă situația. Mai ales că eu nu eram nemțoaică. Dar pe buletin era trecut altceva și nu mai aveam ce face. Dar eu am venit după adreasă, mai ales că circa de poliție era la câteva case distanță. Bunica mea plângea, eu nu am plâns, m-am abținut de dragul ei. Dar m-am dus. Mi-am făcut bagajul și nu m-am mai întors înapoi.”*⁹

Prin respectarea ghidului, interviurile pot fi valorificate și de istorici, și de psihologi.

Dar, așa cum se întâmplă de obicei într-o cercetare calitativă, după specificarea obiectivelor și operaționalizarea conceptelor, în plin proces de culegere a datelor, am recurs la reformularea unora dintre ipoteze. Avansăm în cele ce urmează câteva reflecții și concluzii, din perspectivă psihosociologică, asupra interviurilor rezultate după ghidul întocmit și interviurilor realizate în teren după amintita remodelare a proiectului nostru.

Deportarea ca poveste de viață

Documentarea proiectului și, implicit, instructajul interviuatorilor a conținut avertizări

asupra dificultăților ce decurg din personalitatea intervievaților și tematica interviului.

Autorii proiectului, se poate mărturisi acum, au fost însă mult prea optimiști față de situația din teren. Primul contact a însemnat și primul impediment: între numărul membrilor asociațiilor foștilor deportați germani din România în URSS și supraviețuitorii care-au acceptat interviul, diferența a fost enormă.¹⁰ Fie că aceștia erau cetățeni români, fie germani.

Iată relatarea unuia dintre interviuatori asupra unei întâlniri:

„Am întâlnit-o pe Anna Frombach la Căminul de bătrâni bănățeni „Josef Nischbach“ din Ingolstadt (Peisserstrasse nr. 66). A fost ridicată din com. Giarmata (jud. Timiș), împreună cu alți câțiva zeci de consăteni. Nu-și mai aduce aminte prea multe amănunte despre acele vremuri. I-a rămas întipărită imaginea „omului în uniformă“ care o zorea să-și strângă câteva lucruri și să ia alimente pentru drumul spre Rusia. A ajuns în lagărul de la Krivoi Rog, în Ucraina de astăzi. S-a îmbolnăvit și a fost trimisă mai devreme acasă. Știe cu precizie data întoarcerii în mijlocul familiei: 29 mai 1948.

Despre anii petrecuți în deportare refuză să vorbească prea multe. Nici nu înțelege de ce dorim noi astăzi să dezgropăm acele timpuri tragice. Foamea, frigul, munca forțată și pribegia din tinerețe i-au lăsat urme adânci pentru tot restul vieții.”¹¹

În sensul general al psihanalizei, povestirea unei experiențe dureroase de viață este o cheie de terapie a traumei și, totodată o punte de unificare a sinelui cu valorile prezentului. „Când povestesc cuiva despre cele petrecute oamenii rămân surprinși și nu le vine să creadă căte am putut să îndurăm și am rezistat, mărturisirea o fostă deportată. Nimeni din cei care am fost deportați nu cred că a meritat să trăiască ceea ce ne-a fost dat. Noi eram oameni simpli, nu am făcut nimic rău să merităm o asemenea soartă.”¹²

Gradul înalt de traumă psihică reprezentat de anii petrecuți în deportare este, poate, cel mai bine exprimat prin refuzul majorității supraviețuitorilor contactați de a povesti despre deportare. „Că dacă te gândești în fiecare clipă vai ce rău a fost, vai ce rușine ai trăit, te distrugi, a mărturisit o femeie, soția și fiică de foști deportați. Și dacă spui, ceilalți zic că ai fost nazist, că ai fost hitlerist. Mai bine tac. Cel mai rău a fost că mi-a murit fetița. Mă uit, uite îmi pun flori, mă uit ce frumos e-afară... sunt

prea bătrână și nu pot așa... prea am suferit ca să glumesc... nu pot așa... nu vreau...”¹³ Experiența relatării a dobândit accente deosebite și prin interdicția oficialităților sovietice și românești de a vorbi despre deportare. Înaintea revenirii acasă, deportaților le-au fost distruse obiectele personale cu valoare de amintire. Iar episodul muncii forțate la „reconstrucția” URSS după război a fost o „pată albă” în istoria României și subiect-tabu în discursul public. Astfel s-au vrut a fi șterse din memoria colectivă aceste „insule” din viața a zeci de mii de supraviețuitori ai deportării, prietenilor și familiilor acestora.

În consecință, grupul estimat s-a construit prin tatonări și corecții imprevizibile.

Ca orice poveste de viață și rememorarea amintirilor deportării a presupus trăiri puternice atât din partea povestitorului cât și a interviuatorului. Cine sunt eu?; ce-am trăit?; de ce mi-au fost impuse, tocmai mie, suferința, foamea, umilința, înfrînarea?; prin ce merite sau miracole eu am supraviețuit, când atâția semenii deportați n-au revenit acasă? – unor dileme ca acestea li s-a încredințat fiecare narator acceptând experiența interviului.

„Ceea ce ne-a fost dat să trăim nu doresc la nimeni, nici măcar la dușmani, spune o interviuată. Am îndurat o suferință care nu poate fi înțeleasă, am trăit în mizerie, am suferit de foame și de frig fără să fi purtat nici o vină.”¹⁴

Poveștile deportării au fost spuse în multe feluri, depinzând de context și personalitățile „părților” dialogului.¹⁵ În unele cazuri s-a renunțat la ghidul de interviu, „eliberând” amintirile. La fața locului, interviuatorii s-au focalizat îndeobște pe întrebarea: în ce măsură traumele individuale și interdicțiile politice transformă amintirea deportării într-o „epifanie” a poveștilor de viață?

Iată, spre exemplu, drumul către necunoscut:

„De mai multe ori am întrebat pe femeia aia care era ca conducătoarea noastră, ca șefa noastră, unde mergem. Niznaiu, așa a spus tot timpul. Că nu știe. Cred că ea chiar nu a știut. Sau poate că nu avea voie să spună, dar eu așa am rămas cu impresia, că nu știa. Cert este că noi nu am știut unde ne duc. Am trecut pe la Iași, la gară, nici n-am știut bine ce gară este. Până acolo trenul nu a oprit deloc. Șefa trenului a venit iar, noi iar am întrebat unde mergem, am primit același răspuns. Trenul a trecut de Iași, am trecut granița și am intrat pe teritoriul rusesc. A

mers trenul toată noaptea, până dimineața. Vagonul închis. O cușcă mică, ca la câini, cu gratii. Și n-ai putut să te uiți afară. Când s-a făcut zi, am fost deja la Odessa. S-a făcut zi și am întrebat din nou unde ne duc. A venit atunci soldatul la noi și ne-a spus să fim cuminți, să nu fugim că ei tot ne prind și atunci trebuie să muncim mai mult. Nimic. Noi tot mai mergem, tot mai mergem. „Unde ne duceți? Niznaiu”. Același răspuns. Nu știm. Deodată am văzut așa că era iarnă, și niște piramide. Atunci am știut că suntem în Donbass, în regiunea unde se scoate cărbune. Până seara tot am mers, tot am mers. Dar nici n-a avut un nume locul ăla. Douăzeci de zile a durat drumul.”¹⁶

Impredictibil, în momentul proiectării, a fost și ceea ce-am putea numi pattern-ul supraviețuitorului deportării. În primul rând, datorită caracteristicilor vârstei „marii bătrâneți”. Dacă la data deportării, cei mai tineri dintre deportați abia împliniseră 17 ani, acum, cei mai tineri dintre supraviețuitori se apropie sau au împlinit de curând vârsta de 84 de ani. Particularitățile memoriei oamenilor trecuți de 80 de ani s-au făcut simțite în raportul dintre stocarea, codarea, redarea, uitarea și desemnificarea informațiilor și amintirilor. Și nu în ultimul rând, în uzajul comunicării în limba română. Trăind de mulți ani în comunitatea familiei din Germania sau în cămine anume organizate pentru etnicii germani din România¹⁷, prin acordul asupra interviuării, interviuații și-au asumat explicit exercițiul reactivării vocabularului de limbă română. Unii au refuzat dialogul motivând că nu mai știu vorbi românește.¹⁸

Metaforic vorbind, relatările deportării intră în fluxul comunicării publice ca niște mici lacuri de munte, cu țărmuri regulate și izvoare adânci. Intervievatul și intervievatorul ancorează la acest prim „țarm al memoriei”, după scurte și liniștite „călătorii”. Căci timpul a împlânzit colțurosul relief al conflictelor, suferințelor și umilințelor din tinerețe. Deasupra lor viața a așternut alte dureri și frustrări. Prin vârsta lor, toți interviuații sunt marcați de pierderea unor ființe apropiate – copii, nepoți, parteneri de viață. Pe de altă parte, anii din urmă și viața în comunitățile de vârstnici a modificat credințe și practici fundamentale.

Porunci ale creștinismului - precum „iubește-ți aproapele ca pe tine însuși” sau „iartă greșelilor tăi căci și ție ți se vor ierta, atunci, multe” – le-au modelat definitiv atitu-

dinile și opiniile. „Vinovat nu am făcut pe nimeni de cele întâmplate, spune acum o fostă deportată despre viața în lagăr. N-am zis nici așa, nici așa. Când ne-au luat, ne-am dus. Așa cum s-au dus bărbații la război înaintea noastră. De ce ne-au dus?... Pentru păcatele noastre ne-au dus.”¹⁹

Ajunși în acest punct al ”îmblânzirii” amintirilor deportării – ca valori ce ating lin marginea vieții -, am considerat încheiată investigarea memoriei vii din perspectivă istorică.

Al doilea țarm – memoria urmașilor

Am depășit astfel cadrele proiectului inițial extinzând categoria interviuaților la memoria de familie. Prin subiecți ce reprezintă trei generații, am urmărit meandrele interpretării trecutului apropiat în gândirea socială.

În planul narațiunii, au apărut și cazuri când o anume întâmplare de viață personală din deportare a săpat urme mai adânci în viața intervievatului și a familiei sale decât deportarea însăși. „La întoarcere, a fost un șoc pentru familie ca mama să se întoarcă, cu un bebeluș de câteva luni, în brațe, povestește fiica unei foste deportate. Tata nu a vrut să vină în România, împreună cu mama și cu mine, bebelușul. S-a întors în Ungaria, la el acasă. Nu știu nimic despre el și nu l-am văzut niciodată.”²⁰ Sau această relatare a unei nepoate despre bunica ei:

„Când s-a întors din deportare, bunicii i-a fost și mai rău. Ea nu prea povestea despre asta. Dar ce-am înțeles de la taică-meu. Atunci când s-a întors, copiii nu au mai vrut-o. Iar acasă era și femeia asta. Ea nici nu avea unde să stea. Cu soțul n-a mai fost nimica. A fost un dezastru. Ea a vrut să țină amândoi copiii dar niciunul nu a vrut-o. I-a luat dar ea nu avea ce să le dea de mâncare. Nu avea bani. Până la urmă, băiatul pentru un penar a lăsat-o și a fugit la taică-su. Vai și amar...! Nu avea nici de mâncare să le dea. Până la urmă fetița a rămas la ea. Știu că ea nu povestea. A fost un dezastru pentru o femeie. Vă dați seama, familia distrusă și copiii care nu te mai vor! O vor pe femeia aceea care nu e mama lor dar care a avut grijă de ei cât timp ea a fost deportată.”²¹

Recurgând la aceeași reprezentare vizuală a țărmurilor memoriei, amintirile urmașilor au stocat din povestirile părinților și bunicilor informații și imagini sugestive, redându-le cu mai puternice accente. Foamea, frigul, munca grea, umilința și depărtarea – constante ale

deportării etnicilor germani în URSS – sunt ilustrate în aceste amintiri prin episoade ce-au rezultat din semnificări și resemnificări culturale și personale.

„Sunt așa de fericită că avem ce să mâncăm, își citează mătușa, o nepoată. La ruși era groaznic – nu aveai ce mânca. E groaznic cât am flămânzit și câți au murit de foame. Și-acum cum să nu mâncăm eu? Mi-e indiferent cât mă îngraș. Acolo era o femeie foarte bolnavă și foarte slăbită. Și mă ruga să-i dau din porția mea de mâncare. Nimeni nu voia să dea din porția lui mică la altul. „Dă-mi să mâncăm. Eu oricum o să mor aici. Iar tu când te întorci, poți să-l iei pe soțul meu.” Lasă-mă-n pace, am zis eu. Nu-mi trebuie pe soțul tău! Și când am venit din Rusia, fix pe soțul femeii aceleia l-am luat...”²²

Alteori, amintirile se juxtapun în adevărate biografii de familie, întregitoare ale unei potențiale etnografii a etnicilor germani din România.

„Mătușa soțului meu a fost deportată, povestește o interviuată. A fost subțirică că nimeni nu a crezut că e gravidă. Ea a plecat în ianuarie și în septembrie a născut copilul. S-a îmbolnăvit acolo de TBC, așa de slăbită a fost. După ce-a venit din deportarea în Rusia, i-au dus și în Bărăgan. De ce? Pentru că era din Iecia Mare și au socotit-o bogată. Nu a fost fermier dar a fost țăran cu multe hectare. N-a murit în URSS, a murit Bărăgan. În 45 a venit din Rusia, a născut, în 47 a născut alt copil acasă, iar în 51 au deportat-o în Bărăgan. Avea când a murit mai puțin de 30 de ani.”²³

Rezumate foarte pe scurt aceste experiențe, am putea spune că transformate în memorii de familie, amintirile deportării sunt mai dramatice decât relatările directe ale vârsnicilor supraviețuitori. „Pe tren, la întoarcere, era să mor; relatează amintirile părinților o supraviețuitoare născută în Uniunea Sovietică.

N-am murit acolo, dar era să mor la întoarcere, pe tren... Ei au venit cu trenul, aveau bănci deja, nu mai era mizerabil, și tata m-a plimbat pe mine în brațe. Încolo-încoace, că plângeam. Și în mijlocul vagonului era un lămpaș și acela mergea-mergea și odată s-a rupt și mi-a venit mie în față și aici sus m-a tăiat. Eram numai sânge pe față! Și zice: „Uite, am adus-o de unde am adus-o și dacă o tăia sau o lovea la tâmplă!” Vedeți, am avut zile. Una. Și a doua. Foarte mulți copii au murit în Rusia de boala asta. Erau un fel de bube, pe nemțește le zicea „Vierziger”, adică „anii '40”; oamenii au pus denumirea asta. Apărea și din cauza schimbării

aerului. Era foarte rece acolo, aici a fost altă climă. S-au îmbolnăvit și au murit. Erai tot plin de bube. Plină eram, mă mâncau, mă scărpinam, îmi curgea sânge pe față, pe mâini, îmi puneam mânuși pe mâini. Nu era vărsat de vânt, era o boală specifică adusă atunci din Rusia. Și câtorva colege de-ale maică-mii, prietene din tinerețe, le-au murit copiii acolo.”²⁴

În sincronizarea de „înțelesuri” dintre părinți și copii, bunici și nepoți, ceea ce în relatările supraviețuitorilor apare ca „eroism cotidian”, după expresia lui Tvetan Todorov, se transformă, prin evaluarea urmașilor, în eroism exemplar.

Ultimul țărm – memoria colectivă

În limitele clasicei teorii a lui Maurice Halbwachs, relația dintre memoria individuală și cea colectivă este asigurată de anumite *cadre sociale*. Sociologicul domină însă psihologicul, amintirea individuală asupra unui eveniment sau durată temporală semnificativă „acordându-se” reprezentărilor colective.

Nu sunt altfel nici amintirile deportării etnicilor germani. Iată un răspuns relevant privind decizionalii vinovați de acea suferință colectivă:

„Noi am crezut, prima dată, că statul român e de vină. Se spunea că sovieticii au cerut României 100 000 de muncitori și că românii ne-au dat pe noi, nemții din țară. Abia după 1990, când s-au deschis arhivele la Moscova, am aflat adevărul. Ministerul de Interne german ne-a comunicat atunci că Stalin ne-a cerut pe noi statului român. Au impus românilor să-i ajute iar ei au făcut listele. N-au avut încotro. Și ei erau învinși în război.”²⁵

În opinia tuturor supraviețuitorilor care au răspuns întrebărilor asupra „învățămintelor”, cărțile de istorie trebuie să menționeze și episodul deportării etnicilor germani în Uniunea Sovietică atunci când prezintă cel de-al doilea război mondial. Nuanțările sunt dependente de cultura istorică a intervievaților. „Trebuie să înceapă din 1933, opinează unul dintre aceștia referindu-se la cauzele deportării.

Cu Germania după ce-a pierdut primul război mondial. Care 80% era imposibil să trăiască cu datoriile ce le avea. Imposibil! În această situație, în orice țară ar fi fost mișcări. Și prin mișcări s-au preluat idei. Și din acestea a câștigat partidul național socialist.”²⁶

Prin normele sociale implicite sau explic-

ite, prin modelele culturale, prin ideologiile de actualitate, influențele sociale au determinat resemnificări ale memoriei colective și, deopotrivă, ale memoriei individuale, finalizate cu concluzii generalizatoare precum cele ce urmează:

„Ca să nu se mai întâmple asemenea nenorociri, în primul rând, să aibă oamenii credință în Dumnezeu. Dacă nu o are, omul își face alți zei – banii, puterea... Iar zeii aceștia îl degradează. Dacă toți sunt degradați, vine dictatura. Dar dreptatea, demnitatea și libertatea trebuie să fie fundamentul vieții.”²⁷

Anexa

Ghid de interviu

1. Vă rugăm să relați momentul și modul în care ați luat cunoștință de decizia deportării dv în Uniunea Sovietică.
2. În acel moment pe cine-ați desemnat responsabil (vinovat) de drama dv?
3. Din cercul dv de rude și apropiați care alții - și cu ce reacții - se confruntau cu aceeași situație?
4. Ce pregătiri ați făcut în vederea plecării?
5. Relatarea călătoriei.
6. Sosirea la destinație.
7. Adaptarea la mediu.
8. Victime, paznici și localnici.
9. Relatarea unei întâmplări (situații) deosebite din deportare.
10. Posibilități de cunoaștere a realităților și politiciii URSS și efectelor acestora în viața dv.
11. Revenirea acasă.
12. Efecte directe și indirecte ale deportării de-a lungul vieții.
13. Într-o singură frază cum ați sintetiza cele trăite în deportare.
14. În acest moment cui atribuiți vina suferinței dv?
15. Cum reacționează oamenii, familia la amintirile și opiniile dv. despre deportare?
16. Cum ați vrea să fie prezentate cauzele deportării dv în manualele de istorie?
17. Ce învățătură ați dori să desprindă copiii și tinerii dintr-o lecție de istorie asupra deportării?
18. Cum ați răspunde acum la întrebarea: cui a folosit deportarea etnicilor germani din țările învinse în cel de-al doilea război mondial?
19. În ce măsură sunteți acum de acord cu afirmația că fiecare om își merită soarta?

20. Ce cuvânt ați alege pentru a încheie propoziția: Destinul omului e în mână... celor mari, lui Dumnezeu, istoriei, puterii lui.

21. Numele

22. Domiciliul

23. Perioada deportării și locurile unde a fost executată

24. Data și locul nașterii

25. Categoria socio-profesională:

26. Implicarea politică (înainte, după 1944 și în prezent)

27. Religie, practicant sau nu:

Note

¹ Prof. univ. dr., Universitatea „Aurel Vlaicu“ (Arad, România).

² „Memoria muncii forțate a etnicilor germani din România deportați în URSS”, proiect al Asociației Române de Ecologie Politică, coord. Lavinia Betea, finanțat de Comisia Europeană prin programul Europa pentru Cetățeni, Proiectul nr. 2011 -3342/001-001, 2011-2012.

³ Interviuurile s-au desfășurat la Reșița, cu sprijinul comunității germane locale, la Munchen, cu ajutorul „Verband der Siebenbürger Sachsen in Deutschland” și al F.D.G.R și la Bielefeld.

⁴ A se vedea Studiul introductiv la Lavinia Betea, Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Țiu, *Lungul drum spre nicăieri. Germanii din România deportați în URSS*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2012.

⁵ Richard Pipes, *Scurtă istorie a revoluției ruse* (traducere), Humanitas, București, 1998, pp. 359-366.

⁶ W. I. Thomas (1863-1947) a fost primul director al departamentului de sociologie al Universității din Chicago. Împreună cu F. Znaniecki a elaborat un celebru studiu asupra imigranților polonezi, publicat în patru volume în perioada 1918-1920. Cercetările lor, bazate pe interviuarea unui impresionant grup de imigranți polonezi în America și țărani din Polonia, sunt considerate fundamentale în apariția „școlii din Chicago” și depășirii paradigmei behavioriste, la modă în epocă. În opoziție cu behaviorismul care reduce comportamentul la răspunsul cauzat de un stimul, Thomas susține rolul „subiectivității” indivizilor în elaborarea deciziilor și comportamentelor.

⁷ Practicată de mai multă vreme ca o alternativă sau completare la studiul documentelor scrise, organizarea cercetărilor sistematice în acest domeniu a început în 1948 cu „Proiectul de istorie orală de la Universitatea Columbia” inițiat de Allan Nevins. Studiile americane de istorie orală vizează în prezent teme și grupuri extinse de cercetare. Ele urmăresc în mod expres reconstituirea, pe baza relatărilor participanților, a unor evenimente, episoade sau pro-

filuri de personalități istorice.

⁸ Vezi *Anexa I*.

⁹ Relatarea Mariei Așembrenier.

¹⁰ Datorită acestei situații, în cadrul Forumului Democrat German din Reșița, partenerul acestui proiect, nu a fost posibilă interviuarea numărului de foști deportați prevăzuți inițial. Cu ajutorul dlor Erwin Tigla, președintele Forumului Democrat German din Reșița și Ignat Bernhardt Fischer, președintele Asociației Foștilor Deportați din România în URSS, cercetarea a fost extinsă în alte localități din țară.

¹¹ Relatarea lui Ilarion Țiu.

¹² Relatarea Anei Zgârdea (Feil).

¹³ Relatarea Mariei Ferenschutz.

¹⁴ Relatarea Anei Zgârdea (Feil).

¹⁵ Pentru o mai bună realizare a obiectivelor proiectului și creșterii impactului său, 11 interviuri au fost realizate de studenți ai anului II psihologie de la Facultatea de Științe ale Educației, Psihologie și Asistență Socială a Universității „Aurel Vlaicu” Arad, în anul universitar 2011-2012. Interviurile au contat ca aplicație practică a temelor de metodologie prevăzute în programa analitică a cursului de Psihologie socială și aplicată, susținut de prof. univ. dr. Lavinia Betea.

¹⁶ Relatarea lui Krčmar Ianoș.

¹⁷ O parte din interviuri a fost în această situație realizată la Casa Adam Muller Guttenbrun din

Timișoara și filiala acesteia din localitatea Sântana (Arad).

¹⁸ În această situație, cu sprijinul organizației *Landmannschaft der Banater Schwaben e.V.* din München, interviuatorii au beneficiat de ajutorul unui translator pentru realizarea interviurilor.

¹⁹ Relatarea Rozaliei Buttinger.

²⁰ Relatarea Anei Szucs.

²¹ Relatarea Erikăi Renz.

²² Relatarea Erikăi Renz.

²³ Relatarea Karinei Reinert.

²⁴ Relatarea Elfridei Chvoika.

²⁵ Relatarea lui Ignat Bernhardt Fischer.

²⁶ Relatarea lui Anton Ferenschutz.

²⁷ Relatarea lui Ignat Bernhardt Fischer.

Bibliografie

Betea L., Diac, Mihai F.-R., Țiu I. (2012), *Lungul drum spre nicăieri. Germanii din România deportați în URSS*, Cetatea de Scaun, Târgoviște.

Halbwachs M. (2007), *Memoria colectivă* (traducere), Institutul European, Iași.

Pipes R. (1998), *Scurtă istorie a revoluției ruse* (traducere), Humanitas, București.

Memoria deportării. Studiu de caz – germanii din România deportați în URSS

Ilarion Țiu¹

Abstract: *This article analyzed how classical theories about collective memory apply on the case of Germans from Romania deported in Soviet Union from 1945 to 1949. The study was utilized for the Introduction of the book: Lavinia Betea, Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Țiu (2012). Lungul drum spre nicăieri. Germanii din România deportați în URSS [Long road to nowhere. The Germans from Romania deported in Soviet Union], Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun (ISBN 978-606-537-130-9).*

Keywords: *M. Halbwachs, F.C. Bartlett, J. Candau, G.W. Allport, L. Postman, Deportation, Germans from Romania*

Title: *The memory of deportation. Case study – Germans from Romania deported in Soviet Union*

Conform teoriilor din domeniul psihologiei sociale, memoria reprezintă un sistem de stocare și recuperare a informațiilor. Procesul presupune codificarea, stocarea și apoi regăsirea informațiilor (Chelcea, 2008, 130). Definiția ne arată că principiul conservării memoriei se aseamănă cu acela al sistemelor de calcul.

Totuși, cercetătorii au descoperit că omul nu depozitează toate informațiile care-i ajung la cunoștință de-a lungul vieții. Avem o memorie de scurtă durată, care se poate șterge după câteva clipe, din cauza lipsei de importanță a informațiilor. Deținem însă și o memorie de lungă durată, care ne ajută să ținem minte lucrurile importante până părăsim această lume (*Ibidem*, 132). Unele fapte din viața noastră pot rămâne însă și în amintirea generațiilor următoare. Intrăm astfel în memoria colectivității din care facem parte.

Colectivitatea nu conservă însă cu acuratețe memoria unei personalități sau a unui eveniment. La începutul secolului al XX-lea, cercetătorii din domeniul sociologiei și psihologiei și-au pus problema să descopere care sunt cauzele care duc la alterarea memoriei. M. Halbwachs considera că istoria unei societăți nu reprezenta neapărat conservarea imaginilor din trecut, ci mai degrabă reconstruirea acestor imagini, în funcție de nevoile contemporane ale colectivității (Betea, 2008, 94). Cercetătorul britanic F.C. Bartlett a fost de părere că pierderea informației în timp nu se datora uitării, ci restructurării de sens. Astfel, societatea organiza și reorganiza memoria unui eveniment în jurul unui element semnificativ. Aceste observații l-au făcut pe J. Candau să afirme la sfârșitul secolului XX că „istoria inițială” a unei comunități era completată de continuu de persoa-

nele care o evocau, în funcție de diferite interese (Chelcea, 2008, 133-134).

Dintre cercetările clasice privind memoria, cele mai importante observații i-au aparținut lui M. Halbwachs (1877-1945), profesor la Caen, Strasbourg și Sorbona. El vedea istoria ca o culegere de fapte care au ocupat la un moment dat locul cel mai important în memoria comunității. Citite în cărți, predate și învățate în școală, evenimentele din trecut sunt alese, grupate și clasate după anumite reguli care nu se aplicau în vremea în care oamenii le-au păstrat. Astfel se întâmplă ca o comunitate să acorde importanță mai mare unui eveniment sau unei personalități decât o face istoria oficială (Halbwachs, 2007, 128).

Spre deosebire de istorie, considera M. Halbwachs, memoria colectivă (sau socială) este un proces continuu de gândire, care reține din trecut doar ceea ce este viu sau capabil să trăiască în conștiința grupului care o întreține. De la o epoca la alta totul se reînnoiește în funcție de interesele implicate, orientarea spiritelor, modul de apreciere a oamenilor și a evenimentelor, tradițiile și perspectivele de viitor (*Ibidem*, 130).

Observațiile formulate de M. Halbwachs în timpul războiului sunt de actualitate și astăzi. Etnicii germani din România, deportați în Uniunea Sovietică în anul 1945, acordă o importanță mai mare memoriei decât istoriei. În conștiința lor a rămas viu episodul dramatic al trimerii în vagoane de marfă peste Prut, pentru a participa la reconstrucția URSS. Amintesc vag despre cauza deportării lor, respectiv pierderea războiului de către Germania nazistă. Ascultându-i, ai impresia că au fost luați de acasă fără nici un motiv. Doar prin întrebări suplimentare află că, de fapt, comunitatea germanilor din Ardeal și Banat a avut legături cu statul nazist – tinerii erau înrolați în organizații hitleriste, bărbații maturi luptau în armata celui de-Al Treilea Reich etc.

Așa cum arăta M. Halbwachs, comunitatea germană a recompus memoria războiului doar din elementele care-i asigurau menținerea identității. În primii ani postbelici, asupra germanilor din întreaga Europa acționau sentimentele de vină și rușine, din cauza crimelor nazismului și a Holocaustului. Comunitatea și-a regăsit însă echilibrul identitar prin propagarea memoriei deportării în URSS și a suferințelor îndurate în acei ani. Nu doar etnicii germani din România au fost duși la muncă

forțată în Uniunea Sovietică. Fenomenul s-a răsfrânt asupra tuturor comunităților de germani din Europa Centrală și de Est.

Importanța pe care comunitatea germană o acordă deportării nu reprezintă o tentativă de negare a crimelor celui de-Al Treilea Reich. Episodul nazist este încă viu în conștiința colectivă, însă asupra lui se aplică „uitarea socială”. Prin uitare, amintirea comună este supusă unei filtrări de către comunitate, în vederea unei transmisii cenzurate. Eroii și martirii sunt mai ușor de evocat decât erorile sau crimele comise de membrii grupului de apartenență (Rateau, 2010, 31-33).

O explicație pentru acest fenomen este oferită tot de teoriile lui M. Halbwachs. El considera că evenimentele cele mai bine reținute sunt acelea care au o concentrație importantă de „învățătură de actualitate” (Betea, 2008, 94-96). Dacă n-ar fi existat crimele nazismului, probabil că nici comunitățile de germani din țările Europei n-ar fi experimentat deportarea după război. În consecință, deportarea are valoare „educativă”, fiind consecință directă a nazismului.

Totuși, nu doar „învățătura de actualitate” fixează memoria. De multe ori componenta educativă a memoriei lipsește, mai ales în cazul generațiilor următoare. Transmiterea este procesul care fixează în ultimă instanță memoria. Prin transmitere se reține ceea ce trebuie memorat, felul cum trebuie memorat și ce se scoate în afara memoriei (Rateau, 2010, 21-22). Așadar, memoria acționează ca un organism viu, acționând cu alte valențe de la o generație la alta.

Despre modul cum se transmite memoria este elocvent un experiment realizat în anul 1945 de cercetătorii americani G.W. Allport și L. Postman. Cei doi studiau propagarea zvonurilor, realizând în cele din urmă o schemă a transmiterii informației cu valoare socială. În prima fază, informația suferă condensare. Detaliile se pierd, reținându-se aspectele esențiale, care pot fi ușor de transmis. Apoi detaliile reținute sunt accentuate, iar elementele consecvente au tendința să devină esențiale. În a treia fază, a asimilării, informația transmisă succesiv este adoptată de grup, făcându-se compatibilă cu sistemul său de valori. Așadar, memoria reconstruiește evenimentele trecute, iar structura, derularea și semnificația lor sunt asimilate prezentului (*Ibidem*, 22).

Conform schemei lui Allport și Postman,

generația etnicilor germani deportați în Uniunea Sovietică a fost depozitarea informației. Foștii deportați nu au putut, sau nu vrut, să rețină toate informațiile legate de anii petrecuți în URSS. S-a observat acest lucru în timpul interviuării lor în grup. În compania colegilor de deportare, după 65 de ani, reușeau să-și amintească detalii pe care inițial le omiseseră. Rezultă că ei au condensat informația, având propria poveste de viață pe care au transmis-o urmașilor.

Cei care au accentuat unele detalii ale memoriei deportării au fost urmașii deportaților. Studiile pe grupuri familiale au arătat că, în mediul familial, se discută despre trecut de 5-7 ori pe oră (s-au analizat conversațiile spontane). De obicei se relatează experiențele negative ale trecutului, și în special acelea care implică o durere fizică (Rimé, 2007, 466-467).

În timpul interviurilor realizate pentru cartea de față am observat că descendenții deportaților relatează, în general, evenimentele dramatice prin care a trecut comunitatea lor în Uniunea Sovietică. Astfel, în timp ce persoanele deportate au tendința de a-i compătimi pe localnici pentru modul modest în care trăiau, urmașii vorbesc despre înapoierea sovieticilor ca civilizație.

În consecință, în faza a treia a construcției memoriei, ajungem la descrierea unui conflict al civilizației între germani și sovietici. Evenimentele sunt reconstruite în interesul populației abuzate în timpul deportării. Se regăsește adesea, în relatarea urmașilor, clișeul ruperii de vatra satului a unei comunități superioare ca civilizație și umilirea ei prin munca forțată în

minele de cărbune ale Ucrainei. Desigur, dacă am fi realizat un studiu în rândul comunităților din fosta Uniune Sovietică victimele ale Germaniei naziste, populația agresoare ar fi fost prezentată cea germană.

Așadar, nu putem omite proiectarea în trecut a unui conflict între civilizația germană și rusă, care-și are originea în concurența pentru dominarea Europei din zilele noastre.

Note

¹ Lect. univ. dr., Facultatea de Științe Politice, Departamentul de Comunicare și Relații Publice, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir” (București, România).

Bibliografie

Betea, Lavinia (2008). „Memoria socială în reconstrucție”. În Betea, Lavinia, Dorna, Alexandre. *Psihologia politică: o disciplină societală*. București: Editura Curtea Veche.

Chelcea, Septimiu (2008). „Memoria socială”. În Chelcea, Septimiu (coord.). *Psihosociologie: teorii, cercetări, aplicații*. Iași: Editura Polirom.

Halbwachs, Maurice (2007). *Memoria colectivă*. Iași: Editura Institutul European.

Rateau, Patrick (2010). „Memorie, uitare și identitate socială”. În Rouquette, Michel-Louis. *Gândirea socială: perspective fundamentale și cercetări aplicate*. Iași: Editura Polirom.

Rimé, Bernard (2007). *Comunicarea socială a emoțiilor*. București: Editura Trei.

Memorie și discurs pe marginea deportării la muncă a germanilor în URSS

Elena Rodica Colta¹

Abstract: *An event consists equally of the events which happened and the discourses that take over its narrative, explanatory or otherwise, including historians and direct witnesses when they exist. Therefore, we deal with the making of the sought truth as well as with its successive recasts, under different conditions and by different rules, specific to each part of the speech.*

The recent history of German communities in Romania is full of dramatic memories, from the deportation to Russia to the Baragan deportation and the dispossession of homes and all goods, according to the Decree-Law 187/1945.

But these traumatic stories came very late, because those who lived these experiences have preferred to remain silent for long time, the subjects were considered taboo for years, for different reasons, even inside the family. Under these conditions, the narratives told by former deportees or by their children become neutral, in the first case. The other sequential stories, told by indirect witnesses, are not able to retell the whole story, but only what they heard and how much they heard.

This article presents two such stories told over the years, the first one presented by the nephew of the brother of Eva Sellner, a deportee from Livada (Arad County) and the second by the son-in-law of Margaret Huth from Nadas (Arad County).

If in the first case, Eva Sellner's nephew, having no details from the concentration camp, is focusing on biography of the deportee, the work in the USSR being just an outdated sequence, everything turning into a survival story. In the second case, the discourse revolves around a letter sent with the help of Red Cross to Margaret Huth who was in the concentration camp, by her 10 years old brother.

In both cases the information about detention is diffuse, descendants filling gaps of knowledge with clichés.

Keywords: *deportation, survival, silence, indirect memory*

Title: *Memory and a speech on the deportation of the Germans in the USSR*

Povestirile vieții ca forme ale memoriei, focalizate pe un eveniment, un segment de viață sau pe întreaga traiectorie a existenței cuiva, reprezintă prin excelență un domeniu

de studiu interdisciplinar. Cercetătorul nu poate ignora dimensiunea istorică, dar nici pe cea sociologică, psihologică, etnologică sau antropologică. El poate însă opta pentru o

perspectivă anumită, în funcție de care își va stabili prioritățile, va ierarhiza informațiile pe care povestitorii le transmit și le va integra în contexte de analiză diferite (S. Vultur, 2000 a, 337-338).

Istoria recentă a comunităților germane din România este plină de amintiri dramatice, de la deportarea în Rusia la deportarea în Bărăgan sau la depozitarea de case și de toate bunurile, conform Decretului-Lege 187/1945.

Or, se știe că, un eveniment se constituie în egală măsură din cele întâmplate și din discursurile care se țin asupra lui, narative, explicative sau de alt tip, inclusiv ale istoricilor și al martorilor direcți, atunci când aceștia există. Prin urmare, avem de a face cu o elaborare a adevărului căutat și cu succesive reelaborări ale lui, în condiții diferite și după reguli diferite, specifice fiecărui discurs în parte (S. Vultur, 2000 a, 337).

Referindu-ne la deportare, cei care au trăit aceste experiențe au preferat multă vreme să tacă, subiectele fiind, ani de zile, din motive diverse, tabu, chiar în familie.

Aceeași tăcere a păstrat-o și lumea științifică, puternic cenzurată de statul comunist, primele cercetări asupra acestei teme pornind în România imediat după 1990.

Când totuși cercetătorii au abordat această temă „sensibilă” și parte din foștii deportați au acceptat să vorbească, articularea discursului memorial i-a uimit pe cei interesați de subiect, prin tonul calm al relatării și, în multe cazuri, prin înțelegerea pe care o arătau față de ruși. Un exemplu la îndemână este cel al Ritei Peter, care, intervievată, a mărturisit cu toată convingerea: „...nu am putut să fiu supărată pe rușii pe care i-am cunoscut pentru că și ei erau oameni ca și noi. Și nu aveau nici o vină”. (L. Betea, C. Diac, F.-R. Mihai, I. Țiu, 2012, 99).

La fel, când Gilda Vâlcău a intervievat-o, în 1998, pe Terezia Proshovski, măritată Negrea, din Sadova Mare, a constatat cu surprindere, că „nu există nici o urmă de resentiment sau de furie împotriva celor care au condamnat-o fără nici o vină să trăiască cinci ani de mizerie... pe parcursul povestirii, aflăm despre prietenia cu cei din satele aflate în zonă, dorința de a învăța limba rusă...” (S. Vultur, 2000a, 141). Încercând să explice această atitudine mulți autori au vorbit chiar despre nevoia foștilor deportați de uitare a perioadei și de iertare a celor care le-au provocat suferință.

Chestionați asupra motivelor pentru care au

fost deportați, cei mai mulți au menționat, fără patimă și resentimente, etnia lor germană. Rozalia Butinger explica: „*Vinovat nu am făcut pe nimeni de cele întâmplate. N-am zis nici așa, nici așa. Când ne-au luat, ne-au dus. Așa cum s-au dus bărbaii la război înaintea noastră. De ce ne-au dus?.. Pentru păcatele noastre ne-au dus*” (L. Betea, C. Diac, F.-R. Mihai, I. Țiu, 2012, 88).

În sfârșit, au fost și unii a căror discursuri de argumentare a acestei măsuri de deportare, erau focalizate, pe trimiterea germanilor la muncă pentru reconstrucția URSS, pedeapsa pentru vina identitară de a fi nemți fiind înlocuită cu ideea de „sarcină primită de la ruși,” care trebuia executată, ca să poată după aceea pleca acasă. Fosta deportată, Anna Mikowz considera de pildă, că „*rușii aveau nevoie de muncitori, s-a lucrat în construcții...*” (L. Betea, C. Diac, F.-R. Mihai, I. Țiu, 2012, 107).

Dacă, în cazul celor direct implicați, timpul pare că a vindecat amintirile, nu același lucru s-a întâmplat cu martorii indirecti, copiii, rămași acasă în grija unor rude sau vecini, sau frații mai mici, care au văzut cu ochii lor jandarmii veniți să ridice și să predea, la locul stabilit, persoanele din familie trecute pe listă. Trauma provocată de smulgerea brutală din familie a mamei, tatălui, fratelui, surorii și de tăcerea îndelungată așternută între cei plecați și cei de acasă, a produs anumite resentimente, care răzbat din poveștile pe care le spun. Din ceea ce spun și din tonul cu care o spun, intuim o nevoie de recuperare a memoriei, de arhivare a ei ca document, de publicare a ei, ca demersuri tardive de restabilire a adevărului, de recunoaștere morală a nedreptății.

În schimb, ca informație-document, față de mărturia deportaților, mărturia urmașilor este una secvențială și indirectă. Urmașii nu pot povesti decât ce li s-a spus și cât li s-a spus. Puțini au completat poveștile auzite cu o documentare asupra deportării, și dacă au făcut-o, valorizarea documentelor a fost una subiectivă.

În sfârșit, referindu-ne la contextul acesta al deportării, trebuie să menționăm și un al treilea grup de naratori, cei care au scăpat de deportare, ajutați de cineva. În cazul lor, povestea este centrată pe norocul avut, față de alți cunoscuți, pe clandestinitate, pe încercările de a supraviețui fără servicii și fără bani.

Optând în articol pe al doilea tip de memorie, a urmașilor, ne-am oprit la două povești

indirecte despre deportare, sărace în detalii despre drum, munca și viața în lagăr, semn al pierderii progresive a memoriei familiei, în ciuda efortului povestitorilor de a demonstra drama.

Prima este povestea mătușii Eva, spusă de un nepot de frate, născut după încheierea perioadei de muncă forțată în URSS.

În condițiile în care familia n-a știut niciodată concret ce i s-a întâmplat Evei în această perioadă rusească, de la frigul și foamea suferită până la efortul zilnic de a-și face norma stabilită și la umiliința de a umbla îmbrăcată în pufoaica și în bocancii unisex, narațiunea se concentrează pe supraviețuirea femeii, care reușește în final să-și construiască o viață bună în S.U.A.

A doua, este povestea Margaretei Huth, relatată de ginerele ei, în contextul descoperirii și lecturii unei scrisori, trimisă deportatei prin Crucea Roșie, în urmă cu 65 de ani.

Povestea deportării mătușii Eva Sellner spusă de nepotul ei Michael

Povestea deportării Evei Sellner, spusă peste ani de nepotul ei Michael Szellner din Arad, este doar una din aceste multe povești de vieți, focalizată pe deportata sau deportații din familie. Relatarea nepotului începe cu plasarea familiei în spațiul cultural tradițional german.

Michael Sellner, tatăl Evei, provenea, din comunitatea germană din Neupanat (Panatul Nou – azi Horia, com. Vladimirescu), localitate înființată în 1780 de germanii veniți din zona Mainz-ului și din Lotharingia. Născut în anul 1886, s-a căsătorit la 39 de ani cu Anna Schleich din Livada (Baumgarter), localitate din județul Arad colonizată în 1843 cu 60 de familii de germani veniți, prin migrație secundară, din Neupanat, la care se vor adăuga în 1846 alte 30 de familii din Glogovatz. La mutare, notarul din Livada i-a scris numele cu grafie maghiară, adică Szellner.

Fiind foarte săraci, Szellnerii au locuit inițial în Sânleani (Sentlan), colonie a Livadei, unde stăteau, după cum povestea nepotul Michael, „oamenii mai saraci sau „viniturile”. Ca proprietari nu au avut decat o colnă și un hectar și jumătate / două de pământ, în hotarul comunei Șiria spre Horia, rupt în bucăți de câteva arii, risipite în mai multe locuri.

Ca să își poată întreține familia, tatăl Evei a

lucrat la Căile Ferate ca muncitor, la construcția și întreținerea șinelor, însă făcând o boală profesională, de la munca grea și de la frig, a trebuit mai târziu să se angajeze ca paznic de câmp la comună. În timpul războiului, ca să câștige un ban, a mai făcut reparații la cladirile administrative.

Așa cum reiese din povestea nepotului ei, Eva a mai avut doi frați, un frate născut în 1931, a cărui nume nu ne-a fost dezvăluit, și unul mai mic, Jozsef, născut în 1932.

Viața comunității germane din Livada, cu prelungirea Sânleani, s-a desfășurat ca în toate localitățile cu populație germană, în tiparele tradiționale. Nemții munciau de dimineața până seara însă nu uitau nici să-și țină sărbătorile și sfinții din calendar (pe Sf. Fabian și Sebastian protectorii de ciumă, pe Sf. Evanghelist Marcu protectorul recoltelor de furtună și grindină, pe Sf. Florian protectorul împotriva incendiilor, pe Sf. Wendelin protectorul animalelor și vechiul patron al localității etc.), participau la Farsang, la Kirchweich, la baluri.

Această existență liniștită, echilibrată, a fost zdruncinată din temelii odată cu războiul și cu măsurile luate de statul român, după schimbarea frontului și a alianțelor. Cei apți au plecat în război, unii fiind obligați să lupte în armata germană. Dar adevărata dramă a urmat după.

Prin Nota 73/31 oct. 1944 generalul sovietic Vinogradov îi cerea generalului Constantin Sănătescu deportarea în URSS a tuturor cetățenilor de origine germană. Măsura deportării a fost pusă în aplicare în ianuarie 1945 (S. Singer, 2009, 269). Ordinul prevedea trimiterea la munca de reconstrucție a tuturor femeilor între 18-30 de ani și a tuturor bărbaților între 17-45 de ani.

Eva Sellner, o fată oarecare de 19 ani, a fost doar o persoană din cei 75.000 de germani din România, urcați în vagoane în iarna anului 1945 și trimiși spre o destinație necunoscută, în imensa Rusie, pentru simpla vină că erau germani.

Referitor la deportarea Evei, familia a păstrat ani de zile o tăcere adâncă, impregnată de teama că simpla relatare ar putea atrage alte pedepse sau detenția celor care povestesc. Sentimentul de insecuritate simțit de germanii din România după anii 50 a fost determinat de faptul că deportarea, urmată de silniciile la care au fost supuși supraviețuitorii, au fost făcute cu acordul și cu implicarea directă a statului român, a căror cetățeni erau și ei.

Așa se face că Mihael a aflat povestea mătușii sale relativ târziu: „*Despre povestea mătușei mele Eva Sellner am aflat din relatările în familie, deși subiectul era abordat foarte evaziv înainte de 1989.*”

Înainte de a începe relatarea despre împrejurările plecării Evei, Michael s-a referit în general la deportare:

„Cei mai mulți germani au fost convocați în noaptea de 14 ianuarie 1945 (pentru efectul de intimidare) la primăria localității de reședință, însoțiți sub pază militară la gară și apoi deportați în vagoane de transport de animale în zone industriale de exploatarea miniere din Uniunea Sovietică. Un număr însemnat de deportați a fost dus în bazinul carbonifer Donbas, unde au lucrat la mine, în subteran, sau la cariere de piatră. Durata deportării a fost de 5 ani, în lagăre de muncă forțată sub pază militarizată de tip „gulag”, în condiții de viață mizere, comparabile cu lagărele de concentrare, de exterminare.”

Cu toate că nu s-a știut nimic dinainte, deportarea a fost una bine organizată. În fiecare localitate s-au întocmit liste cu cei care îndeplineau criteriile stabilite, încât strângerea lor într-o noapte s-a dovedit foarte eficientă.

Din familia Evei, tatăl de 59 de ani, era prea bătrân ca să poată fi deportat. Frații de 15 și de 13 ani, ambii ucenici, erau prea mici. Singura care corespundea cerințelor fixate era Eva, de 19 ani. Inițial familia a vrut să o ascundă dar li s-a spus că va fi deportat în locul ei tatăl, bătrân și bolnav.

Ca toți ceilalți germani din localitate, a fost ridicată de acasă noaptea și „*dusă sub escortă militară la locul de imbarcare în trenul deportării*”. Pentru a-și pregăti un singur bagaj de drum și pentru a-și lua rămas bun de la familie, i s-au acordat, povestea mai târziu familia, câteva zeci de minute.

„Cum- relatează nepotul- comandantul trenului nu știa să citească suficient de bine ordinul de deplasare, trenul Evei a ajuns dincolo de Urali, în Siberia, aproape de Irkutsk, la capăt de linie”.

Aici Eva, împreună cu toți care erau în tren, a lucrat în mină și la pădure, în plină iarnă siberiană. S-a îmbolnăvit de tifos dar a supraviețuit. Fiind după boală prea slabă ca să mai intre în mină, a fost lăsată să lucreze la colhozurile din vecinătatea lagărului.

Un episod din această perioadă de lagăr și de muncă forțată, familia l-a aflat de la cei din localitate, care s-au întors. Ei povestesc că, la un moment dat, fiind căzută la pământ din cau-

za bolii și a slăbiciunii, Eva a fost salvată de la îngheț de bărbații care au urinat pe ea.

În momentul eliberării, în anul 1950, cei deportați în acest lagăr din Siberia au fost pur și simplu lăsați liberi, fără acte de identitate sau adeverințe de eliberare din detenție, fără a li se asigura subzistența și nici transportul înapoi în țara de origine.

Singurii care au beneficiat de transport au fost bolnavii, care în perioada 1948-1949 au fost expediați cu trenul în spre Frankfurt/Odra ajungând în partea de Germanie ocupată de ruși. Dintre aceștia, mulți au trecut în partea occidentală și au rămas acolo definitiv. Dar cei mai mulți s-au întors acasă, la părinți, la copii.

Povestea Evei, continuată cu întoarcerea din Siberia, pe jos, fără acte și fără bani.

Mihael consideră această parte a relatării o poveste de supraviețuire::

„mătușa mea a venit spre patrie cărând două găleți pentru apă – ceea ce i-a asigurat o oarecare siguranță de abuzurile localnicilor întâlniți; asemănător au procedat multe alte colege de deportare”.

Drumul a durat din primăvară până toamna târziu, în 1950. În tot acest timp Eva a călătorit fie pe jos cu gălețile, fie clandestin cu trenuri de marfă, fie cu căruțe și camioane întâlnite în drum.

Cum nu avea nici un act asupra ei, la granița română nu a fost lăsată să intre în țară, deși a încercat la mai multe puncte de frontieră invocând dreptul la azil.

În cele din urmă s-a hotărât să intre în țară clandestin, trecând peste frontiera de stat, dar a fost de fiecare dată descoperită, încarcerată, bătută și expulzată.

Mihael povestește mai departe:

„La una din ocaziile în care a fost expulzată în Ungaria (fără a fi primită în țara vecină), în zona de fâșie între granițe de la Nădlac și-a întâlnit un fost coleg de deportare în URSS, cu care au continuat drumul clandestin spre vestul Europei”.

După o călătorie în același stil (cu găleți în mâini, din localitate în localitate – fără a fi legitimați, muncind ocazional pentru mâncare) cei doi au ajuns în Austria, unde s-au căsătorit, ocazie cu care au primit acte. Din Austria au mers mai departe în Germania și de acolo în Franța.

Mihael povestește în continuare:

„Din Franța au plecat spre America de Sud, la bordul unei nave de refugiați și exilați, dar au fost deturnați în Mexic. De acolo au

trecut ilegal în Statele Unite ale Americii, au fost prinși de grănicerii texani „rangers” și expulzați în Mexic de mai multe ori succesiv, până când în fine au reușit să ajungă în Pennsylvania și apoi în Illinois cu metoda „cărat găleți” – unde s-au stabilit ca refugiați, întrucât au găsit acolo comunități de șvabi și români emigrați”.

Referindu-se apoi la amintirile lui despre mătușa Eva, mărturisește :

„A revenit în țară o singură dată (după expirarea termenului de interdicție de 10 ani – pentru trecerea ilegală a frontierei – chiar dacă avea cetățenie română), nu-mi amintesc prea bine întâlnirea cu mătușa, întrucât aveam vârsta de 2 ani, totuși îi rețin fața și tonul blând al vocii”.

Cu ocazia acestei unice vizite în localitatea pe care a părăsit-o în urmă cu mai bine de 15 ani, Eva și-a convins tatăl și fratele mai mic, să emigreze în S.U.A. împreună cu familia.

Referitor la propria familie, Michael relatează:

„tatăl meu (fratele mai mare al Enei) cu familia noastră nu au reușit niciodată să obțină de la statul român dreptul de a emigra din țară pentru reîntregirea familiei, ba dimpotrivă am suferit mai multe privațiuni și tratamente inechitabile, sub acuzația de a avea rude în străinătate care ar fi trădat mărețele idealuri ale statului muncitorilor și țăranilor cooperatori, în vremea dictaturii proletare. Cu toate acestea, am păstrat legătura prin corespondență, până la decesul mătușii, survenit în 2001.” Însă *„mătușa a evitat să scrie despre experiența întunecată din viața ei, mai ales ca înainte de 1989 corespondența era cenzurată. Tatăl meu spunea că vroia să uite atrocitățile prin care a trecut și să-și vadă de viața cotidiană (5 copii, gospodărie, nepoți, probleme de sănătate).*

După 1990 i-am auzit vocea la telefon de vreo 3-4 ori, până la decesul ei”.

Michael nu are nici fotografii cu Eva:

„Nu dispun de fotografii; când au plecat părinții mei din Arad, au luat și colecția de fotografii, la mutări s-au rătăcit, nu știu dacă le mai găsesc vreodată. Oricum, mătușa evita să fie fotografiată (reflex de autoconservare, din tinerețe), au fost doar câteva fotografii de familie”.

În America, Eva a lucrat în industria prelucrării lemnului, la prelucrări metalice și apoi în industria textilă. A născut și a crescut 5 copii și-a construit împreună cu soțul un cămin, apoi a crescut câțiva nepoți.

E greu de spus care ar fi fost destinul ei,

dacă reușea să se întoarcă, în 1950, acasă, într-o țară devenită comunistă. În orice caz, la acea dată familia ei tocmai trecuse prin mai multe drame. În 1948 i-a murit mama, Anna Szellner, de o boală necunoscută dar tot atunci, cu ocazia expropriării germanilor, li s-a luat și Szellnerilor terenul, uneltele agricole, colna, căruța. Caii din localitate fuseseră deja rechizitionați de armată. Apoi, rușii le-au luat și ultimul căluț „valah” (mic de statură, roib) care era puțin șchiop.

Nici localitatea, până atunci germană, nu mai era cea pe care o lăsase. Între timp aici au fost colonizați români, care mulți ani au locuit în casele nemților.

Din perspectiva familiei, povestea Enei este *„un exemplu de tenacitate, dibăcie și curaj de a găsi soluții viabile pentru supraviețuirea în condiții vitrege, un exemplu de smerenie și demnitate umană, de poftă de viață nebănuită”.*

Reconstituirea deportării Margaretei Huth, prin discuții de familie în jurul unei scrisori trimise în lagăr prin Crucea Roșie

Discuțiile despre deportarea Margaretei Huth au fost declanșate în familie după descoperirea, printre lucrurile rămase la decesul acesteia, a unei scrisori ce-i fusese trimisă de acasă în lagăr, prin Crucea Roșie, în urmă cu 65 de ani, de fratele ei elev în clasa IV. Povestea spusă de ginerele Margaretei, Sima Jarco, s-a dovedit una lacunară, fiindcă Margareta e evitat să vorbească cu ginerele, despre acel episod din viața ei. Din nevoia de completare a golurilor, am luat legătura cu fiica Margaretei și astfel, din fragmente puse cap la cap, a apărut această biografie minimală de deportat.

Margareta Huth s-a născut în 1927 în satul Nadăș din județul Arad, din mamă unguroaică și tată neamț. Tatăl, care făcea parte din cei câțiva meșteșugari de etnie germană din localitate, s-a despărțit de soție când Margareta avea două luni, iar mama Margaretei s-a recăsătorit, după o vreme, cu un român din sat, cu care a avut un băiat, pe Emilian.

În ianuarie 1945, la împlinirea vârstei de 18 ani, cu toate că în casă vorbeau românește, Margareta, „*turnată de cineva din sat că e nemțoaică*”, a fost deportată alături de alți etnici germani din satele vecine, în lagărul de muncă de la Krivoirot, din Dombas. Situată în partea de sud a Ucrainei, Dombasul era o zonă industrială și minieră, care imediat după război

avea nevoie de mână de lucru. Ca urmare aici au funcționat mai multe lagăre de muncă, (Konstantinovka, Nikitovna Zaporojie, Iunkom, Enakiev, Beriozovka, Krivoirog, Kapitalna, Rostov Sahti, Krasnoarmieiski, Orsk Ural, Budionovka, Kistekova Dneproprejinck, Dnepropetrovsk-Hetepetovka etc) în care au fost aduși germani.

Amintirile Margaretei Huth despre drumul spre Dombas, făcut în vagoane de marfă, neîncălzite, cu gaura în dușumea pe post de W.C., spuse pe scurt de fiica ei sunt cele întâlnite și în alte relatări.

Ajunși la Krivoirog au fost puși să lucreze în construcții.

Cartea poștală, în jurul căreia a pornit discuția, i-a fost trimisă Margaretei de la „Nadăș” în „12.V.1947” în numele familiei, de către fratele ei vitreg, Emilian Birău. După cum a fost învățat de alții, el scrie la Destinatar: „Crucea Roșie/ pentru Huth Margareta/ Ardesa :U.R.S.S./ Moscova/ Cutia poștală No 315/ 1413 P”. La Expeditor apare „Birău Emilian, Nadăș-Arad, România”. Cartea poștală prezintă o ștampilă de intrare, din 23.VIII 1945, a Biroului Prizonieri, București, Șos. Bonaparte 3.

Scrisoarea de pe verso are următorul conținut

„Draga mea soruță/ Îți fac de cunoscut căci noi suntem sănătoși/ ce îți dorim și ție să-ți dea bunul D-zeu.Suntem triști pentru tine căci nu primești/ nici o carte de la noi.Măcar căci noi în/ fiecare săptămână îți trimitem.Sunt aici cu mama/ la Arad în 15 Junie a.c.Termin cu clasa IV/ și am dori pe atunci să te ajute D-zeu și pe tine în mijlocul nostru.Cam chiar ar fi de ajuns 2 ani și jumătate, de când nu ne-am văzut.Te las cu D-zeu să aibă grijă de tine și să te ajute acasă.Te îmbrățișez și te sărut cu dragoste frățască al tău frate Emilian care/ Te dorește și nu Te va uita./Te sărută cu dor a ta mămică și tușa.”

Față de alte multe scrisori pierdute, Margareta a primit această scrisoare, care, în condițiile date, nu-i oferea prea multe informații despre cei de acasă dar care a motivat-o să reziste, de vreme ce a păstrat-o printre acte până la sfârșitul vieții.

În anul 1949, bolnavă și epuizată, este trimisă să moară acasă. A avut totuși noroc fiindcă n-a murit pe drum iar ajunsă în țară și-a revenit. Tatăl ei, Huth, i-a cumpărat o casă în Arad, pe strada Minervei la Nr.19, unde a trăit până la sfârșitul vieții.În 1952, la 25 de ani, s-a măritat cu Tudor Dragomir, un român venit din Regat și au avut împreună două fete. A lucrat

până la pensionare, ca muncitoare, la Fabrica TEBA. A murit în 1998, la 71 de ani.

Despre perioada de lagăr a vorbit puțin cu ficele ei. Pomenea doar faptul că se îmbrăcau cu pufoicile aproape pe piele goală și că nu avea ciorapi, bocancii fiind luați pe piciorul gol. A avut noroc cu o prietenă, care s-a împrietenit cu un rus, ce le-a mai scos pentru o vreme, pe amândouă, de la munca grea. Totuși s-a îmbolnăvit grav și era cât pe ce să moară, motiv pentru care medicul rus, care a examinat-o, a trimis-o acasă. Fotografiiile sale din acei ani, păstrate de fiică, o prezintă, prima, imediat după întoarcere, iar a doua după căsătorie. Zâmbetul și aspectul aranjat din această fotografie, în care apare o femeie tânără și frumoasă, sugerează dorința Margaretei de a merge mai departe, de a uita.

Note

¹ Doctor în Științe filologice, Centrul Cultural Județean Arad (Arad, România).

Bibliografie

Atkinson, R. (2006). *Povestea vieții*. Iași: Editura Polirom.

Baier, H. (1994). *Deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică: 1945. Culegere de documente de arhivă*. Sibiu: Editura Hora.

Baier, H. (2003). *Departa în Rusia, la Stalino: Amintiri și documente cu privire la deportarea în Uniunea Sovietică a etnicilor germani din România. 1945-1950*. Reșița: Editura Intergraf.

Betea L., Diac, C., Mihai F.-R., Țiu I. (2012). *Lungul drum spre nicăieri.Germanii din România deportați în URSS*. Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun.

Dulgău, B., Cucuiet, L. (1996). „Drama unei etnii. Deportarea șvabilor sătmăreni”. În *Sovietizarea nord-vestului României 1944-1950*. Satu-Mare: Editura Muzeului Sătmărean.

Lungu, D. (2009). *Povestirile vieții. Teorie și documente*. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”.

Radosav, D (1994). *Dombas, O istorie deportată*. Ravensburg.

Singer S.(2009). „Șvabii din Banat în timpul și după al Doilea Război Mondial”. În Victor Neumann (coord.). *Identitate și cultură*. București: Editura Academiei.

Vultur, S. (2000). *Germanii din Banat*. București: Editura Paideia.

Vultur, S.(2000a). *Lumi în destine*. București: Editura Nemira.

Deportată în URSS. Povestea Mariei Așembrener

Daniel Șandru¹

Deportată în URSS. Povestea Mariei AșLa
împlinirea vârstei de 20 de ani, în decembrie 1944, Maria Așembrener trăia în București, după ce fusese obligată, odată cu retragerea frontului din răsărit, să-și părăsească, alături de întreaga familie, orașul natal, și anume Fălticeni. Își schimbă, la termen, buletinul, document în care, după întoarcerea armelor de către armata română, în 23 august 1944, i se notează o mențiune – „etnic german”. În luna ianuarie 1945, la ușa locuinței din București se prezintă un ofițer român, însoțit de doi soldați, dintre care unul purta uniforma armatei sovietice. Fac această precizare pentru că aici este vorba despre o dublă responsabilitate statală, o responsabilitate aparținând, generic, celui stat care își îndreaptă instanțele de autoritate înspre zona criminalității. Concret, este vorba despre responsabilitatea statului sovietic și, în aceeași măsură, despre responsabilitatea statului român. Revenind la povestire, în momentul arestării, Mariei Așembrener i se spune doar motivul, dar nu și unde anume va pleca. I se solicită numai să ia cu sine un bagaj minimal și este însoțită la Circa 5 de Poliție din București. După o noapte petrecută acolo, un loc în care, de asemenea, nu primește nicio explicație, este transportată cu camionul, alături de alte sute de oameni purtând aceeași „vină” – cea de a fi „etnic german” – către platforma feroviară din Mogoșoaia, unde este „îmbarcată” într-un tren de vite, a cărui locomotivă purta steaua roșie a comunismului sovietic, pentru a pleca într-o direcție necunoscută. Tot ceea ce aude la un moment dat de la ceilalți „călători” este că au

ajuns în zona Iașului, apoi la Tighina și că se îndreaptă spre Ucraina.

Primul contact al Mariei Așembrener – așa cum l-a redat în contextul interviului pe care se bazează această povestire²¹ –, prima confruntare cu latura concentraționară a totalitarismului a fost dată de momentul în care s-a lovit de lipsirea de intimitate. Aceasta este, de fapt, prima formă de anihilare a individualității, ceea ce Maria Așembrener a resimțit în acel vagon destinat transportului animalelor, în care erau îngrămădiți, deopotrivă, bărbați și femei, și în care bărbații au improvisat o gaură în pardoseală, la care toate celelalte persoane să aibă acces pentru nevoile fiziologice. Cred că putem decupa, până aici, unul dintre principiile ce se regăsesc în această povestire care, desigur, nu este unică – e vorba despre *răul birocratizat*. Și aceasta pentru că, înainte de a deveni banal, răul se birocratizează. Maria Așembrener a fost arestată și deportată pentru că avea o mențiune în documentul de identitate. Drept urmare, această persoană devine, în perioada ianuarie 1945-noiembrie 1948, timp de trei ani și zece luni, doar un număr – numărul 120 din lagărul Krasnodom, situat în regiunea minieră Donbas, din Ucraina. Important pentru a observa modul în care se configurează răul birocratizat îmi pare a fi faptul că, abia ulterior deportării sale și a celorlalți etnici germani, se construiește și o realitate juridică – un ordin cu privire la etnicii germani din România, A/192, este emis abia la 19 februarie 1945, fiind semnat de generalul Vinogradov, locțiitorul președintelui Comisiei Aliate de Control³².

Ne-am putea întreba, plecând de la această situație, cum ar putea fi înțeleasă arhitectura răului în sistemul concentraționar, fie acesta din urmă de extrema stângă sau de extrema dreaptă. O sugestie o oferă Varlam Șalamov: „Exercitarea nepedepsită a terorii asupra unor mase de milioane de oameni a reușit tocmai fiindcă era vorba de niște oameni nevinovați”⁷⁴³. Fără doar și poate, Maria Așembrener era un om nevinovat. După Șalamov, această exercitare a terorii se întâmplă în lagăr, nu și în închisorile sistemului totalitar: „Ceea ce am văzut eu, omul nu trebuie să vadă și nici măcar să știe. Închisoarea e altceva. Închisoarea înseamnă libertate”⁷⁵⁴.

Lagărul, de fapt – și am regăsit această descriere a autorului rus și în povestirea Mariei Așembrener – este o lume de tip *blatnoi*⁷⁶⁵, ceea ce, în argoul rusesc, înseamnă o lume de borfași, o lume de tip banditeșc, în care omul este redus total la animalitate. În acest context, o altă precizare se impune, în ceea ce privește cazul ce dă conținutul textului de față: a existat o diferență de regim de lagăr, întrucât, spre deosebire de cei 70.000 de etnici germani ridicați din Banat și Transilvania și deportați la Donbas, Maria Așembrener și ceilalți deținuți de la Krasnodom au avut parte de un regim în care nu exista, spre exemplu, un izolator pentru cei care ar fi refuzat să muncească „pentru reconstrucția Uniunii Sovietice”. O posibilă explicație a acestei situații s-ar putea regăsi, în opinia mea, în faptul că Maria Așembrener nu era membru al Grupului Etnic German, înființat în noiembrie 1940 și din care cea mai mare parte a etnicilor germani din regiunile amintite mai sus ar fi făcut parte⁷⁶. Chiar și așa, lagărul rămâne, și pentru Maria Așembrener, o „școală negativă”, pe care Șalamov o descrie în felul următor: e locul „(...) prin care ființa umană nu trebuie să treacă nici barem o oră și pe care nu trebuie să îl vadă nici măcar un minut”⁷⁸⁷.

Mergând mai departe, un alt aspect interesant al acestei povestiri de viață constă în faptul că a existat o persoană, foarte apropiată Mariei Așembrener, care ar fi putut să ajungă, pentru același motiv, în lagăr. Este vorba despre sora Mariei, Elena Așembrener, cea care, cu numai o lună înainte ca Maria să fie arestată, s-a căsătorit cu un anume Cristescu, evitând, astfel (desigur, pur întâmplător), „calificativul” de „etnic german”. Făcând din nou recurs la Șalamov, cel care spune că, „în condiții de lagăr, oamenii nu rămân niciodată oameni; lagărele nici n-au

fost create în acest scop”⁷⁹⁸, mi se pare demn de menționat că Maria Așembrener, atât cât a putut să-și înțeleagă propria experiență – fără a face vreo clipă apel la instrumentarul intelectual – a trăit sub imperiul gândului că ar fi fost cumplit ca sora ei să fie deportată la Donbas („Elena acolo nu ar fi rezistat. Era mai firavă decât mine”¹⁰⁹). Cu toate că regimul din lagărul Krasnodom nu era unul într-atât de dur, am regăsit în interviul luat Mariei Așembrener o raportare la problema morții, dar o raportare ce sumarizează momentele în care viața i-a fost pusă în pericol fără a exprima conștientizarea faptului că, în contextul creat de fenomenul concentraționar, moartea este, practic, mereu prezentă. Maria Așembrener spune, atunci când încheie povestea experiențelor nefericite prin care a trecut în lagăr – blocarea într-un ștrec, în timpul unei dinamitări în mină; o electrocutare în timp ce se afla într-un vagonet care transporta cărbuni spre suprafață; căderea în apa înghețată acumulată în groapa produsă de un obuz – foarte simplu: „Atât, de trei ori era să mor în lagăr”.

Cum se încheie această povestire? Mi-am dat seama, ca urmare a acestei mărturii despre lagăr, că ceea ce nu poate controla totalitarismul – adept al istoricismului profetic de factură naturalistă, în cuvintele lui Karl Popper¹¹⁰ – este întâmplarea. Am regăsit, de fapt, această idee și la Șalamov: „Răbdarea și întâmplarea (subl. m., D.Ș.), iată în ce a constatat și în ce constă salvarea noastră”¹²¹¹. În viața de lagăr a Mariei Așembrener a survenit o astfel de întâmplare, pe care totalitarismul nu a putut să o controleze: s-a reîntâlnit acolo cu singurul om pe care îl cunoscuse înainte de a fi deportată. Un bărbat care, ca militar român, fusese luat prizonier de către sovietici la Cotul Donului, care făcuse, de asemenea, detenție, dar în Siberia și care, ulterior, fusese menținut în detenție, însă ca personal contractual, ajungând acum să electrifice barăcile lagărului din Donbas. Maria Așembrener a rămas însărcinată cu acest bărbat în lagăr și, în acest fel, și-a câștigat pașaportul spre libertate, întrucât femeile gravide puteau fi eliberate pe acest motiv.

Astăzi, personajul povestirii din Donbas, Maria Așembrener, e perfect împăcată cu sine și cu ceea ce i s-a întâmplat între ianuarie 1945 și noiembrie 1948, fără a avea dimensiunea importanței condamnării totalitarismului. Nu este martir și nu se consideră un erou¹³¹².

[Acest text reprezintă un fragment din lucrarea „Totalitarismul: ideologia anti-politică și birocrăția răului”, capitol în Sorin Bocancea, Daniel Șandru (coord.), *Totalitarismul. De la origini la consecințe*, Editura Institutul European, Iași, 2011]

Note

¹ Conf. univ. dr., Universitatea „Petre Andrei” (Iași, România).

² Documentarea pe care se bazează povestirea de față include o serie de interviuri luate Mariei Așembrener în ultimii ani, dintre care cel mai recent a fost realizat în luna aprilie 2011. Îi mulțumesc surorii mele, jurnalista Alexandra Șandru, pentru realizarea acestui interviu.

³ Dorin Daraban, „Deportați în Donbas”, articol disponibil la http://www.memoria.ro/?location=view_article&id=954&page=0&from_name=cautare&from=bG9jYXRpb249c2VhcmNoJmtleXdvcmRzPURlcG9ydGF0aStpb25iYXNmmeD0xNSZ5P

TE1JnBhZ2U9MQ%3D%3D# (accesat la data de 28.05.2011).

⁴ Varlam Șalamov, *Povestiri din Kolîma* (București: Editura Minerva, 1993), 56.

⁵ Șalamov, *Povestiri*, 132.

⁶ Vasile Ernu, „De la Gulag la stenograme sau cum am devenit radical”, articol disponibil la <http://www.criticatac.ro/2376/de-la-gulag-la-stenograme-sau-cum-am-devenit-radical/> (accesat la 28.05.2011).

⁷ Mirel Bănică, „Poveste de Crăciun. Îmi va fi dor de tine, țiganca mea – poveste de deportat”, articol disponibil la <http://www.revista22.ro/articol-7367.html> (accesat la 28.05.2011).

⁸ Șalamov, *Povestiri*, 257.

⁹ Șalamov, *Povestiri*, 288.

¹⁰ Maria Așembrener, în interviul realizat de Alexandra Șandru în luna aprilie 2011.

¹¹ Karl Popper, *Societatea deschisă și dușmanii săi* (București: Editura Humanitas, 1993) și *Mizeria istoricismului* (București: Editura All, 1994).

¹² Șalamov, *Povestiri*, 247.

¹³ Povestirea de față semnifică pentru mine datoria de neuitare față de ceea ce i s-a întâmplat bunicii mele, Maria Așembrener Șandru.

Trauma experienței de lagar de muncă sovietic în descrierea Hertei Müller

Radu Clit¹

Abstract: Soviet labour camp experience presented in the novel *The Hunger Angel* (*Atemschaukel*), is the result of the collaboration with Oskar Pastior; who, like the writer's mother, survived this type of detention. The book seems different from the novels depicting everyday life in communist Romania, examined in another study. Could the collaboration be the only source of this difference? In order to clarify the specificity of *The Hunger Angel*, the same 4 axes of analysis as for the other writings will be used: novel content and the presence of the totalitarian framework; literary construction and the problem of totalizing; style and what it puts out; characters' relationship with authority and the narcissistic position. In the novel *The Hunger Angel*, all the 4 issues have a particular relief. The totalitarian framework is shown directly; construction is more coherent and totalizing less forced; style reveals the importance of hunger and extreme dehumanization; relationship with authority places the hero in a position of marked inferiority, his narcissism is suffering and marked by desolation, a typical totalitarian mood, different from both loneliness and solitude. So, in contrast with the other novels, the topic itself requires a different treatment, because the concentration camp is the central totalitarian institution. Thus, content is more explicit in describing the totalitarian framework (with its four defining dimensions), construction is more consistent, style is clearly related with content, vertical relationship with the authorities is more easily accepted. In conclusion, the differences with the other novels are mostly set by the topic.

Keywords: Desolation; dehumanization; narcissism; totalitarian framework; totalizing

Title: The trauma of the Soviet labour camp experience in Herta Müller's description

Într-un studiu anterior au fost analizate convergențele romanelor Hertei Müller care descriu viața cotidiană în regimul comunist (R. Clit, 2012). Este vorba de *Omul este un mare fazan pe lume*, *Încă de pe atunci vulpea era vânătorul*, și încă netradus în română, *Heute wär ich mir lieber nicht begegnen*². În bună parte, romanul *Leagănul respirației* (*Atemschaukel*), care prezintă viața dintr-un lagăr de

muncă sovietic, este diferit. Ceea ce nu trebuie să surprindă, căci el a rezultat din colaboarea cu Oskar Pastior. De fapt Herta Müller, a cărei mamă a fost deținută într-un astfel de lagăr, este cea care a avut ideea unei astfel de cărți. Cum Pastior a trecut și el prin această experiență, a acceptat să-i relateze ceea ce a îndurat. Uterior cei doi au vrut să scrie romanul împreună, dar moartea prematură a poetului nu a mai permis-

o. Cu toate acestea, ipoteza pe care o propune acestui studiu susține că tema însăși a impus o tratare diferită față de celelalte romane evocate. Deci colaborarea nu ar avea decât un rol secundar. Pentru a argumenta, romanul *Leagănul respirației* va fi analizat după aceleași 4 criterii ca și celelalte scrieri:

Conținutul narativ și prezența cadrului totalitar.

Construcția literară și problema totalizării.

Stilul și raportul său cu problematica totalitară.

Relația personajelor cu puterea și efectul asupra narcisismului persoanei.

Într-o a doua etapă, concluziile privind romanul de față vor fi comparate mai amănunțit cu constantele romanelor care descriu viața cotidiană. Mai trebuie precizat că ceea ce este urmărit în acest studiu este capacitatea scriitoarei de a reda fenomene colective. Nu este deci vorba de a căuta în viața ei personală surse ale romanelor ei. Studiul de față vrea să departajeze între fenomene totalitare descrise și particularități literare, susceptibile să prezinte cititorului nu doar fapte obiective cu caracter istoric, dar să transmită și atmosfera umană, climatul colectiv, natura schimburilor dintre persoane, transformările pe care acestea le sufereau. În ultimă instanță este interogată capacitatea acestor producții literare de a evoca fenomene totalitare.

Toate aceste aspecte merită atenție măcar pentru faptul că există deja opinia ca Herta Müller a contribuit mai mult decât istoricii sau ziariștii la cunoașterea fenomenului deportării în URSS.³ El a fost declanșat imediat după cel de-al doilea război mondial, o epocă plină de evenimente de rezonanță internațională. Deci, cumva scriitoarea merită atenție pentru penetranța prezentării fenomenului în cauză, pentru interesul suscitât. Dar studiul de față nu-și propune să măsoare veracitatea faptelor prezentate. Descrierea experienței de lagăr este considerată ca un fel de mărturie personală. Ca orice mărturie ea este marcată de subiectivism, dar presupune și niște repere colective. Herta Müller este mai curând purtătoarea acestor repere, căci ea nu a fost deportată în vreun lagăr, a cunoscut însă regimul comunist din România. În acest fel, este indirect apreciată capacitatea ei de a reprezenta în proza ei aceste repere.

Conținut și prezența cadrului totalitar

Romanul prezintă experiența de lagăr de muncă sovietic a tânărului Leo Auberger, un personaj fictiv, în spatele căruia putem deduce prezența poetului Oskar Pastior. La început își descrie îngrijorarea provocată de întâlnirile secrete cu diverși bărbați necunoscuți și care aveau un scop sexual. Iminența deportării este trăită de adolescent, în mod paradoxal, ca un fel de salvare și de îndepărtare de tentația homosexuală. Dar la un nivel simbolic, această atitudine individuală deschide spre o problematică colectivă: sentimentul de vinovăție al germanilor din diaspora pentru a fi susținut al treilea Reich, evocat și el în roman. „Ca toți sașii din orașel, mama și mai ales tata credeau în frumusețea cositelor bălaie și a ciorapilor albi trei sferturi, în pătratul negru al mustății lui Hitler și în noi sașii din Ardeal, ca rasă ariană.” (H. Müller, 2010, 8) Aceasta este referința cea mai directă din roman la un capitol neplăcut al istoriei recente a germanilor din Europa de est. Trebuie precizat că eroul principal nu se alătură părinților săi în acceptarea valorilor național-socialiste. Cumva în contradicție cu ideea de superioritate de rasă, romanul descrie, în contextul deplasării spre lagăr, o scenă de umilire colectivă. Prizonierii sunt coborâți din trenul care ajunsese în Uniunea sovietică, pentru a-și putea satisface nevoile fiziologice. Dar sunt obligați să o facă laolaltă, fără să se poată izola în vreun fel, ceea ce anunță regimul dur la care vor fi supuși în lagăr. „Am priceput cu toții fără să înțelegem că *ubornaia* înseamnă să ne facem cu toții nevoile. Sus, foarte sus deasupra noastră – luna rotundă. Pe dinaintea noastră respirația trecea în zbor planat, sclipicioasă și albă ca zăpada de sub picioare. De jur împrejur, automatele gata să tragă. Și-acum: jos pantalonii!” (Ibid., 18) Evident, situația este mai mult decât neplăcută, căci deși e noapte, luna permite o anumită vizibilitate: „Ce stânjenea, simțământul de rușine al unei lumi întregi.” (Ibid.) Pentru a înțelege proporțiile rușinii, ar trebui invocată reputația germanilor pentru curățenie și civilizație, care era astfel contrazisă. Este folosită o metodă cunoscută în istorie: li se impune victimelor un comportament degradant, care, ulterior li se poate atribui ca definitoriu. Experiența are pentru personajul principal efectul unei lecții foarte utile pentru ceea ce avea să urmeze: „Poate că eu nu m-am maturizat subit în această noap-

te, ci doar spaima din mine.“ (Ibid.) Teroarea este deja provocată, ca un semn definitiv al naturii experienței care avea să urmeze, ca o constantă mereu posibilă în trăirile ocazionate de noua situație existențială.

Descrierea propriu-zisă a vieții în lagăr nu este sistematică, nicidecum cronologică. Sunt prezentate muncile la care sunt supuși prizonierii, nedreptățile cu care sunt confrunțați mai ales de către cel desemnat ca șef dintre ei, Arthur Priculici. Regimul alimentar, lipsa de condiții demne de lucru, de hrană și de odihnă sunt cumva integrate în narațiune, și într-un fel anume denunțate. Dar pentru personajul principal, lagărul apare ca o soluție radicală în confruntarea cu tendințele sale homosexuale. De fapt, narațiunea prezintă doar două dominante în lagăr, foamea și moartea, ambele excluzând orice interes sexual din partea eroului principal. Cu toate acestea, în anumite momente, celelalte personaje pot avea manifestări sau conduite sexuale. Eroul principal se agață, în momentele dificile de convingerea exprimată de bunica sa la plecare : „Știu că te vei întoarce.“ (Ibid., p. 12)

Foamea este personalizată de către scriitoare prin „îngerul foamei“, o prezență internă permanentă. El apare ca un personaj ingenuu, care poartă nevoia respectivă cu naturalețe infantilă, într-un fel cumva neutru, deși presant. Moartea este și ea evocată la modul cotidian căci pentru unii prizonieri ea este singura soluție în confruntarea cu regimul foarte dur din lagăr. Prizonierii se cunosc între ei, fac parte din aceeași comunitate etnică, dar relațiile lor sunt tranșante, în mare parte fiecare se descurcă singur. De exemplu, în lagăr funcționează „tribunalul foamei“, care apără fără amendamente dreptul fiecăruia la modesta și insuficienta sa porție de pâine. Astfel este descrisă pedepsirea unui deținut care a furat porțiile de pâine ale mai multora dintre colegii săi. Tribunalul în cauză nu este decât o metaforă, cel în cauză este bătut cu violență, fără vreo deliberare sau judecată, fără drept de apărare. În concluzie, este vorba de o justiție primitivă, directă, dură, așa cum este și existența deținuților.

Spre sfârșitul perioadei de internare, progresiv, situația se ameliorează în mod paradoxal. Deținuții primesc bani pentru munca prestată, își pot cumpăra hrană suficientă, ba chiar și haine. Dar în acest fel, urmele suferinței extreme îndurate sunt cumva șterse. Narațiunea prezintă parcursul personajului

principal și după eliberare, îi arată singurătatea, incapacitatea de a intra într-o relație de comunicare veritabilă cu semenii. În familia de origine se simte cumva înlocuit de un frate născut în perioada în care el era în lagăr. În plus, pare incapabil să accepte pierderea bunicii mort în aceeași perioadă, în libertate. Leo Auberg rămâne dominat de experiența de lagăr de muncă.

Cadrul narațiunii

În definiția totalitarismului așa cum a conceput-o Hanna Arendt (1972), lagărul de concentrare are rolul de instituție centrală. El prezintă un fel de imagine mărită a ceea ce se petrece în societatea considerată liberă. Lagărul de muncă nu diferă foarte mult de lagărul de concentrare. Cultivarea foamei pare chiar ca un fel de deturnare a scopului declarat, munca, ceea ce arată că menirea acestei instituții este alta. Dar lagărul descris se află pe teritoriu străin. La izolarea tipică se adaugă distanța mare față de locul de origine, diferența de limbă. De altfel în roman contactul cu gărzile sovietice este rar menționat. Posturile de observație, santinelele sunt evocate, dar sunt cumva incluse în context. Se poate spune că în descrierile închisorilor comuniste românești și mai ales a celei de la Pitești, gardienii, administrația sunt mult mai prezente (R. Clit, 2010). De altfel, diferența etnică și lingvistică par să aibă ca efect un regim de izolare mai lejer. Prizonierii pot obține permisiile și merge în satul din apropiere pentru a face cumpărături. Unii au încercat să fugă dar au fost prinși și aspru pedepsiți. Eroul principal are ocazia să iasă din lagăr pentru a lucra într-un colhoz, dar nici nu-și pune problema să evadeze.

Cadrul spațio-temporal al lagărului este relativ bine prezentat. Perioada se întinde pe o durată de 5 ani, dinainte de terminarea celui de-al doilea război mondial, mai precis începând din ianuarie 1945. Referitor la situarea în spațiu, precizia nici n-ar fi utilă într-o țară imensă ca Uniunea sovietică, ce cultiva o anumită confuzie privind localizarea instituțiilor sale repressive. Dar descrierea contextului concret este destul de amănunțită, de fapt lagărul se află pe lângă o uzină de cocsificare, distrusă de război. Tema reeducării este și ea evocată, dar nu prezentată⁴. Scriitoarea insistă asupra impresiilor senzoriale ale eroului principal, impresii interesante căci mediul industrial în care

se afla lagărul pare și el menit să contribuie la exterminarea a celor internați, reprezentanți ai fostului inamic de război. „Cum tot nu puteam să evit chimicalele și eram la cheremul lor – ne atacau pantofii, îmbrăcămintea, mâinile și testurile mucoase – am decis să reinterpretez mirosurile fabricii în favoarea mea.” (H. Müller, 2010, 178) În alte pasaje este descrisă dificultatea detașării de materiile cu care prizonierii sunt în contact la lucru și care devin foarte familiare: zgura (poate fi albă, roșu-întunecată, brun-verzuie), cimentul, etc. Dar dincolo de particularitățile lor senzoriale, aceste materiale contribuie la definirea unui spațiu specific, al unui context propriu situației de detenție într-un lagăr sovietic de muncă. Putem vorbi de cadru, cel care se impune în primul rând fiind cadrul narațiunii și care este caracterizat de dimensiuni spațio-temporale. Dar dincolo de aceste dimensiuni apare un context social implicit, care ține de organizarea socială și de conotațiile politice ale situației descrise.

Cadrul social totalitar

Conceptul de cadru social totalitar (R. Clit 2004) este derivat din psihanaliză, unde desemnează ceea ce este stabil și constant în raport cu procesul care se desfășoară între pacient și analist. Acest cadru este determinat de reguli specifice curei analitice. Cadrul mai desemnează și limitele relației interpersonale, care devine analitică deoarece este lipsită de finalitate imediată. El face posibilă înțelegerea simbolizării, o tendință umană inerentă.

Ideea de cadru este prezentă și în sociologia americană, unde a fost introdusă de către E. Goffman⁵ (1974), pentru care cadrul este un fel de principiu inherent în științele sociale. Pentru el cadrul este mai mult decât contextul unei interacțiuni sociale, căci el conferă finalitate. Astfel cadrul organizează o activitate, fără să fie precedat de o premeditare sau de o planificare conștientă. Pentru înțelegerea cadrului, el a descris niște „moduri”, căci pe de o parte cadrul presupune reguli, pe de altă parte poartă semnificații care permit modificarea sa. Într-un anume fel, Goffman a propus o teorie generală a cadrului, care există chiar și în situații negative, în timp ce în psihologia clinică cadrul este imaginat mereu ca un instrument terapeutic, menit să producă un proces pozitiv; căci divesificarea metodelor terapeutice derivate

din psihanaliză a multiplicat tipurile de cadru. Dar viziunea lui Goffman a fost modificată atât în sociologie cât și în știința politică. În zilele noastre, în acest domeniu, accentul este pus pe felul de a imagina construcția și conservarea cadrelor de către actorii sociali, dar și pe modalitatea prin care el este propus altora (B. Badie and all, 2011). Deci cadrul este folosit pentru controlul contextelor sociale și exercitarea puterii. Însă în știința politică americană, sintagma *framing model* păstrează ceva din sensul conferit de Goffman. Sunt astfel descrise, de exemplu, contextul și limitele cercetării de teren (Goodwin, 2009): „Cadre diferite conduc la alegeri diferite, și prin urmare, modificarea sau impunerea unui cadru este un exercițiu de putere: a celui care a făcut alegerea, dacă este făcută în mod conștient; a unei persoane asupra alteia, în cazul în care alegerea se face într-un mod mai puțin autonom.”⁶ Această formă de cadru include o dimensiune de putere, în orice caz, în știința politică există o sensibilitate la acest aspect.

Aceste puncte de vedere arată că ideea de cadru poate fi utilă nu doar în psihanaliză, ci și pentru înțelegerea unor fenomene sociale. Cadrul poate fi văzut ca un fel de matrice care impune participanților la situații colective feluri de a reacționa, de a resimți, de a gândi, de a interacționa unii cu alții. Deci cadrul impune niște limite dar și niște semnificații ca în cura personală. Dar el are și valența de a organiza situațiile, cum a arătat Goffman, cel puțin într-o anumită măsură. Astfel putem concepe că anumite situații particularizează mai mult funcționarea socială. Printre ele, situația totalitară, oricum deosebită, poate fi investită cu aptitudinea de a marca foarte pregnant procesele sociale, interacțiunile dintre indivizi, chiar felul lor de a fi. Mai important este de reperat prin ceea ce anume o situație totalitară precum cea de lagăr de concentrare se impune.

Cele patru dimensiuni totalitare

Pentru N. Werth (2001), postulatele totalitarismului sunt : „un sistem politic monolitic bazat pe o legitimitate de tip ideologic, un fel de logocrație ; un stat atotputernic, care exercită un control absolut asupra unei societăți atomizate, devenită docilă, efect al unei îndoctrinări masive ; un sistem care elimină dreptul, impune domnia terorii și a minciunii, încearcă să creze un « om nou » și să-și extindă influența în

întreaga lume.“ Dincolo de aceste dimensiuni, care caracterizează totalitarismul ca formă de guvernare, există alte dimensiuni care contribuie la descrierea cadrului social omonim (R. Clit, 2004). Patru sunt invarianții esențiali pentru acest tip de cadru:

- a) ruptura în raport cu valorile morale și politice tradiționale;
- b) rolul central al lagărelor de concentrare;
- c) ubicuitatea poliției secrete;
- d) teroarea.

Ruptura în raport cu valorile morale și politice tradiționale (a) impune o diferență radicală față de trecut. Ea funcționează, de asemenea, în interiorul regimului totalitar, fiind una dintre sursele mișcării (R. Clit, 2012) în acest tip de regim. Dar deportarea, privarea de libertate sunt formele cele mai radicale de ruptură, mai ales că au afectat mari grupuri sociale. Rolul central al lagărelor de concentrare (b) reiese și din evocarea lor în romanele care descriu lumea totalitară. După Hannah Arendt (1972), lagărele au ca menire să demonstreze că regimul poate obține schimbarea naturii umane. Motiv pentru care chiar sunt implicate în realizarea reeducării⁷. Lagărele produc într-un ritm accelerat tipul de persoană care ar trebui să existe în societatea așa-zis liberă. Ubicuitatea poliției politice secrete (c) arată capacitatea puterii de a supraveghea întreaga populație. În lagăr, sistemul de pază funcționează, așa cum s-a arătat, cumva de la sine, datorită faptului că prizonierii erau civili străini. Teroarea (d) rămâne componenta psihologică cea mai explicită. Este o formă extremă de teamă, care nu permite nici atacul, nici fuga⁸. La nivel macrosocial ea are ca efect principal atomizarea comunităților umane și transformarea lor într-o masă amorfă, ea însăși tipică pentru totalitarism. Aceste patru caracteristici conduc la cele patru dimensiuni ale cadrului totalitar (R. Clit, 2004):

a) Ruptura cu trecutul generează *discontinuitatea*, care presupune diverse forme de mișcare. Discontinuitatea are drept corelat intrapsihic trauma, care este specifică acestui context social foarte deosebit.

b) Importanța lagărelor de concentrare imprimă dimensiunea *închiderii*. La nivel intrapsihic închiderea presupune îngrădirea⁹, ce se află în raport cu dezolarea, sentiment tipic lumii totalitare.

c) Supravegherea poliției secrete are drept consecință *incertitudinea*. Incertitudinea presupune la nivel subiectiv sentimentul de

persecuție.

d) *Teroarea* se exprimă ca atare în cadrul social, fiind una dintre concretizările mișcării. Dar ea poate fi și latentă sau poate cunoaște forme deplasate. Teroarea poate fi văzută ca o formă de „prea plin“ la nivel subiectiv, ca un echivalent de traumatism, dar cu efecte colective. În romanul *Leagănul respirației*, cele patru caracteristici se prezintă astfel:

Discontinuitatea, rezultă din ruptura cu valorile trecutului. Ea se impune prin contrastul enorm în raport cu viața precedentă. Situația dinainte de internare nu contează, un avocat supraviețuiește mâncând porția de hrană a soției sale, care nu se opune și în cele din urmă moare. Dar există o recuperare a discontinuității prin prezența amintirilor, care permit eroului principal o adevărată evadare subiectivă.

Închiderea rezultă din importanța însăși a lagărului de concentrare. Este accentuată de izolarea lingvistică, ce face ca relațiile umane care contează sunt cele cu conaționalii cu care discuția este posibilă, dar rămân limitate. Ceea ce se impune în mod evident este dezolarea.

Incertitudinea este consecința supravegherii permanente realizată mai ales de către poliția politică, dar și de către armată, miliție, etc. În pofida adaptării relative la condițiile inumane impuse, în lagăr, mai ales viitorul rămâne necunoscut. Chiar ultima perioadă în care foamea poate fi satisfăcută, nu este posibilă o evaluare clară a evoluției lucrurilor. Înrautățirea situației pare mereu posibilă.

Teroarea este dimensiunea psihologică explicită a cadrului totalitar, ce se regăsește atât la nivel social cât și individual. În roman, la început este impusă de gardieni, de soldați, de arme. Cu timpul ea devine chimică, datorită substanțelor nocive, mecanică, prizonierii mânuind unelte periculoase, biologică din pricina paraziților, mai ales a păduchilor. Dar cele două constante semnalate, foamea și moartea sunt și factori care întrețin teroarea. Eroul o resimte uneori: „Leagănul respirației se dă peste cap, răsuflu iute și sacadat.“ (Ibid., 31) El se simte amenințat de multe ori la nivelul acestei instanțe interne, leagănul respirației, care pare să semnifice viața în sens biologic. Teroarea reprezintă o amenințare la acest nivel. Dar teroarea rezultă sau este întreținută de celelalte caracteristici, căci discontinuitatea fragilizează, închiderea diminuează posibilitatea de îndepărtare de ceea ce produce frica,

iar incertitudinea nu permite investirea viitorului, ca soluție în fața unui pericol oarecare.

Construcția literară

Romanul nu are o linie narativă propriu zisă. Se prezintă ca o descriere a vieții de lagăr, așa cum o relatează personajul principal. Un număr relativ mare de teme se constituie în scurte capitole, care au o coerență destul de mare și o anumită vizibilitate sau relevanță pentru viața cotidiană a prizonierilor. De exemplu, loboda capătă o astfel de vizibilitate, căci în versiunea de plantă sălbatică ce crește spontan în lagăr putea satisface foamea eroului principal. Prin ciment, lopată sau zgură sunt descrise condițiile foarte dure de muncă. Dar în mod paradoxal romanul ajunge astfel la o mare coerență și unitate. Temele care sunt tratate în capitole diferite nu exclud prezența constantă a unor personaje, care sunt descrise astfel din perspective diferite.

Un alt factor de continuitate sunt amintirile eroului principal. El ajunge astfel să depășească ruptura cu viața dinainte de detenție, cu felul său de a fi precedent. De asemenea, el descrie din când în când vise și alte produse ale imaginației, în contradicție cu viața cotidiană dificilă și agresivă. Astfel o anumită libertate interioară pare posibilă, ea fiind poate și ceea ce i-a permis să supraviețuiască. Dar romanul are o anumită densitate, generată de multitudinea de înlănțuiri narrative, care par însă să se organizeze într-o totalitate.

Raportul dintre totalizare și totalitarizare

Uneori, cuvintele „totalitate” și „totalitar”, sunt folosite ca sinonime, ceea ce presupune, probabil, o distincție de gen greu de realizat. Hannah Arendt (1972) arată că totalitarismul conduce mai întâi la atomizare socială, și doar într-un al doilea timp la construirea unei noi entități colective. Această entitate trebuie să fie menținută într-o stare de reînnoire continuă, deci în mișcare. În schimb, o entitate care rezultă în mod spontan se menține cu mai puțin efort. În acest caz, se poate vorbi de totalizare, în primul de „totalitarizare”.

Sartre (1960) a scris pagini interesante pe tema totalizării: „În cele din urmă, totalizarea se distinge de totalitate, deoarece a doua este totalizată, în timp ce prima se totalizează.”¹⁰

Cele două procese sunt evidențiate în cazul grupurilor. O prima versiune presupune un proces activ, care, deși temporar, poate conduce la formarea unui astfel de întreg. În această situație, grupul „se totalizează”. A doua versiune sugerează un proces impus de către o autoritate externă întregului. În acest caz, grupul este „totalizat” și folosirea cuvântului „totalitarizare” devine legitimă. Întregul astfel creat ar putea fi rezultatul voinței unei instanțe a puterii și ar avea un caracter artificial, impus.

Deși utilizat la nivel social, totalitarismul poate fi semnalat, de asemenea, la nivelul grupurilor și instituțiilor. În acest fel, relația cu individul și psihicul său devine mai accesibilă. În primul rând, integritatea întregului care este aparatul psihic este contestată de către fiecare traumatism. În al doilea rând, entitatea care are drept referință narcisismul rezultă din totalizarea auto-erotismului (R. Clit, 2004). Dar chiar un roman poate fi considerat ca rezultat al unui proces de totalizare, pe de o parte, sau de totalitarizare, pe de alta. Întregul care este romanul *Leagănul respirației* dispune de o coerență suficientă pentru a nu cere cititorului un efort de sinteză. Dar lumea care este astfel prezentată este foarte dură, neiertătoare, un imperiu al foametei și morții.

Stilul și problematica totalitară

Literatura, mai ales proza este ușor de redus la narațiune. Dar narațiunea în sine nu poate diferenția prea mult scriitorii între ei, ceea ce contează mai mult este stilul în care faptele sunt descrise. Felul de a scrie al Hertei Müller amintește stilul lui Samuel Beckett (1982), dar și pe cel al dramaturgului franco-român Matei Vișniec (2004), care descrie, de asemenea, situații totalitare. Dar la ultimul absurdul și mai ales umorul sunt ceva mai prezente. Pentru mai multă precizie, cum stilul este realizat prin elemente specifice, iată figurile sale care par mai frecvente în acest roman:

a) Condensarea este mai cunoscută ca un mecanism de bază al visului, prin care sunt însumate aspecte diferite ale unei situații. Dar ea poate fi invocată și în literatură: „Eu însă dansez ca un condamnat la muncă forțată și am păduchi în pufoaică, și obiele-mpuțite în galoși, și mă ametește amintirea sălii de bal de-acasă, și golul din stomac.” (Ibid., 143) Este vorba de un pasaj care arată paradoxul organizării unor seri de dans într-un context în care cele mai el-

ementare exigențe de igienă nu sunt respectate, iar munca este istovitoare.

b) Metaforele par să-și propună să surprindă mai ales particularitățile foamei.

„Mănânc un somn scurt, apoi mă trezesc și mai mănânc și următorul somn scurt.” (Ibid., 87). „... am pornit amândoi la drum, foamea mea și cu mine.” (Ibid., 135)

„Și foamea proprie e pentru fiecare o putere străină.” (Ibid., 221)

„Fericirea gurii vine când mănânci și e mai scurtă decât gura, chiar și decât cuvântul « gură ». Când o rostești n-are voie să ți se suie la cap.” (Ibid., 236) Prezența și intensitatea acestei necesități fiziologice alimentează creativitatea. Chiar somnul devine un obiect convenabil satisfacerii foamei, o prezență, ba mai mult, o instanță de putere.

c) Repetiția este folosită mai ales ca ilustrare a unei teme: „Zi de zi există plictiseala sârmei ghimpate de pe zidul lagărului, plictiseala santinelor din turnuri, bombeurile strălucitoare ale lui Tur Priculici și plictiseala propriilor galoși ferfeniți. Mai există plictiseala norului alb al turnului de răcire, ca și plictiseala cearșafurilor albe ale pâinii.” (Ibid., 199) Impresia de naturalețe astfel evocată este destul de intensă.

d) Animarea sau umanizarea obiectelor sau fenomene neînsuflețite:

„Oare o fi știind loboda că nu ne mai slujește pe noi și foamea, ci pe Îngerul foamei?” (Ibid., 22)

„Uneori obiecte din lagăr se năpustesc asupra mea nu succesiv, ci în haită.” (Ibid., 30)

„Calupul de pe scândurică nu mai știa nici el însuși cum arată.” (p. 152)

„Plictiseala e răbdarea friicii.” (Ibid., 202)

Stilul rămâne accesibil, marcat de absurd, dar convine situației descrise. El devine remarcabil mai ales în descrierea foamei și a dezumanizării, care par astfel să capete statutul de entități independente, care-l urmăresc pe eroul principal. În schimb sunt promovate la nivel uman obiecte neînsuflețite, precum batista sau calupul de zgură, sau plante ca loboda. Sensul implicit este că ele sunt mai apropiate de personaj decât ființele umane, care sunt diminuate din pricina regimului de lagăr de muncă.

Relația cu puterea

Deși autoritățile sunt evocate, dintre perso-

najele importante doar comandantul lagărului, Șiștvanionov este descris mai amplu. Ocazia este o confruntare dintre el și eroul principal. Dintre responsabili intermediari, unul singur este descris amănunțit. Este vorba de Fenia, șefa magaziei de alimente, care distribuia pâinea, alimentul de bază, mereu insuficient. Dar și în raport cu ea, pare să existe o distanță importantă. E ca și cum eroul principal ar evita să intre în relație cu cei care dețin puterea. La modul concret, necunoașterea limbii ruse era evident un obstacol. De altfel, Artur Priculici, cel care apare ca un fel de șef al prizonierilor germani, nu este la origine decât traducător/interpret. Fiind originar dintr-o regiune slavă, dar și etnic german putea face legătura între deținuți și cei care îi păzeau. Dar dificultățile existențiale duc, pe de o parte, la instalarea unei ierarhii printre deținuți, și pe de altă parte, la o funcționare de la sine a sistemului concentraționar. S-ar putea spune că acest sistem era deja bien rodat în Uniunea sovietică de după al doilea război mondial.

Pe de altă parte, eroul principal pare să fi înțeles bine natura detenției și a relației cu administrația. „Mă ploconeam găsindu-mă deseori eu însumi dezgustător.” (Ibid., 106) După umilirea din timpul transportului, înfometarea continuă l-au făcut să înțeleagă că supunerea totală e singura atitudine care poate permite supraviețuirea. Pe undeva, el dă de înțeles că și ceilalți deținuți adoptau aceeași atitudine. „Eram cu toții altfel decât suntem.” (Ibid., 131) Reiese chiar că și solidaritatea dintre deținuți se găsea la un nivel foarte redus. Leo obține de la o rusoaică, ca urmare a unui troc, o batistă dintr-un material textil fin, apoi afirmă: „Nu mi-e rușine să spun că batista a fost singurul om care a avut grijă de mine în lagăr.” (Ibid., 78) Dacă la nivel stilistic avem un alt exemplu de umanizare a unui obiect neînsuflețit, putem înțelege că toate persoanele erau supuse în lagăr, unui proces opus, de dezumanizare. Astfel procedura stilistică evocată devine mai clară. Eroul principal încearcă să recupereze din umanitatea pierdută în raport cu semenii săi în relația cu lucrurile care devin înzestrate cu calități umane. De unde o indiferență aparentă la situații neplăcute, ca de pildă la adresa morților: „Calupul de zgură o ducea bine, morții noștri n-aveau nici șiruri, nici pietre. Dar nu trebuia să te gândești la asta, altfel în zilele sau nopțile următoare n-ai mai fi putut pași elastic și balansa. Doar un pic dacă

te gândeai la asta, că și urmau multe rebuturi și mulți pumni încasați în spinare.” (Ibid., 153) Orice moment de asumare a suferinței riscă deci să ducă la consecințe negative pentru prizonier, la agravarea situației sale, deja foarte precară. „Când ai ajuns doar piele și oase, e curajos să ai sentimente. Eu prefer să fiu laș. Diferența e minimală – îmi folosesc forța ca să nu plâng.” (Ibid., 184) De fapt, scriitoarea ne dezvăluie faptul că deținuții nu-și puteau permite să funcționeze altfel. Cititorul poate înțelege care erau mecanismele de apărare posibile în situația teribilă din lagărul de muncă. Reprimarea afectelor nu era doar o cale de evitare a suferinței conștiente, ci și o condiție necesară pentru a supraviețui. În plus, cum prizonierii erau constrânși să muncească ei ajungeau să funcționeze într-un mod operator¹¹. Această caracteristică pare să fi fost utilă în lagăr. După un moment în care dezvoltase ideea, falsă, că va fi executat de către gardieni, eroul principal își spune: „Curățatul zăpezii mă făcuse să mă dezmeticesc iar, și preferam să flămânez, să clănțnesc de frig și să muncesc mai departe pe deșelate pentru ruși, decât să mă împuște.” (Ibid., 71) Deși extenuantă pentru organismele supuse unui regim de subnutriție, munca oferea mai întâi detenției un sens imediat, căci fiecare știa ce are de făcut pe moment. Chiar justificarea oficială a deportării mergea în acest sens, căci se invoca necesitatea reconstrucției după terminarea războiului. Dar importanța deținuților era eventual colectivă, în calitate de indivizi ei erau total desconsiderați.

În aceste condiții, narcisismul este ca și anulat – toți prizonierii se află într-o postură de supraviețuire cvasi-biologică. Probabil că înfrângerea militară recentă și culpabilitatea de a fi susținut un regim ale căror crime erau cumva invocate de responsabili sovietici contribuiau la pasivitatea adoptată de eroul principal. Pentru el, anularea identității precedente era și o soluție de moment în conflictul cu homosexualitatea respinsă la epoca respectivă de cam toate societățile occidentale. Dar în mod paradoxal, apărea o dependență de situația existentă, dependență care surprinde. Uneori, Leo nu pare interesat nici să iasă în permisie pentru a-și cumpăra mâncare: „De ce-aș mai merge la bazar, lagărul mă ține prizonier spre binele meu, nu pot s-ajung de râsul lumii decât în locuri de care nu aparțin. În lagăr sunt acasă, santinela de dimineață m-a recunoscut, mi-a făcut semn cu mâna să intru pe poartă. Iar

câinele de pază a rămas pe pavajul cald, mă știe și el. Mă cunoaște și locul de apel, și drumul spre baraca mea îl regăsesc cu ochii închiși. Ce nevoie am de o permisie în afara lagărului? Eu am lagărul, și lagărul mă are pe mine.” (Ibid., 139) Chiar și după eliberare, această familiaritate cu lagărul se menține pe undeva. Personajul principal se confesează că de fapt, după terminarea detenției, nu s-a detașat niciodată de această teribilă experiență. „Și cu șaizeci de ani mai târziu, visez noaptea că am fost deportat o a doua oară, o a treia, ba uneori chiar o a șaptea oară.” (Ibid., 229) De fapt este vorba de persistența unei experiențe traumatice. Dar el a rămas marcat inclusiv în atitudinea față de mâncare: „Mănânc cu toți porii. Când mănânc cu alte persoane devin dezagrabil.” (Ibid., 238) Deși foamea este o nevoie fiziologică, ajunge să fie marcată cultural, umanizată. Or, eroul principal pare să nu mai poată să socializeze felul în care își satisface foamea. Pe undeva, îi lipsește situația care a generat acest mod de satisfacere. Dar atunci când o conduită se manifestă în condiții nepotrivite, ea devine un simptom, în speță al unei forme de traumatism psihologic.

Deci ceea ce pare să ocupe primul plan este dificultatea menținerii legăturii cu ceilalți. Eroul principal se simte marcat de dezolare (*Stimmung*), pe care Hanna Arendt a distins-o de însingurare (care nu necesită ca subiectul să fie singur) și solitudine (care presupune dialogul interior). Dezolarea e o experiență extremă, o formă de deznădăcinare, de ieșire din comunitatea umană. Ea presupune „experiența absolută de a nu face parte din umanitate [...] una dintre experiențele cele mai radicale și mai disperate ale omului.”¹² (H. Arendt, 1972)

Efecte asupra narcisismului

Experiențele eroului principal sunt definitorii pentru orice deținut din lagăr. Dificultatea satisfacerii trebuințelor de bază este tipică pentru situațiile totalitare, care au ca scop atomizarea indivizilor, desfacerea legăturilor sociale și a relațiilor umane, periclitarea încrederii în sine. Dificultățile de adaptare diminuează considerabil posibilitățile de investire¹³ a celui alt, căci investirea de sine acaparează majoritatea resurselor libidinale. Dar simultan, investirea narcisică se află și ea în dificultate din cauza raporturilor umane de supunere impuse de putere. Trebuie precizat că puterea totalitară este

foarte pretențioasă, cerând o investire afectivă extrem de importantă. De altfel eroul principal evită să aibă de a face cu cei care dețin poziții de putere, căutând o autonomie relativă. Spațiul restrâns și izolat al lagărului nu permite o bună distanță fizică față de autorități, gardieni, santinele, de micii responsabili. Singura soluție este crearea unei distanțe interioare, bine redată de narațiunea romanescă.

Spre deosebire de personajele Hertei Müller, atrase fără să vrea de către reprezentanții puterii, copilul de vârstă preșcolară se identifică fără probleme cu părinții săi, fiind foarte puternic din punctul său de vedere. Atunci când începe să se distingă bine de ei, el poate pretinde că este mai important și mai puternic decât cei care i-au dat viață. Lagache (1973) cita observațiile Charlottei Bühler și ale lui H. Wallon care au remarcat „zâmbetul de triumf” la copilul care reușește să se impună în mediul său existențial. Acest lucru pare să fie însoțit de tendința de a discredita unui model care fiind copiat, imitat, își pierde pedestalul. Rezultă o diminuare a interesului pentru obiectul relației libidinale. O primă distanță în raportul cu obiectul devine astfel posibilă, deoarece subiectul nu se mai confundă cu el ca întreg, așa cum se întâmplă în fazele de dezvoltare precedente, marcate de fuziune. Coloratura de triumf în această luare de distanță este expresia insecurității interne a unui subiect¹⁴ care tomai a depășit totalizarea internă și care a generat un întreg care nu este încă bine consolidat. Astfel poate fi prezentată poziția narcisică totalitară, căci subiectul vrea să se simtă, în fine, autonom și atotputernic în raport cu un obiect de care este încă prea dependent (R. Clit, 2004). Subiectul are nevoie să se desprindă de obiectul necesar, și nu o poate face decât denaturând condițiile relației: el se află într-o situație de impostură.

În mod similar, deținuții au și eu un raport inegal, vertical cu puterea. Acest raport este inegal, deoarece comandantul lagărului, administrația, gărzile, santinelele, Tur Priculici puteau încălca orice lege sau contract în raporturile lor cu cei pe care îi supraveghează. Autoritățile funcționează ca o mamă arhaică, singura lor preocupare fiind să-și impună atotputernicia. Cel care este supus și zdrobit de putere nu poate aspira decât în mod inconștient la un astfel de sentiment de atotputernicie (Ibid.). În cazul eroului principal, ceea ce pare să susțină prezența acestui sentiment este

declarația bunicii, la plecare: „Știu că te vei întoarce”. Din această perspectivă, este mai degrabă vorba de o solicitare a poziției totalitare narcisice deja depășite. Subiectul, în cazul de față eroul narațiunii, găsește sprijin pentru identitatea lui la un obiect din trecut, care l-a investit într-un mod intens. Prin urmare, termenul de poziție este înțeles într-un sens conferit de Melanie Klein, ca o organizare care va rămâne virtuală ulterior. Ceea ce contează cel mai mult este că este vorba de o caracteristică a relației obiect la momentul totalizării interne, deci într-un moment al dezvoltării psihice timpurii. În mod normal, totalizarea permite triumful temporar în raport cu un obiect necesar în mod vital. Dacă obiectul nu acceptă totalitarismul subiectului, el este cel care devine totalitar, deoarece subiectul este în pericol de a-și pierde totalitatea și va trebui să fie inclus în imaginea atotputernică a obiectului. Poziția totalitară este apropiată de poziția depresivă a Melaniei Klein, reluată și de Winnicott. Acești autori au pus accentul pe efectul de totalizare a obiectului, or totalizarea subiectului nu trebuie să fie uitată. Ea este cea care ar trebui să conducă la consolidarea sentimentului de atotputernicie atât de important în acest moment evolutiv (Ibid.).

Poziția totalitară are, de asemenea, o dimensiune paranoică diferită de poziția schizo-paranoidă a Melaniei Klein, care presupune un obiect clivat. Preocuparea pentru unitate este foarte importantă, dar ea nu poate fi decât proiectată de către subiect. Poziția totalitară presupune un subiect ce se află într-un moment de retragere a investirilor de obiect, pozitive sau negative. Nu contează decât investirea narcisică. Ca urmare, poziția totalitară presupune o excludere reciprocă între subiect și obiect. Imaginea atotputernică nu poate fi împărțită, doar unul dintre cei doi participanți la relație și-o poate însuși, celalalt nu poate decât să susțină sau nu această iluzie.

Cele patru axe de analiză

Pentru a decela particularitățile *Leagănelui respirației*, comparația cu romanele care descriu viața cotidiană este inevitabilă. Elementele lor comune (R. Clit, 2012) permit ca ele să poată fi opuse descrierii experienței de lagăr de muncă. Dar comparația este limitată la cele patru axe deja definite, și care prezintă, în principiu, o mai mare relevanță pentru problem-

atica totalitară.

Dimensiunile totalitare. Descrierea lagărului de muncă sovietic atinge fără dificultate toate cele patru caracteristici citate. Dar ruptura cu trecutul este mai ales exterioară, eroul principal reușind s-o compenseze intrapsihic. Izolarea este atât geografică dar mai ales lingvistică. Supravegherea este bine integrată, nu pare să ridice vreo problemă, din pricina conviețuirii cu cei care o exercită. Teroarea este și ea mai clară, moartea este evidentă, iar foamea permanentă. În plus, teroarea capătă noi forme, precum cea chimică. În descrierea vieții cotidiene, totul este mai voalat, mai neclar, inclusiv reperele spațio-temporale. Ruptura cu trecutul se impune și prin traumatismele colective: deportarea în URSS și Bărăgan, exproprierea de la începutul regimului comunist, etc. Izolarea se face la nivel de țară, deci închiderea nu e așa de accentuată precum în lagăr. Supravegherea e simultan mai voalată și mai neplăcută, dar și mai complexă, cu mai multe forme. Teroarea este mai difuză, și cunoaște și alte nuanțe decât în lagăr.

Construcția narativă și totalitarizarea. Fluiditatea care există în descrierea lagărului de muncă lipsește în registrul societății așa zis libere. Construcția narativă dedicată lagărului este totalizantă, cealaltă totalitarizată. Ceea ce este paradoxal, căci lumea lagărului este simultan mai tipică pentru regimul totalitar dar și mai stranie, mai bizară. Este însă și mai explicită, astfel scriitoarea nu trebuie să forțeze raportul dintre părți pentru a o reda. Viața cotidiană ascunde caracteristicile totalitare, în timp ce advărată natură a puterii rămâne implicită. Dar și confuzia generată este mai importantă.

Stilul și problematica totalitară. Același raport dintre explicit și implicit pare să marcheze și la nivelul stilului diferențele dintre cele două registre descrise de romanele Hertei Müller. Pentru lagăr, comparațiile și metaforele privilegiază reducerea la inuman, repetiția este pusă în slujba definirii temelor. Pentru viața cotidiană accentul e pus pe mișcare, redată mai ales prin repetiție și prin folosirea diazezei active. Obiectele sau animele se amestecă cu genul uman, de unde și metaforele fazanului sau ale vulpii, dar dezumanizarea nu a învins, ca în lagăr. În viața cotidiană, mișcarea pare necesară pentru ca principiul totalitar să se mențină. Lagărul în schimb este o mașină zdrobitoare, care înfrânge fără probleme orice opoziție. În ceea ce-i privește, deținuții trebuie

să rămână în mișcare, adică activi, dacă vor, precum eroul principal, să supraviețuiască.

Relația cu puterea și postura narcisică. Între distanță și apropiere, relația cu puterea cunoaște mai multe versiuni în ambele registre. Cert este că puterea este zdrobitoare, adică atotputernică iar eroul principal al lagărului ne oferă propria sa preferință pentru distanță. Desprins de ceilalți, marcat de dezolare, el se alimentează mereu cu verdictul bunicii sale la plecare. Această predicție are rolul de suport narcisic care compensează atotputernicia puterii din lagăr, și căreia el i se supune fără multe ezitări. În afara lagărului, distanța fizică față de putere permite amenajări mai complexe ale relației. Uneori apropierea este forțată, ca în cazul eroinei din *Heute wär ich mir lieber nicht begegnet*. Convocată periodic la Securitate, ea ajunge să-și dorească să semene cu cei care cooperează cu temuta poliție politică. Toate aceste amenajări arată că persoana supusă total puterii, zdrobită și dezumanizată trebuie să găsească niște resurse psihice deosebite pentru a supraviețui mai ales lagărului, dar și condițiilor așa zis de libertate.

Eroul din lagăr ne mai arată felul în care se apară psihologicește de amenințările permanente ale foamei și morții, de exacțiunile puterii. În general, el refuză să se gândească prea mult la prezent. Munca îl ajută în acest sens, de aceea el se concentrează la ceea ce are de făcut, de unde o plăcere parțială pe care o obține în acest fel. El afirmă: „Fiecare tură e-o operă de artă“ (Ibid., 16), sau „De ani de zile, datul la lopată era unicul lucru în care mai exista un dram de mândrie“ (Ibid., 32). Dar aceste formule par pe undeva niște lozinci acceptabile și din punctul de vedere al autorităților lagărului. Ele sunt semnul îndochinării măcar parțiale a eroului principal, poate mai puțin reușită la personajele aflate în libertate din celelalte romane. Deși dominate de teamă, aceste personaje sunt mai libere interior, chiar dacă trebuie să găsească soluții de apărare contra amenințărilor regimului.

Concluzie

Comparația romanului care descrie viața din lagărul de muncă sovietic cu cele care arată diverse fațete ale existenței din societatea totalitară confirmă, în principiu, ipoteza propusă. Se poate afirma că ceea ce duce la diferențele semnalate este existența a două

teme diferite, pe de o parte experiența de lagăr de muncă, pe de cealaltă, viața cotidiană. Desigur, ambele teme au ca element comun lumea totalitară. În cele din urmă, două idei se desprind:

Reprezentând instituția totalitară centrală, lagărul impune specificități pe toate cele patru axe de analiză. Conținutul este mai explicit în descrierea celor patru dimensiuni, construcția mai firească, stilul mai legat de conținut, relația cu puterea apare acceptată mai ușor.

Ambele registre se înscriu într-o formulă traumatică de literatură, care este foarte pertinentă pentru lumea totalitară. Totalitarismul este un regim traumatic, care se instalează și se menține prin șocuri. Lumea lagărului este mai clar traumatică, deci narațiunea în sine e suficient de explicită. Lumea din afară se prezintă în mod implicit ca traumatică, de unde necesitatea unei construcții, a unui stil și a unor relații care să o explice, sau să-i denunțe natura.

Note

¹ Radu Clit este doctor în Psihologie, membru al Societății franceze de psihoterapie psihanalitică de grup (Paris, Franța).

² Acest roman a fost tradus în franceză cu titlul *La convocation*, iar în engleză *The Appointment*.

³ Punct de vedere susținut de Erwin Tîgla, unul dintre reprezentanții comunității germane din România.

⁴ Unul dintre obiectivele totalitare este crearea „omului nou”. Reeducarea este calea prin care acest obiectiv putea fi atins. Reeducarea este unul dintre obiectivele principale ale detenției politice, care se făcea adesea, în regimurile comuniste, fără motive legale bine întemeiate. Scopul ei implicit era obținerea supunerii la noua putere a celor închiși și secundar acceptarea noilor valori sociale, impuse prin îndoctrinare.

⁵ Acest autor a preluat ideea de cadru de la antropologul Gregory Bateson, cel care a descris relația *double bind* sau de dublă constrângere.

⁶ În traducerea mea din limba engleză.

⁷ Astfel, „fenomenul Pitești”, în care obiectivul era transformarea victimelor regimului comunist în călăi, este o formă de reeducare radicală.

⁸ Este vorba de două tipuri de reacție firească provocată de un pericol. Fiecare dintre ele are un substrat fiziologic specific.

⁹ Îngrădirea poate fi ilustrată de niște formațiuni ipotetice ale inconștientului numite cripte psihice. Ele au fost propuse în psihanaliza franceză de N. Abraham și M. Torok. Sunt concepute ca rezultat al

unui travaliu al doliului nereușit, dar ar fi nevoie de prea mult spațiu pentru a le defini mai bine.

¹⁰ În traducerea mea din limba franceză.

¹¹ Viața psihică „operatorie” a fost descrisă în psihanaliza franceză de către P. Marty. Pentru acest autor este vorba de o detașare a anumitor acte sau acțiuni ale persoanei de trăirile sale interne. Cu alte cuvinte, persoana realizează niște operații care nu par să fie asumate subiectiv. Se poate face o apropiere între acest punct de vedere și problematica mai clasică a automatismului în psihologie și psihiatrie (R. Clit, 2010).

¹² În traducerea mea din limba franceză.

¹³ Investirea trebuie înțeleasă în sens psihanalitic, drept o formă de deplasare de energie psihică spre imaginea internă a celuiilalt, ceea ce presupune o anumită cantitate de afect.

¹⁴ Subiectul este cel care investește cu libido obiectul.

Bibliografie

Arendt, H. (1972). *Le système totalitaire*. Paris: Seuil.

Badie, B., Berg-Schlosser, D., Morlino, L. (2011). *International Encyclopaedia of Political Science*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage.

Beckett, S. (1982). *Molloy*. Paris: Minuit.

Clit, R. (2004). *Cadru totalitar și funcționare narcisică*. București: Editura Fundației Generația.

Clit, R. (2010). La propagande totalitaire et la force dans le « phénomène Pitești. *Topique*, 111, 83-102.

Clit, R. (2012). Empreintes du trauma totalitaire dans la création littéraire de Herta Müller. *Topique*, 120, 171-186.

Goffman, E. (1974). *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University Press.

Goodwin, R.E. (2009). *The Oxford Handbook of Political Science*. Oxford: University Press.

Müller, H. (2010). *Leagănul respirației*. București: Humanitas Fiction.

Sartre, J.-P. (1960). *Critique de la raison dialectique*, vol. 1. Paris: Gallimard.

Vișniec, M. (2004). *Du pain plein les poches et autres pièces*. Paris: Actes Sud-Papiers.

Werth, N. (2001). Totalitarisme ou révisionnisme. In E. Traverso (ed.). *Le totalitarisme* (p. 878—896). Paris: Seuil.

Munca. Realitate și propagandă în România comunistă

Sorin Bocancea¹

Introducere

Un element central în propaganda regimurilor totalitare l-a constituit munca. Este suficient să invocăm celebrul slogan afișat la intrarea în lagărul de exterminare de la Auschwitz: *Arbeit macht frei*. Unul dintre sloganurile din România comunistă, utilizat și ca salut sau formulă de încheiere a petițiilor adresate autorităților, era *Onoare muncii*. Des invocat era și sloganul *Munca l-a făcut pe om*. Acestea aveau rolul de a ascunde, în fond, violența pe care o exercitau regimurile totalitare asupra indivizilor prin intermediul muncii. Realizând faptul că munca este o condiție necesară a câștigării existenței și că în toate religiile și ideologiile ea ocupă un loc bine definit, a evita munca fiind un păcat sau un gest condamnat cel puțin sub aspect moral, aceste regimuri au transformat-o într-un instrument de stăpânire și pedeapsă.

După cum remarca Hannah Arendt, în totalitarism toate dimensiunile vieții sunt reduse la muncă, dar nu ca activitate umană generatoare de relații, ci doar ca activitate productivă. În concepția sa, domeniul public al unei societăți are două sensuri: „tot ceea ce apare în public poate fi văzut și auzit de toată lumea, având parte de cea mai largă publicitate cu putință”² și lumea ca atare, dar nu în aspectul ei natural, ci în cel artificial, al lucrurilor fabricate de om. Însă, domeniul public este mai mult decât simpla lume a acestor lucruri, fapt pe care Arendt îl explică realizând distincția dintre „muncă” (activitatea ce corespunde biologicului, nevoilor vitale), „lucru” (activitatea ce asigură lumea artificială a obiectelor, care îl

face pe om să se simtă aparținător al unei lumi care îi supraviețuiește) și „acțiune” (activitate care se desfășoară în mod direct între oameni, nemijlocită de natură sau obiecte artificiale, ce reprezintă condiția oricărei vieți politice, acesteia fiindu-i specifică pluralitatea)³. Această din urmă activitate face posibil ca în domeniul public să existe mai multe perspective față de același lucru, fapt ce le permite indivizilor să ocupe un loc particular.

În opinia gânditoarei, două sunt cazurile în care se produce pervertirea domeniului public: în cazul tiraniilor (când identitatea obiectului de care indivizii sunt preocupați nu mai poate fi percepută) și în cazul societăților de masă, când nimic nu-i mai strânge pe oameni laolaltă. În cele două situații, indivizii se însingurează. Dar, cea mai gravă boală a sferei private este totalitarismul: „sfârșitul lumii comune vine atunci când ea nu mai este văzută decât sub un singur aspect și când nu i se mai permite să se înfățișeze decât într-o singură perspectivă”⁴. Prin teroare, totalitarismul îi izolează pe indivizii unii de alții, iar prin ideologie îi izolează de realitate.

Considerațiile harendtiene m-au provocat să urmăresc modul în care prezenta propaganda comunistă munca, această activitate care vizează nevoile vitale. Pentru cei ce au prins regimul comunist, este de notorietate faptul că în mass media comunistă elementul central era munca, exprimată în diferite sintagme. România era o țară „a tuturor oamenilor muncii”, statul asigura condiții bune de viață „celor ce muncesc”, Partidul Muncitoresc

Român urmărea „înfrățirea muncitorilor cu țărani” ș.a.m.d. În *Scînteia* din anii ‘40, este frecvent utilizat atributul „muncitoare” și substantivul „muncitorime”. Astfel, personajele principalelor știri erau „muncitorimea” de la X uzină, „clasa muncitoare”, „tinerimea muncitoare”, „femeile muncitoare ș.a.m.d.. Acțiunea centrală a societății era munca, pe care acest personaj colectiv exprimat în formulele amintite o recupera din mâinile capitaliștilor. Totul se construia în limbajul acțiunii pentru eliminare a burgheziei și pentru recuperarea din mâinile lor a produselor muncii. Și mai târziu întreaga realitate va fi construită propagandistic tot în jurul muncii, la care se adăugau partidul, liderii comuniști și Conducătorul care se distingea de ceilalți tovarăși prin „munca neobosită” și prin „neprecupețirea niciunui efort” pentru binele țării.

Strategia de stăpânire a regimului comunist consta în a-i ține pe indivizii ocupați tot timpul cu ceva, modalitățile fiind diverse: orele suplimentare, convocarea la lucru în zilele de duminică, obligația de prestație în folosul comunității, activitățile de „muncă voluntară”, antrenarea în activități „cultural-educative” (în mare parte de învățământ ideologic) în orele de după program etc. Dar, pentru ca „întreg poporul muncitor” să nu resimtă ca pe o povară înregimentarea „în câmpul muncii”, munca a fost prezentată în asociere cu noțiuni ce o transformau în unica realitate dezirabilă.

Există mai multe modalități prin care întreaga realitate era redusă la universul muncii. În primul rând, peste tot se repeta sloganul extras din Constituția lui Stalin: „Munca este o datorie de onoare. Cine nu muncește nu mănâncă” (Art. 12). Întreaga realitate a individului era redusă, astfel, la efortul de a produce cele necesare traiului. Cu toate că începe în cheie etică, sloganul sfârșește în una cu tentă biologică și cu inducerea ideii unei pedepse. Nu se spune „cine nu muncește este o persoană detestabilă”, ci se precizează că va fi tăiată de la resursele vitale.

Pentru a dovedi modul în care propaganda comunistă prezenta munca, am studiat arhiva ziarului *Scînteia* din primii ani de după război, atunci când noul regim a început construirea „omului nou”. Astfel, voi aduce în atenție câteva proiecții prin care propaganda comunistă a impus în spațiul public munca. Dar, înainte de a prezenta ipostazele în care apare munca, socotesc necesară ilustrarea portretului muncitor-

ului. Este, în fond, vorba de personajul central al propagandei comuniste.

Muncitorul comunist

Muncitorul este prezentat ca ființa săracă, obidită, dar fermă în acțiunile sale. Iată descrierea unei manifestații desfășurate pe 30 octombrie 1944 de către Sindicatele Unite⁵: „Cu picioarele goale în ploaie, cu rochiile subțiri în vântul puternic, picăturile curgându-le pe obraji și îmbibând hainele, zeci și zeci de mii de oameni, aproape o sută de mii, și-au arătat voința: JOS GUVERNUL!”. În același timp, au avut loc manifestații ce susțineau guvernul. Iată cum este prezentată aceasta: „Am asistat și la o altă întrunire și manifestație. Care a avut loc în două cinematografe din centru, la adăpost și cu oarecare confort. O manifestație guvernamentală făcută cu ajutorul autorităților. Au participat, după cele mai optimiste calcule, 10-15 000 de oameni. Și fotografiile ni-i arată: nu-s tocmai muncitori și nici plugari. Grași, în blănuri și paltoane scumpe mulți dintre ei, târgoveți din cei mai înstăriți”.

Modelul noului muncitor era cel sovietic, prezentat ca individ cu sarcini de răspundere și ca un erou neobosit. Iată un fragment din cunoscuta rubrică „Literatura Sovietică”⁶: „Tovarășul Iukmilov, președintele sovietului din satul Karghin, a fost chemat să ia cuvântul la adunarea generală a kolhozienilor. Subiectele de care a vorbit ne par atât de revelatoare că socotim interesant să le amintim aci. El a vorbit: despre munca sa ca prezident; despre lupta pentru școli, cinematografe și cluburi; despre romanele lui Șolohov *Pământuri desțelenite* și *Pe Donul liniștit*; despre Furmarov și filmul *Ciapaiev*; despre electricitate; despre recențele descoperiri științifice și nașterea fără dureri; despre construcția unei școli secundare la Karghin; despre Mișa, băiețelul de 15 ani din kolhozul *Crângul verde*, care este în același timp pictor, contabil, propagandist, agitator și redactor; despre stația electrică de pe Nipru și metro-ul din Moscova; despre munca clubului satului și defectele ei; despre stahanoviștii ogoarelor și sarcinile lor; despre trimiterea la oraș a zece copii, băieți și fete, pentru a primi acolo o instrucție universitară. Când isprăvi, își șterse obrazul de sudoare și zise: «Iată care este programul nostru pentru ziua de astăzi și chestiunile cari trebuie să ne rețină atențiunea»”. Întreaga înșiruire de subiecte inducea impresia

de ofensivă de neoprit a modernizării.

În majoritatea materialelor de presă, muncitorul este prezentat ca omul cu voință de fier, călit de greutățile vremurilor și hotărât să ducă până la capăt un război desfășurat pe mai multe fronturi: cu fasciștii, cu legionarii, cu antonescienii, cu burghezii, cu capitalismul cu natura ș.a.m.d..

1. Ipostaze propagandistice ale muncii

În *Scînteia*, munca apare prezentată în mai multe ipostaze: ca formă de acțiune antifascistă, ca luptă împotriva naturii și ca angajare într-o întrecere. Le voi ilustra pe fiecare dintre acestea.

1.1. Acțiune antifascistă

Pageina ce se ocupa strict de acțiunile muncitorilor era intitulată „UZINE-FABRICI-MINE”. Toate materialele incluse aveau ca teme predilecte: sabotarea producției de către reprezentanții vechiului regim, demascările unor spioni ai vechiului regim, izgonirea celor demascați (așa-zisele „epurații”), organizarea muncitorilor în cluburi și organizații sindicale și depășirea producției.

În primii ani ai comunismului, muncitorii nu erau prezentați doar în opoziție cu „târگوevii înstăriți” și cu patronii de fabrici, ci mai ales cu „hitleriștii” și „legionarii”. Astfel, statutul de muncitor nu era prezentat ca unul social, ci ca unul politic. Muncitorii nu puteau face parte din categoria fasciștilor. Ei militau pentru muncă cinstită, în timp ce hitleriștii erau doar „provocatori” și „sabotori”. În *Scînteia* de pe 4 octombrie 1944 aflăm că muncitorii de la fabrica „Dorobanțul” din Ploiești cer eliminarea legionarilor provocatori din fabrică. De fapt, în fiecare zi sunt publicate mesaje ale diferitelor organizații muncitorești care cer „epurația”.

Iată cum este relatat abuzul unui polițist care refuza să restituie aparatele de radio celor care aveau autorizație pentru ele: „Mai mulți muncitori au primit autorizația de a avea aparate de radio. E și firesc ca muncitorii, care întotdeauna au fost dușmani ai fascismului, să primească aceste autorizații... Cine are interes ca muncitorii antifasciști să fie lipsiți de posibilitatea... de a auzi posturile Moscovei și a Londrei?”⁷.

O rubrică permanentă a fost intitulată „Canalia fascistă la lucru”. Ea conținea informații

despre rămânerea în funcții ale șefilor diferitelor unități economice, chiar dacă acestea erau private. Iată câteva exemple: „La fabrica «Mociornița» se mai mențin în post la secția atelaj hitleristul Willner, care își bate joc de muncitoare, mai ales de cele înscrise în Uniunea Patrioților. Tot la «Mociornița», Ana Roman și Maria Dumitrescu îndeplinesc rolul cozilor de topor”⁸.

În aceeași rubrică mai sunt expuse câteva cazuri în care etnici germani sunt prezentați ca dușmani ai clasei muncitoare care trebuie eliminați. Iată încă un exemplu: „La atelierele Grozăvești U.C.B. se mai găsește în serviciu hitleristul Ruther Ion, membrul grupului etnic german, care a avut o atitudine net dușmănoasă față de muncitorii români. Fascistul Ruther Ion bătea pe muncitori, îi insulta și ținea sub teroare continuă pe muncitorii cinstiți”. În *Scînteia* din 14 octombrie 1944 aflăm, în cadrul aceleiași rubrici, că patronii garajului „Autex”, frații Zaharia și sasul Gräser Gustav, „nu s-au dat înapoi de la nicio manevră pentru a stoarce ultima picătură de energie a muncitorilor”⁹. În aceeași zi și la aceeași rubrică aflăm că muncitorii de la fabrica „Standard Telefoane” au votat o moțiune ale cărei prime două puncte sunt: „1. Sprijină războiul actual de eliberare; 2. Cere lichidarea legionarilor din viața de stat și din întreprinderi”¹⁰.

Cu hitleriștii se ducea lupta și în provincie. Astfel, pe 9 octombrie se putea afla că „Plasa Sărulești județul Ilfov a fost și mai continuă a fi condusă de Ghe. Huștiuc, pretor, numit și avansat la acest grad de regimul hitleristo-antonescian. În administrația plășii este ajutat de un Eugen Sion, ocrotitor al legionarilor și al șvabilor cu care lucrează sub același acoperământ și cu care chiar se înfruptă din bugetul plășii”¹¹. În *Scînteia* din 22 noiembrie 1942, la rubrica „Slujbașii de stat să fie ai poporului”, aflăm că locuitorii din Coșereni-Ialomita „au alungat din fruntea treburilor lor pe primarul antonescian asupritor, înlocuindu-l cu un om de râvnă și luptă plugărească”.

Despre epurări se vorbea și în alte articole din afara acestei rubrici permanente. Acest proces era justificat de nevoia de apărare a țării de fasciști. În articolul *Muncitorii continuă epurația – la „Semat”*¹² se arată că, urmând exemplul celor de la „Vulcan”, rafinăria Ploiești ș.a., muncitorii de la Semat „au hotărât să svârle ei singuri afară din întreprindere pe acei cari au sprijinit dictatura lui Antonescu

sau au avut o atitudine dușmănoasă muncitorimii... Muncitorii de la *Semat*, conștienți de datoria lor, depun toate eforturile pentru activarea producției. Ei știu că avioanele pe care le fabrică servesc la la distrugerea fiarei hitleriste și prin aceasta la asigurarea libertății lor și a întregului popor român”.

Și stahanovismul, forma exemplară de muncă, era strâns legat de războiul antifascist. Într-un articol pe această temă, Silviu Brucan¹³ îl citează pe Stahanov, care spune că minerii nu se plâng de greutate muncii, fiindcă pe front e mai greu: „Nu, nouă nu ne e greu. Povara proprie nu te trage la fund. Iar aceasta e doar munca noastră, pentru victoria noastră... Se cere aceasta pentru ca să fie zdrobit neamțul? Se cere. Înseamnă că vom munci până la victoria definitivă”.

În *Scânteia* din 10 noiembrie 1944, se putea citi un articol intitulat *Muncitorimea sovietică va ajuta glorioasa Armată Roșie să înalțe drapelul sovietic deasupra Berlinului*, iar în articolul *Și pâinea ia parte la luptă* se arată că „frontul s-a mutat departe spre Apus, dar colhozul lui Kirov lucrează mereu militărește” și că „inima țăranului se scaldă în plăcută mândrie la gândul că pâinea crescută prin munca eroică a colhozului, pâinea cea nouă, ne aduce victoria tot mai aproape”¹⁴.

De remarcat la articolele pe această temă este faptul că, în majoritatea dintre ele, ca personaj negativ apare un etnic german. Propaganda comunistă cultiva aversiunea față de aceștia, astfel încât deportările ulterioare au putut părea justificate.

1.2. Lupta cu natura

O altă noțiune cu care era asociată munca era lupta cu natura. Mersul la lucru era prezentat ca o mobilizare pe frontul deschis în vederea supunerii forțelor naturii.

Începând cu 1945, în *Scânteia* mai apare o rubrică: „Frontul muncii”, în care erau publicate texte mobilizatoare adresate muncitorilor și țăranilor. Munca era prezentată ca o luptă, termenii utilizați fiind de sorginte militară. Iată câteva titluri: „Eroismul muncitorilor de la *Apretura*”, „Muncitorimea în fruntea luptei pentru sprijinirea înșămânțărilor” (2 aprilie 1945), „Muncitorii la sate în bătaia înșămânțărilor” (8 aprilie 1945), „Țăranii să intre în bătaia înșămânțărilor” (9 aprilie).

Iată ce scria Brucan în articolul *Oamenii*

pot da mai mult: stahanovismul este „o creație a omului care stăpânește mașina, instrumentul de subjugare și dominare a naturii. Gândirea materialismului dialectic consideră *omul* cauza și totodată efectul progresului. Asupra lui cade sarcina gigantică de a conduce lupta împotriva forțelor potrivnice ale naturii”.

1.3. Întrecerea

În societatea preconizată de comuniști, stimulentele nu putea fi concurența și salariul mai mare, ca în capitalismul structurat pe individualism, ci „întrecerea socialistă”. Maximul pe care l-a atins această întrecere a fost „stahanovismul”. După 23 august 1944, acest model a fost intens promovat și în România, modelul muncitorului fiind prezentat Alexis Stahanov, acel miner din Donbass care, în 1935, scosese în 6 ore 102 tone de cărbune. Exemplul său a fost promovat de propaganda sovietică, creându-se un nou tip uman, al muncitorului ultrapromovant: *stahanovistul*.

În articolul intitulat *Oamenii pot da mai mult*, Silviu Brucan¹⁵ spunea: „stahanovismul apare în etapa întrecerii socialiste, fiind legat de noua tehnică, mai înaltă, a industriei socialiste... În fața muncitorilor conștienți din Uniunea Sovietică se lumina o idee de o forță neobișnuită: ei pot da mai mult Statului Sovietic”. Autorul are grijă să explice că stahanovismul nu trebuie asimilat nici cu raționalizarea muncii și nici cu o exploatare până la epuizare a muncitorului: „niciodată stahanovismul nu însemna o îngreunare a muncii, o mărire a orelor de lucru, o surmenare a muncitorului... S-a făcut undeva o paralelă cu taylorismul sau cu alte «sisteme de organizare a muncii» Este cu totul greșit... Pentru ca mișcarea stahanovistă să fie înțeleasă în adâncul ei, ar trebui invocate zilele eroice ale industrializării Uniunii Sovietice. Acestei prime perioade îi corespund – ca muncitori de elită – udarnicii. Ei fură eroicii combatanți ai primului plan cincinal. Dar aceștia aduceau încă forțe brute în serviciul uzinei, al planului, al colectivității. «Stahanoviștii sunt udarnicii care stăpânesc munca lor, uneltele și mașinile lor. Înaintând prin dezvoltarea învățământului profesional, prin înmulțirea experiențelor tehnice în ateliere, ei înlătură rezistențele inginerilor timorați și ale tovarășilor întârziți... Acest impuls fierbinte de A DĂRUI experiența și cunoștințele lor caracterizează pe stahanoviști»

(Georges Friedman, *La crise du progrès*).

Un fragment din cuvântarea lui Stalin de la întâia consfătuire a stahanoviștilor din 17 noiembrie 1935, pe care îl redă Brucan, deosebește intenție stahanovismului: „Această mișcare sfarmă concepțiile vechi despre tehnică, sfarmă vechile norme tehnice, vechile capacități de producție proiectate, vechile planuri de producție și cere crearea de noi arme tehnice, de noi capacități de producție proiectate, de noi planuri de producție și mai ridicate”. După cum completează și Brucan, „normele vechi apar neîndestulătoare”. În opinia lui Stalin, rezumată de Brucan, mișcarea a căpătat amploare din următoarele patru cauze: 1. îmbunătățirea stării materiale a muncitorilor și „veselia care-i corespunde în starea de spirit a lor”; 2. lipsa exploatarei, sentimentul muncitorului sovietic că muncește pentru societate”; 3. noua tehnică; 4. „oamenii noi, cadre noi stăpâne pe noua tehnică”. La acestea, Brucan mai adaugă faptul că mișcarea a venit de jos în sus, că este „o creație a muncitorilor”.

Stahanovismul este descris în termeni luați din religie. După cum arată Brucan, „studiul experimental al «muncii de șoc» făcut de psihologii sovietici arată că nici udarnici și nici stahanoviști nu sunt supraoameni, ci numai oameni ca se dăruiesc în întregime sarcinii lor. Da, căci forțe imense dormitează încă, neutilizate, putrezind în fundul a milioane de vieți nemobilizate în folosul omenirii”.

Și în România s-a încercat crearea unor „Stahanovi”. De exemplu, în 1949, s-a desfășurat o întreagă campanie de presă pentru a impune ca model brigada lui Pop Ludovic din Petrila, prima care, în luna iulie, își terminase planul și începuse să lucreze în contul anului 1950.

2. Munca obligatorie

Presa comunistă a legat munca obligatorie de regimul antonescian. Astfel, în *Scînteia* din 14 octombrie 1944 se comentează un comunicat al Cercului Teritorial București, prin care se aducea la cunoștința tinerilor evrei ce urmau a fi recrutați că cretificatele de muncă obligatorie emise în perioada august 1940-august 1944 erau asimilate adevăraților de pregătire premilitară. Deci, munca silnică era trecută în contul obligației pregătirii premilitare. Reacția la această măsură este prezentată în articolul intitulat *Destul cu munca obligatorie* și sună

în felul următor: „Noi însă spunem răspicat: munca obligatorie a fost o măsură hitleristo-legionară de oprimare națională. Munca obligatorie a fost ordonată în vederea măririi efortului pentru purtările războiului banditesc contra Uniunii Sovietice și a celorlalte Națiuni Unite. Orice amintire despre munca obligatorie trebuie să dispară odată cu hitlerismul. Mai mult: în decretul de amnistie militară intră și neexecutarea muncii obligatorii și premilităriei”. Este evidentă exploatarea propagandistică a anunțului respectiv.

După cum era și de așteptat, *Scînteia* nu pomeneste în niciun material despre deportarea etnicilor germani în URSS, unde au fost puși să muncească în condiții de lagăr. Singura mențiune despre munca silnică era doar în cazul condamnărilor „dușmanilor poporului”.

Concluzii

Presa comunistă a primilor ani de după război ne prezintă o Românie aflată într-un război nesfârșit. Toate acțiunile muncitorilor sunt prezentate în termeni împrumutați din vocabularul cazon. Nota dominantă în care este prezentată munca, activitate centrală a societății, este a unei lupte pe mai multe fronturi.

Cât privește munca obligatorie, se susținea că aceasta a fost o realitate ce ținea de regimul fascist. În noul regim, nu exista muncă obligatorie decât în cazul condamnaților. În rest, întreaga clasă muncitoare mergea la muncă plină de optimism. Singura rațiune pentru care oamenii muncii trăiau era de a depăși norma.

[Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului Societatea Bazată pe Cunoaștere – cercetări, dezbateri, perspective, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, POSDRU/89/1.5/S/56815.]

Note

¹ Bursier postdoctoral, Academia Română, Filiala Iași (Iași, România).

² Hannah Arendt, *Condiția umană* (Cluj: Idea Design & Print și Casa Cărții de Știință, 2007), 46.

³ Arendt, *Condiția...*, 13.

⁴ Arendt, *Condiția...*, 52-53.

⁵ „O MARE DEMONSTRAȚIE DE MASSE ȘI

un MĂNUNCHIU de OAMENI”, în *Scînteia* din 31 octombrie 1944.

⁶ B. Olenin, „Mici schițe din viața sovietică”, în *Scînteia* din 4 octombrie 1944.

⁷ „Abuzul unui polițist” în *Scînteia* din 22 octombrie 1944.

⁸ „La Mociornița” din *Scînteia* din 8 octombrie 1944.

⁹ „Metodele barbare de exploatare de la garajul «Autex»” în *Scînteia* din 14 octombrie 1944.

¹⁰ „Standard Telefoane aderă la platformă” în *Scînteia* din 14 octombrie 1944.

¹¹ „Agenții hitleriști din Sărulești trebuesc îndepărtați” în *Scînteia* din 9 octombrie 1944.

¹² „Muncitorii continuă epurația – la „Semat” în *Scînteia* din 18 noiembrie 1944.

¹³ Silviu Brucan, „Oamenii pot da mai mult” în *Scînteia* nr. 49/8 noiembrie 1944, p. 11.

¹⁴ „Și pâinea ia parte la luptă” în *Scînteia* din 22 noiembrie 1944.

¹⁵ Brucan, „Oamenii pot da mai mult”, 11.

¹⁶ Silviu Brucan, „Oamenii pot da mai mult” în *Scînteia* nr. 49/8 noiembrie 1944, p. 11.

Bibliografie

Hannah Arendt, *Condiția umană*, Cluj: Idea Design & Print și Casa Cărții de Știință, 2007.
Colecția ziarului *Scînteia*, 1944-1949.

Reprezentarea vinei și ipostazierea Celuilalt în reconstituirile narrative ale etnicilor germani deportați în URSS

Olga Cojocaru¹

Natalia Cojocaru²

Abstract: *For the Ethnic Germans from Romania who were sent to forced labor in the USSR, deportation is a critical turning point that changed their lives radically. They did not understand much at that time (as they say: “they were too young”), nor did they question in-depth this period later. Rather, they attempted to conditionally disremember, pushing this segment from their existence into a sensitive object of representation. The traumatic dimension of humility prevails in the testimonies: crammed into freight cars, forced to hard labor in extreme environmental conditions, lacking medical assistance, separated from the loved ones. A sense of collective guilt, vaguely perceived, persistently transpires in the recollections. Each of them bears the stigmata of the defeated given that their entire community is made in corpore responsible for actions they have not committed. In analyzing the narratives, we sought to identify the type of relationship between German ethnics, in the position of defeated, and the local population, epitomized in the winner figure. We endeavored to see how they manage to overcome the initial animosity in their relationship with the locals, gradually establishing relations of sympathy and cooperation with them beyond historical adversities.*

Keywords: *autobiographical memory, german deportation, narrative research, representation of guilt*

Introducere

Pentru etnicii germani din România, trimiși la munci forțate în U.R.S.S., deportarea reprezintă un moment de cotitură care le-a schimbat radical viața. Nu au înțeles prea multe în acel moment, relatează ei *post factum*, „erau prea tineri”; nu și-au pus foarte multe întrebări nici mai târziu. Mai degrabă, au încercat să uite condiționat ce s-a întâmplat, pentru ei fiind un *obiect sensibil de reprezentare*.

Dimensiunea traumatică a umilinței prevalează în mărturiile înghesuiți în vagoane de marfă, impuși la munci grele în condiții extreme de mediu, lipsiți de asistență medicală, separați de cei dragi. Transpare mai ales un sentiment de vină colectivă, vag percepută. Fiecare din ei poartă stigmatul învinsului, făcându-se responsabili *in corpore* pentru acțiuni pe care nu le-au săvârșit. În analiza narațiunilor, am urmărit să identificăm și tipul de relație dintre etnicii ger-

mani, aflați în postura de învinși, și populația băștinașă, ipostaziată în figura învingătorului. Ne-a preocupat să vedem cum aceștia reușesc să aplaneze animozitățile inițiale în relația lor cu localnicii, instituind gradual raporturi de simpatie și cooperare cu aceștia dincolo de adversitățile istorice.

„You are all guilty”: memorie, identitate și vină colectivă

„*You are all guilty*” („*Voi toți sunteți vinovați*”) era scris în 1945 pe un poster al Forțelor Aliate. Sub acest titlu erau prezentate fotografii cu lagăre de deținuți. Posterul avea drept scop să amintească germanilor despre complicitatea tacită și responsabilitatea pe care o poartă pentru crimele împotriva umanității din perioada nazistă (Janowitz, 1946 *apud* Imhoff *et. al.*, 2012).

În această secțiune vom analiza câteva aspecte teoretice privind reprezentarea vinei și implicațiile pe care le comportă sentimentul de vină colectivă asupra identității și memoriei sociale. În acest context, ne vom opri și asupra rolului și locului unui eveniment traumatizant în narațiunea autobiografică.

Sociologul american James Bodnar vorbea despre două tipuri de culturi ale memoriei. Prima ar fi *memoria oficială*, susținută prin politici statale în virtutea unor interese naționale și cea de-a doua, care ne interesează pe noi în studiul dat, e *memoria vernaculară*, reconstituită din experiențele și trăirile indivizilor la nivel de microgrup. Pe cât de artificială e prima, pe atât de subiectivă, autentică, semnificativă e cea din urmă (vezi Bodnar, 1992). În această ordine de idei, ceea ce și-a propus acest proiect este să recupereze, dincolo de politicile memoriei la nivel statal sau de discursul istoric oficial, experiența subiectivă, istoria individuală trăită.

În primul rând, atunci când abordăm reprezentarea vinei cu referire la grupul etnicilor germani deportați în U.R.S.S., trebuie să menționăm că atât germanii din România, cât și cei din alte țări din afara granițelor Germaniei, au fost nevoiți să se confrunte cu o vină atribuită din exterior. Teritorial și statal, etnicii germani din România se aflau în afara spațiului circumcris „răului” (iar prin rău ne referim la crimele din timpul războiului).

Dacă avem în vedere războiul ca eveniment major, în care există două tabere beligerante, dintre care una iese învingătoare și cealaltă pierde, din punct de vedere „cetățenește” și etnicii români ar fi intrat în categoria învinșilor. În situația de față, etnicitatea a determinat în mod exclusiv stigmatul de învins. Experiențial și cognitiv, subiecții erau inocenți. Am invoca aici discursul faimos al lui Karl Jaspers din 1946/1961, *Die Schuldfrage* (Chestiunea vinei germane), în care Jaspers face diferența dintre vina individuală și responsabilitatea colectivă (*collective liability*) pentru crime care nu ar fi putut fi comise dacă nu ar fi fost tăcerea colectivă. Jaspers identifica patru tipuri de vină: (1) *vina criminală*; (2) *vina politică* – ce implică acțiunile unor reprezentanți ai statului care se repercutează negativ asupra cetățenilor obișnuiți, (3) *vina morală* – sub incidența căreia intră și comportamentul subordonaților, al celor care au executat ordinele superiorilor³ și, cea care ne interesează pe noi, (4) *vina metafizică* – care, într-un anumit fel, poate fi comparată cu *karma* hinduistă. Vina metafizică face recurs la un tip de solidaritate umană dintre indivizi, care îi face co-responsabili pentru orice abatere, încălcare a ordinii și, astfel, vina pentru orice act de injustiție din lume poate fi sau trebuie să fie împărtășită.

Imhoff *et al.* (2012) au analizat diferențele dintre sentimentele de *vină* și *regret* cu referire la reacțiile indivizilor la atrocitățile in-group-ului. Studiul lor demonstrează că vina și regretul sunt două reacții emoționale diferite, având cauze și consecințe diferite în ceea ce privește atitudinile și contactul intergrupuri. Autorii admit că vina este o reacție emoțională, caracterizată prin aversiune față de sine, cauzată de trăirea responsabilității pentru cele întâmplate, ceea ce determină indivizii să accepte acțiunile materiale (de exemplu, compensații) pentru înlăturarea daunelor provocate de război. Pe de altă parte, regretul presupune mai puțină aversiune, este mai mult o reacție de empatie față de victime și rezultă într-o mai mare deschidere față de contactul intergrupuri. Culpabilizarea întregii națiuni germane, chiar și a etnicilor germani din afara granițelor, indiferent de rolul pe care l-au avut în perioada războiului, a avut drept efect sporirea responsabilității de a participa la repararea prejudiciilor cauzate de război și asanarea prejudecăților față de victime (Imhoff *et al.*, 2012). Conform rezultatelor, campaniile

postbelice axate pe vina colectivă nu ar avea întodeauna efectele scontate de a determina sporirea atitudinilor de empatie față de victime (cf. Imhoff *et al.*, 2012). Concluziile studiului sugerează că regretul poate determina într-o mai mare măsură armonizarea relațiilor intergrupuri și atitudini pozitive față de *Celălalt*, decât sentimentul de vină colectivă.

În cadrul unui eseu despre utilitatea publică a istoriei („*On the Public Use of History*”), Habermas și Leaman (1988) vorbeau despre un discurs istoric revizionist care încerca să relativizeze perioada nazistă, generat de o nouă turnură ideologică în agenda politică. Analizând strategiile Germaniei postbelice de a gestiona trecutul nazist, autorii îndeamnă la un proces conștient de reflectare asupra memoriei care stânjenește, care este adesea incomodă. Politicile de memorie din Germania postbelică au fost corelate cu avântul economic fără precedent de după război, iar acest proces, sugerează Habermas și Leaman (1988), a însemnat și un sistematic exercițiu reflexiv de analiză și confruntare cu trecutul. Trecutul greu se afla în calea afirmării identității germane. *A normaliza trecutul* (eng.: *coming to terms/working through memories*; germ.: *Aufarbeitung der Vergangenheit* – termen propus pentru prima dată de Adorno), înseamnă să ajungi la un consens cu propria ta biografie – capital simbolic de experiențe organizate pe capitole distincte – după un exercițiu identitar reflexiv profund care va îngloba, deopotrivă, și ceea ce vrem sa reținem, dar și ceea ce vrem sa uităm din trecutul nostru.

Noi am postula aici că prin discurs, prin reconstituire narativă a unui capitol dramatic din trecut, reprimat, redus la tăcere sau nu îndeajuns de „mărturisit”, acesta se *normalizează*, se integrează în cadrul mai general al biografiei individului, se întruchipează într-un cadru narativ resemnificat, revăzut, rețrăit și care devine, în cele din urmă, o poveste, confesiune, mărturie, o istorie de viață. Evenimentul deportării poate fi considerat un gen de amintire de tip *flash* (vezi Constantin, 2004) – amintiri extrem de persistente, în care sunt reținute pe termen lung (uneori chiar zeci de ani) detalii bogate despre evenimente sociale, împreună cu detalii semnificative ale contextului personal de receptare a acestor evenimente.

Există evident strategii de normalizare sau legitimare și la nivel macrosocietal. J. Olick (2003) a identificat trei etape ale ace-

tui proces: (1) responsabilizarea națiunii (*reliable nation*) – ceea ce a realizat Germania, începând cu 1949 și până în jurul anilor '60, prin programe instituționalizate, prin plata unor compensații etc., (2) sistematizare prin ritualizare – anii '80, când instrumentarul comemorativ a fost pus în funcțiune pentru a confirma responsabilitatea istorică prin liturгии politice sistematice; (3) normalizare prin ritualizare – strategia implementată după reunificarea Germaniei, strategia care pare să fi funcționat cel mai bine. De menționat însă că ritualizarea rămâne funcțională atâta timp cât nu duce la relativizare, la banalizarea răului sau a experienței limită, dacă putem spune așa. La finalul articolului, J. Olick lansa o concluzie radicală și dezolantă: istoria germanilor nu va fi niciodată normală, la fel cum nici memoria germanilor nu va putea fi vreodată normală (Olick, 2003, 285). Nu ne putem pronunța pe cât de valabilă este această concluzie.

Aspecte metodologice

Pentru acest studiu au fost analizate 20 de interviuri de tip povestea vieții ale etnicilor germani, supraviețuitori ai lagărelor sovietice⁴. În analiza materialului textual au fost utilizate proceduri specifice cercetării narative: abordarea holistă a conținutului și abordarea categoriilor de conținut (vezi Lieblich *et al.*, 1998/2006). Primul tip de lectură abordează narațiunea ca întreg și se concentrează asupra conținutului integral al acesteia⁵, iar cel de-al doilea se focalizează asupra conținuturilor⁶, așa cum apar ele în diverse părți ale poveștii, independent de contextul întregii narațiuni. Conform procedurii se definesc categoriile subiective, se extrag secvențe din relatări, se clasifică, apoi se încadrează în categoriile/grupurile definite. Constatăm că este dificil să tipologizezi și să explici teoretic experiența deportării. Interviuurile comportă un traseu narativ tipic, pornind de la descrierile expozi-tive ale momentului plecării și călătoriei cu trenul, la desfășurarea amplă a strategiilor de adaptare și subzistență în lagăr, relațiile cu localnicii, întâmplări simbolice, până la punctul culminant al narațiunii – aflarea veștii de eliberare – și deznodământ marcat de rederea emoționantă cu cei dragi. Așa cum am menționat mai sus, tinerii germani, duși forțat la muncă în U.R.S.S., nu au problematizat nici atunci, nici *post factum* prea mult această

experiență. Atunci pentru că erau prea tineri, ulterior pentru că acest episod din viață devenise, se prea poate, un domeniu biografic închis, scos din context, dacă ne gândim la contextul unei Români socialiste. Pentru că aceste experiențe cumulate într-un capitol aparte nu au fost chestionate sau semnificate anterior și, ca urmare, amintirile corespunzătoare nu sunt foarte bine structurate într-un discurs încheiat, se creează impresia unor frânturi de memorie, aleatoriu asamblate. Structura narațiunilor analizate de noi se axează pe următoarele aspecte principale: *expozițiunea* – zvonurile despre plecare, încercarea de a se ascunde/ de a evada, drumul spre Rusia; *desfășurarea acțiunii* – experiența lagarului, dislocarea într-un spațiu necunoscut, munca în condiții neprielnice, relațiile cu rușii; *punctul culminant* – incidente (boală, accident de muncă, vești de acasă) și *deznodământul*: drumul înapoi și momentul revederii cu cei dragi. Temele principale ale narațiunilor, la care o să ne referim pe parcurs, sunt: dimensiunea traumatică a umilinței (ilustrată, în special, prin secvențele narative cu referire la condițiile din tren în drum spre U.R.S.S., experiența lagărului și a muncii în condiții neprielnice), stigmatul învinsului și relațiile cu populația locală.

Presupuușii agresori (etnicii germani) sunt condamnați acum să răscumpere prin umilință și tratament dur greșelile istoriei. Sancțiunea constă în confruntarea zilnică cu aversiunea localnicilor. Acești presupuuși agresori și victimele sunt puși în situația de a conviețui și de a coopera, în condiții aproape similare de trai și de lucru. Interviuurile arată că animozitățile inițiale sunt dizolvate treptat până la stabilirea unor legături durabile, de simpatie și empatie reciprocă. Remarcăm, mai ales, că subiecții nu vorbesc cu resentimente, dușmănie sau ostilitate despre suferințele din trecut. Nu se autovictimizează, nu se ipostaziază în postura de victime, deși ar avea motive.

Dimensiunea traumatică a umilinței

În ultimele luni ale anului 1944, sovieticii au solicitat guvernului român lista cetățenilor de etnie germană care, ulterior, urmau să fie deportați în URSS, „pentru a ajuta la efortul de reconstrucție”. În acest mod, germanii din România se pomenesc în situația că trebuiau să plătească pentru fapte de care nu se făceau vinovați, vina lor constând doar în faptul că sunt

etnici germani. Chiar dacă nu erau vinovați, trebuiau să compenseze pagubele produse de război: „*sunteți pe lista să mergeți în U.R.S.S. la reconstrucție*” (5, Krčsmar Ianoș). În ciuda zvonurilor inițiale, mulți dintre ei nu credeau că e cu putință să fie deportați: „*am știut că se iau oamenii la lucru pentru U.R.S.S., dar sincer, nu am crezut că mă vor lua și pe mine*” (5, Krčsmar Ianoș); „*nici un membru al familiei nu făcuse vreodată politică*” (3, Dora Dumitru). Pentru ei deportarea reprezintă un moment de cotitură, de *ruptură biografică*, de transformare a unui parcurs existențial dorit, așteptat sau comun, episod care le-a schimbat radical viața „*de acolo a început istoria mea*” sau dacă am folosi termenul lui Gergen și Gergen (1986) interviurile despre deportare reprezintă niște narațiuni regresive. Nu au înțeles prea multe în acel moment, relatează ei *post factum*, „*erau prea tineri*”, nu și-au pus foarte multe întrebări nici mai târziu. Mai degrabă, au încercat să uite condiționat ceea ce s-a întâmplat, pentru ei fiind un subiect tabu, un *obiect sensibil de reprezentare*. Încercările de evadare în cele mai multe cazuri se soldează cu eșec: „*Au fost mulți cei care au încercat să se ascundă sau să fugă, dar i-au prins pe toți, nu a scăpat nimeni*” (9, Mariei Frombach). Ulterior, în timpul aflării lor în URSS, în cele mai multe cazuri, cei rămași acasă, în România, nu știau nimic despre soarta membrilor de familie deportați: „*În cei 5 ani cât am stat în lagăr, mama nu a știut nimic despre mine. Eu îi scriam scrisori, dar ea nu a primit niciodată nimic, nici o veste despre mine*” (2, Elena Becker). Nici cei deportați nu puteau să afle vești din România: „*la sfarsitul lui 1948 eu am fost prima fericită care, prin intermediul Crucii Roșii din Elveția, unde trăia o verișoară de-a mea, am primit o scrisoare de acasă*.” (3, Dora Dumitru). Dimensiunea traumatică a umilinței prevalează în reconstituirile narative: au plecat înghesușiți în vagoane de marfă, deopotrivă, bărbați și femei, fără minime condiții sanitare; au fost impuși la munci grele; au trăit în condiții de mediu extreme, lipsiți de asistență medicală, separați de cei dragi. După un timp, începuseră să se obișnuiească cu această stare de lucruri „*ne-am adaptat. Ce puteam face altceva?*” (1, Ignat Bernhardt Fischer). În lagăr, anormalitatea devenise o stare firească, obișnuită: „*Obosită eram oricum, în continuu, obosită și flămândă, era ceva normal*” (4, Elena Coman/Klein), „*Am lucrat ca robii, ca negrii, care cântă și*

merg la lucru” (18, Maria Ferenschutz).

În acele condiții, dorința de supraviețuire și speranța că se vor întoarce într-o zi acasă, era foarte puternică: *”Când am fost foarte bolnavă, cu temperatură 40 de grade, am fost în lazaret câteva zile. Și atunci am zis: „Eu nu mor aici, cât urăsc pământul acesta rusesc, eu nu mor aici”* (4, Elena Coman/Klein). Într-un moment de disperare, relatează un fost deportat, *”...jumătate de noapte am plâns. Cu capul în pernă. Și m-am gândit cum o să supraviețuiesc eu aici. Și m-am rugat la Dumnezeu să scap. Cred că de o sută de ori. (...) În noaptea aceea mi-am spus că nu o să mai las pe nimeni să pună mâna pe mine. O să caut să fac orice, să fur, numai să supraviețuiesc”* (16, Anton Ferenschutz). Altă temă centrală este referința permanentă atunci, dar și în reconstituiri narative ulterioare, la Dumnezeu, credință, rugăciune. Prin rugăciuni își mențineau moralul ridicat. Era ceea ce le dădea forță, putere și speranță că se vor salva: *”În rugăciune cred foarte mult. Și cred că m-a ajutat mult credința în Dumnezeu. O străbunică a avut șapte nepoți și strănepoți în Rusia. A trăit 91 de ani, s-a rugat mult și toți am venit acasă, teferi.”* (4, Elena Coman/Klein). Momentele mai deosebite erau cele legate de sărbătorile religioase – primul Paște, primul Crăciun, prima predică ținută în lagăr. Experiența din lagăr i-a învățat ca ulterior să nu plângă de mâncare și *”de nimicuri”, lagărul a fost o “școală de cunoaștere a oamenilor”,* constată un interviuat.

Sentimentul de vină colectivă. Stigmatul învinsului

Transpare mai ales un sentiment de vină colectivă, vag percepută. Fiecare din ei poartă stigmatul învinsului și se fac responsabili *in corpore* pentru acțiuni pe care nu le-au săvârșit: *”Ceea ce ne-a fost dat să trăim nu doresc la nimeni, nici măcar la dușmani. Am îndurat o suferință care nu poate fi înțeleasă, am trăit în mizerie, am suferit de foame și de frig fără să fi purtat nici o vină”* (11, Anei Zgârdea/ Feil). Tot acest episod al deportării a fost ca un tribut pe care trebuiau să-l plătească. O identitate asumată sau nu. Unii se identifică mai mult cu originea lor românească, iar de aici exonerarea de culpă, pe când cei care au avut simpatii hitleriste sau au o identitate germană mai pronunțată – pun problema în termeni de pierderea/ sau câștigarea a războiului.

Culpabilitatea pentru cele întâmplate este plasată în mod dispersat: fie negată (*”noi nu am greșit cu nimic”*), fie nedeterminată (*”nu am știut cine este vinovat”*), fie pusă pe seama statului român, fie atribuită lui Stalin sau Hitler (*”amândoi oameni fără Dumnezeu”*), fie considerată în definitiv un subiect tabu (*”sunt prea simplă să știu cine e de vină”*). Mult timp au crezut că statul român e cel care poartă vina pentru deportarea etnicilor germani și abia după 1990 au putut să afle adevărul: *”...când s-au deschis arhivele la Moscova, am aflat adevărul. Ministerul de Interne german ne-a comunicat atunci că Stalin ne-a cerut pe noi statului român”* (1, Ignat Bernhardt Fischer).

Dacă ar fi să plaseze culpa, ar atribui-o împrejurărilor și regimului politic din acea vreme. Unii din ei evită să vorbească despre acest subiect, considerând că nu mai are nici o importanță: *”Tata nu prea a spus nimica. A spus că a fost greu. (...) Dar niciodată nu a povestit cum a ajuns să fie așa de bolnav. Și sunt mulți care nu povestesc. Au închis așa ușa și nu mai vor să vorbească. Că dacă te gândești în fiecare clipă vai ce rău a fost, vai ce rușine ai trăit, te distrugi. Și dacă spui, ceilalți zic că ai fost nazist, că ai fost hitlerist. Mai bine tac.”* (18, Maria Ferenschutz). Este un episod biografic maculat de o experiență traumatizantă, un trecut interzis, un subiect tabu. Totuși, foștii deportați nu se martirizează și nici nu pozează în victime. Au mai degrabă o atitudine conciliantă, blândă, înțelegătoare față de nedreptățile istoriei. După ce acest capitol din viață s-a consumat, a fost interiorizat și tălmăcit îndelung, victimele nu urmăresc răzbunarea suferințelor prin care au trecut sau achitarea vinovaților. Nici măcar nu sunt preocupați de identificarea unor vinovați. Poveștile lor ar servi, mai degrabă, drept mostre de istorie recentă, relatate generațiilor mai tinere pentru a fi conștiente de unele *„modele de gândire care au făcut posibilă asemenea nedreptăți”*. Cu toate acestea, rememorările lor uzează de referințe la *„nedreptate”* și *„suferință”*. În majoritatea cazurilor, naratorii invocă vârsta prea fragedă pentru a fi în măsură să chestioneze natura întâmplărilor, impactul lor asupra existenței lor, dar mai ales să problematizeze situația pentru a identifica vinovați.

Tipul de relație cu localnicii

În analiza narațiunilor, am urmărit să

identificăm și tipul de relație dintre etnicii germani, aflați în postura de învinși, și populația băștinașă, ipostaziată în figura învingătorului. În relatările lor, ei mărturisesc cum reușesc să aplaneze animozitățile inițiale în relația lor cu localnicii, instituind gradual raporturi de simpatie și cooperare cu aceștia, dincolo de adversitățile istorice. La început erau tratați cu ură de populația locală „Și lumea, populația din Iss, ne-a primit cu pietre, cu bulgări de ghiață, cu înjurături... Și strigau „nemții, moarte fasciștilor...!” Așa erau pregătiți probabil. Unele grupuri strigau, alții tăceau” (17, Anton Ferenschutz). Ulterior au reușit să stabilească relații de prietenie și ajutor reciproc „Am întâlnit o doamnă doctor foarte cumsecade care m-a îngrijit”. Apropierea și suferințele comune au facilitat concilierea cu un trecut deranjant pentru ambele părți, dar pentru care nu purtau nici o vină „Ea m-a întrebat dacă sunt supărată pe ruși pentru că din cauza lor eram acolo. Iar eu am întrebat-o dacă ea e supărată pe nemți. I-am spus că nici unul din acea cameră în care ne aflam nu era vinovat pentru ce ni s-a întâmplat și eu nu puteam să fiu supărată pe ea pentru că mă îngrijea” (10, Rita Peter).

Chiar de la primele confruntări îndeaproape cu realitatea din URSS, constatau că aceasta era cu mult diferită față de miturile create de propaganda oficială: predomina sărăcia, au văzut muncitori înjurându-l pe Stalin, existau două clase sociale distincte – *nacealnicii* și *muncitorii*, cu diferențieri privilegiate pentru primii. Muncitorii lor erau aproape la fel de săraci ca noi, relatează unul dintre deportați, „vedeam că acolo sunt două clase: una, a „nacealnicilor” și celalaltă, a muncitorilor. Pentru primii era și în cantină un loc aparte, lor li se dădea pâine albă. Nu era o singură clasă, clasa muncitoare, cum zicea Stalin” (1, Ignat Bernhardt Fischer). Relațiile cu rușii la început erau rezervate, dacă nu chiar ostile, în anumite cazuri – „la început erau reținuți cu noi”, erau dușmani: „Când am ajuns în Rusia ne-au încolonat și înconjurați de soldați ruși am mers pe jos până la lagărul unde urma să stăm. Ne tratau ca pe cei mai mari hoți sau ca pe cei mai mari nenorociți” (11, Ana Zgârdea/ Feil). Pe parcurs se observă diferențieri de tratament – „la început mergeam la muncă încolonați, ulterior normal, ca toți oamenii” (1, Ignat Bernhardt Fischer). Relațiile de adversitate sunt depășite gradual, se fac concesii: „ne-am obișnuit repede cu ce trebuia să

facem și ne-am dat seama că nu trebuie să ne plângem, pentru că muncitorii ruși munceau exact în aceleași condiții ca și noi.”; „Nu am acuzat nici o persoană pentru ceea ce mi s-a întâmplat. Și nu am putut să fiu supărată pe rușii pe care i-am cunoscut pentru că și ei erau oameni ca și noi. Și nu aveau nici o vină” (10, Rita Peter). Conviețuirea cu localnicii era de interes general, pentru a-și rezolva problemele curente: „în timpul liber lucram pentru localnicii care știau că nemții se pricep la toate” (15, Alois Weill).

Cel mai fericit moment a fost acela când, după ani de zile în care au luptat ca să supraviețuiască, au aflat că în curând se vor întoarce acasă: „După aproape 5 ani de chin, am fost anunțați că vom merge fiecare acasă. Eu am plecat cu penultimul transport. Revenirea mea acasă a fost cel mai fericit moment” (2, Elena Becker). Acest moment are valoarea de deznodământ, care încheie un episod din biografia traumatică a deportării. Reprezintă revenirea la normalitate și reinstaurarea echilibrului.

Note

¹ Masterand, Central European University, Budapesta, cojocaru_olga@student.ceu.hu

² Dr. conf. univ., Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, cojocaru_natalia@yahoo.com.

³ K. Jaspers (1946/1961) spune că purtăm responsabilitate pentru toate faptele noastre, inclusiv pentru acțiunile pe care le realizăm din inițiativa altora. Nu este corect să spunem că acțiunile noastre reprezintă niște ordine ale superiorilor și care trebuie executate, *It is never simply true that "orders are orders"*, afirmă el.

⁴ Textul integral al interviurilor pot fi găsite la <http://memoriavie.eu> și în L. Betea et al., „Lungul drum spre nicăieri”, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012.

⁵ Abordarea holistă a conținutului este utilizată în studiile de caz din practica clinică. Libliche et al. (1998/2006) ilustrează acest tip, prezentând povestea vieții unei tinere evreice din Rusia în Israel. În narațiune este expusă viața tinerei și cum s-a adaptat la modul de viață din Israel. Analiza gravitează în jurul unei teme majore *schimbarea* – manifestă în aspectul fizic și stilul de îmbrăcăminte, limbaj, maniere, atitudine față de membrii familiei și relația ei cu părinții, prietenia cu băieții și fetele de vârstă ei, imigranți sau născuți în Israel, opțiunile sale pro-

fesionale, precum și păreriile ei privind egalitatea sexelor. Schimbările culturale datorate emigrării se suprapun problemelor caracteristice adolescenței, conturând portretul complex al unui individ unic, aflat la răscruce de drumuri.

⁶ Studiul lui Feldman, Bruner și Kalmar (1993 *apud* Liebliech *et al.*, 1998/2006) demonstrează modul de folosire a unor categorii foarte restrânse – a unor cuvinte. Cercetătorii le-au prezentat mai multe povești unor subiecți împărțiți în trei grupe de vârste, ulterior adresându-le o serie de întrebări interpretative privind conținutul (de exemplu, „Care este cel mai important lucru pe care ți l-am spus până acum?”). Transcrierile subiecților reprezentau datele studiului. Studiul lui McAdams și colab. (1996 *apud* Liebliech *et al.*, 1998/2006) propune o abordare a conținuturilor pe categorii, folosindu-se un număr mare de categorii largi. Autorii elaborează mai multe categorii de conținut pentru evaluarea gradului de comuniune, respectiv putere. Pentru comuniune: dragoste/prietenie, dialog, grijă/ajutor și comunitate și pentru putere: autoadministrarea, statusul, realizările/responsabilitatea și înputernicirea.

Bibliografie

Betea, L.; Diac, C.; Mihai, F.-R.; Țiu, I. (2012). *Lungul drum spre nicăieri. Gemanii din România deportați în U.R.S.S.* Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun.

Bodnar, J. (1992). *Remaking America: Public Memory, Commemoration, and Patriotism*

in the Twentieth Century. Princeton: Princeton University Press.

Constantin, T. (2004). *Memoria autobiografică. Definirea și redefinirea propriei vieți.* Iași: Institutul European.

Gergen, K.J. and Gergen, M.M. (1986). Narrative form and the construction of psychological science. In T.R. Sarbin (ed.). *Narrative Psychology: The Storied Nature of Human Conduct* (pp.22-44). New York: Praeger.

Habermas, J. & Leaman, J. (1988). Concerning the Public Use of History. *New German Critique. A special Issue on the Historik-erstreit*, 44, 40-50.

Imhoff, R.; Bilewicz, M. & Erb, H.-P. (2012). Collective regret versus collective guilt: Different emotional reactions to historical atrocities. *European Journal of Social Psychology*, 42, 729-742.

Jaspers, K. (1946/1961). *The Question of German Guilt.* New York: Capricorn Books.

Liebliech, A.; Tuval-Mashiach, R. și Zilber, T. [1998](2006). *Cercetarea narativă. Citire, analiză și interpretare.* Iași: Polirom.

Olick, J. K. (2003). What does it mean to normalize the past? Official memory in German Politics since 1989. In J. K. Olick (ed.). *States of Memory. Continuities, and Transformation in National Retrospection* (pp.259-288). Durham: Duke University Press.

Practici totalitare de luptă împotriva comunităților etnice din România

Tudor Pitulac¹

Adriana Bondor²

Abstract: *The postwar reconstruction in Romania meant in fact the construction of socialism upon Soviet model. Among the measures taken in this direction, the ones against potential opponents have proved to be the most devastating.*

In order to ensure political and social stability, the regime sought the annihilation of any form of community. In the absence of the communitarian feeling of belonging, the risk of collective reactions against the regime is reduced to a minimum. Unlike other nearby countries, in Romania there was not real communitarian diversity. Nevertheless, a few categories we're present, such as the ethnic communities.

Within the majority of population, we refer to a rural community, viable in terms of internal integration, but economically not so. The rural community was easily disintegrated through collectivization, nationalization, forced industrialization and urbanization. The repression against ethnic communities took other forms such as relocation, migration, political pressure etc.

This study revisits the concept of community and the totalitarian's regime attack against it, with specific examples from the ethnic communities in Romania. From one point of view it is the onset of a case study analysis within a larger project dedicated to the anti-communitarian communist project.

Keywords: *ethnic community, communism*

Title: *Totalitarian practices against ethnic communities in Romania*

Introducere

Revizitarea continuă a comunismului în România ajută la înțelegerea profundă a efectelor acestuia pe termen lung. Punctul de plecare pentru noi l-a constituit de cele mai multe ori perspectiva comunitaristă, abordată din mai multe unghiuri – cel al corupției, al configurării

spațiului urban, al politicilor publice. Comunitatea etnică fiind un tip specific de comunitate, considerăm îndreptățit studiul de față. Reluând tematica generală, detaliem măsurile adoptate pentru implementarea proiectului anticomunitar communist.

Pentru a-și asigura stabilitatea politică și

socială, regimul comunist a urmărit anihilarea oricărei forme de comunitate. În absența sentimentului apartenenței, riscul apariției reacțiilor colective împotriva regimului sunt diminuate la maximum. Spre deosebire de alte țări din jur, România nu cunoștea o reală diversificare comunitară însă printre puținele categorii prezente se numărau comunitățile etnice.

Punctul de plecare pentru acest articol va fi reprezentat de indicarea definițiilor pentru comunitate și comunitate etnică. Punctând trăsăturile definitorii, putem înțelege de ce comunitatea a reprezentat un pericol pentru regimul comunist din România, și de fapt pentru orice regim politic de factură totalitară. Urmărim apoi ce a însemnat construcția postbelică din acest punct de vedere, cum s-a conturat cadrul legislativ de-a lungul perioadei și care au fost în concret practicile și măsurile adoptate. Mai mult, pentru exemplificare amintim acțiuni întreprinse împotriva comunităților etnice maghiare, germane, evreiești și a romilor.

Toate acestea ne-au condus la concluzia că din mai multe puncte de vedere perioada comunistă a însemnat o slăbire consistentă a comunității și a spiritului comunitar, toate acestea având consecințe nefaste la nivel societal. Gravitatea lor este cu atât mai dăunătoare cu cât nu am remarcat până în prezent modificări majore care să schimbe cursul consecințelor așa cum a fost stabilit cu decenii în urmă.

Comunitate și comunitate etnică

Opțiunea pentru comunitate se justifică prin beneficiile funcțiilor pe care aceasta le exercită asupra membrilor săi. Oferind sprijin indivizilor, favorizând expresia individuală, contribuind la conturarea identității, comunitatea asigură și exercitarea controlului social informal și susține capacitatea de reacție colectivă. Acestea două din urmă sunt din punctul nostru de vedere cele mai importante atribute ale comunității, tocmai pentru că nu pot fi substituite de niciun alt agent de socializare. Deși de multe ori comunitatea pare absentă din șirul de descrie agenții ce contribuie la socializarea individului, opțiunea noastră este pentru includerea obligatorie în această linie, tocmai prin prisma funcțiilor pe care le exercită.

În dezvoltarea acestei linii de analiză, comunitatea este acea formațiune socială care depășește obstacolele timpului, adună un număr relativ mic de indivizi, aceștia având un fond

cultural comun și statusuri sociale din același areal, locuiesc pe o suprafață restrânsă și dezvoltă relații de cooperare persistente (Pitulac, 2009, p. 72). De interes sunt tocmai relațiile prin care se exercită cele două funcții de care aminteam mai sus.

În completarea indicatorilor comunității la nivel general, comunitatea etnică este particulară pentru că „redă credința într-o demnitate aparte, aceasta însemnând un stil de viață particular prin care membrii săi se deosebesc și se diferențiază de alte grupuri etnice. Modul particular de viață cumulează caracteristicile etnice, lingvistice, religioase, dar și comportamentale ale comunității” (Ipatiov, 2001, p. 11). Cu alte cuvinte, prin adăugarea etnicului în construcție, se întărește încă o dată funcția normativă și de control social pe care o exercită comunitatea etnică la rândul ei.

Fie și din simpla amintire a *marker*-ilor comunității, fie și etnice, ne dăm seama că în contextul unui regim totalitar aceasta nu ar fi avut cum să supraviețuiască nealterată. Pe de altă parte, reconstrucția postbelică, tradusă prin construcția socialismului în spațiul est – european, a vizat în mare măsură și anihilarea oricărei forme de existență comunitară. Nu a fost vorba nici măcar de o simplă tolerare sau de o acțiune tacită, ci de măsuri efective, direct îndreptate împotriva tuturor care se încadrau în „mulțimea celorlalți”. De această dată referirea se va face în mod strict doar asupra minorităților etnice.

Reconstrucția postbelică

Construcția socialismului după al Doilea Război Mondial pe această direcție a urmărit un traseu care este simplificat la următoarea schemă: eliminarea dușmanului, asimilarea lui și omogenizarea societății.

Pentru început, dușmanul devine prezent în tot și în toate. Pare ascuns sub „aparențe pașnice și inofensive”. Aparatul de propagandă justifică un întreg proces de exterminare, lozinci precum cele care cer „câinilor, o moarte de câine” sau „să scăpăm de pleava societății” fiind elocvente în sine (*Raport final*, 2006, p.188).

Justificarea acțiunilor a fost repede găsită în crearea cadrului legal prin decrete, hotărâri și ordine ale Ministerului de Interne. Atribuțiile represive exercitate de instituțiile responsabile au însemnat deportări, înființarea de colonii de muncă, stabilirea domiciliului obligatoriu. Ci-

frele indică aproximativ „150 000 de indezirabili ai regimului” supuși unor asemenea măsuri (*Raport final*, 2006, p.189). Sistemul represiv din România imediat postbelică – măsuri precum domiciliul obligatoriu, deportarea sau internarea în penitenciare³ – a fost de inspirație și model sovietic (*Raport final*, 2006, p. 288), argumentând acțiunea de construcție a socialismului.

Ulterior, în perioada lui Nicolae Ceaușescu, o dată ce „dușmanul” a fost înlăturat, gândirea politică se va îndrepta spre teza omogenizării. Din 1965, odată cu raportul la Congresul al IX-lea, uniformizarea astfel postulată este un program concret, iar la Conferința PCR din octombrie 1972 se reia „importanța asimilării în cadrul poporului român. Teza omogenizării era reflexul politicii de ștergere a oricărui specific – nu numai cel național – de nivelare a întregii societăți și, în ultima instanță, respingerea oricărei alternanțe”(Rotman, 2010, p. 314). Trebuie să privim așadar acțiunile particulare ce au vizat etnicii în contextul mai larg al perioadei comuniste.

Minoritățile din perspectiva legii

Pașii urmați pentru a rezolva problema minorităților etnice sunt marcați de constituțiile României comuniste. Astfel, pe de o parte, prin Constituția din 1948 se recunoaște egalitatea în drepturi dar din perspectiva lipsei diversității, existând doar „poporul proletar, ateist și lipsit de etnie” (Rotman, 2010, p. 314). Minoritățile naționale erau denumite „naționalități conlocuitoare”, în fapt cetățeni români parte a altor etnii sau confesiuni religioase.

Deși li se acorda dreptul de a folosi limba maternă, sau de a avea forme proprii de învățământ, sau chiar o anumită autonomie teritorială pentru minoritatea maghiară de exemplu, aceste lucruri nu trebuie confundate cu o autonomie etnică. Ideologia oficială nu permitea existența sau manifestarea identității etnice: „singura realitate era cea a proletariului, o clasă lipsită de etnie, a cărei victorie internațională era asigurată în decursul viitorului” (Vlad, 2008, pp. 63-68). În concret și în acord cu poziția Kremlinului, partidul este cel care în problema minorităților naționale susținea lupta împotriva „izolării naționale și a naționalismului minorităților” (Rotman, 2010, pp. 313-314).

Mai mult, „problema naționalităților conlocuitoare” este considerată a fi rezolvată chiar

din 1948⁴, deși măsurile împotriva acestora vor continua, chiar se vor intensifica de-a lungul întregii perioade comuniste. Astfel, deși la Congresul al IX-lea al PCR din iulie 1965 Ceaușescu menționează din nou că „problema națională” este rezolvată, constituția din august același an reintroduce noțiunea de „naționalitate conlocuitoare” și se creează o comisie a Secretariatului CC care să gestioneze problema minorităților, organism desființat în 1959 (*Raport final*, 2006, p. 527).

Practici și măsuri

De-a lungul întregii perioade comuniste în România pot fi identificate două etape în ceea ce privește atitudinea și politica față de minorități (Andreescu, 2005, p. 33). Prima dintre acestea, denumită generic *a internaționalismului proletar* – anii '40 – '50 - este caracterizată de măsuri specifice pentru diferite minorități. Ungurilor li s-a permis de exemplu crearea Regiunii Autonome Maghiare, iar evreii au fost integrați în instituțiile publice. De altfel, a fost posibilă și înființarea de școli elementare cu învățământ în limba maternă. Cu toate acestea, Comisia de control și supraveghere de pe lângă Ministerul Justiției, printr-o dispoziție din 1948, a dizolvat orice asociație culturală sau economică a minorităților, iar posesiunile acestora au trecut în proprietatea statului (*Raport final*, 2006, p. 527).

A doua perioadă (anii '60), *național-comunistă*, a fost expresia contrariului perioadei precedente. În zonele locuite de minoritarii unguri s-a promovat o politică discriminatorie de repartizare a absolvenților, numele ceangăilor maghiari a fost interzis în anii '70, iar evreii și germanii au plecat din țară în număr foarte mare.

Deși se remarcă această disociere între prima și a doua perioadă ca măsuri și acțiuni împotriva minorităților, cu accent pe un grad anume de libertate la început, acest lucru nu înseamnă că nu au existat totuși practici concrete de distrugere a comunităților etnice, înțelese aici și ca minorități.

S-a recurs în primul rând, încă din 1949, la măsuri de dislocări de populație, la fixarea domiciliului obligatoriu, la internarea în colonii și unități de muncă precum și fixarea unui loc de muncă obligatoriu pentru anumite categorii de persoane care însă nu puteau fi incriminate penal⁵. O altă mișcare de populație de importanță

majoră este deportarea în Bărăgan, în 1951. De data aceasta s-a invocat necesitatea păstrării siguranței la frontiera cu Iugoslavia, în contextul relațiilor încordate dintre Tito și Stalin⁶.

Aceste acțiuni au avut un dublu scop. Pe de o parte, au urmărit slăbirea comunităților propriu-zise, fie ele rurale sau urbane, iar pe de altă parte, au fost îndreptate strict împotriva diferitelor comunități etnice. Se viza creșterea controlului asupra individului în particular și al societății în general. Astfel a fost facilitat procesul colectivizării și al trecerii proprietății private în proprietatea statului, fiind afectat astfel capitalul economic și social al comunităților.

În al doilea rând a fost puternic încurajată emigrația, în condițiile în care România comunistă era o țară închisă atât pentru imigrație cât și pentru emigrație. Cu toate acestea, datorită și contextului internațional, acelor cetățeni care aparțineau unei alte etnii decât cea majoritară li s-a permis plecarea din țară. Am putea spune că a fost vorba de a „scăpa” de un element care nu poate fi controlat și nici complet anihilat.

În acest context au plecat din țară germani și evrei în principal. În anii '50, prin intervenția Crucii Roșii și a guvernului Republicii Federale Germania, au putut pleca din țară 12.000 de germani. În 1967 relațiile diplomatice dintre România și RFG au fost stabilite la rang de ambasadă, iar din 1978, 12 000 de etnici germani au putut părăsi țara contra unei sume de 10.000 de mărci pentru fiecare. Se poate estima că între 1975 și 1988 aproximativ 170.000 de etnici germani au emigrat în RFG. În ceea ce îi privește pe evrei, între 1962 și 1964, 63.546 dintre cei din România au reușit să ajungă în Israel datorită unor înțelegeri între cele două țări, înțelegeri ce includeau și avantaje materiale (Andreescu, 2005, pp. 19-20). Niciunua din cele două direcții de „colaborare”, având în vedere și schimbul de facilități economice în schimbul emigrării, nu a fost oficializată (Banu și Banu, 2010, p. 378).

În al treilea rând, deși nu era privită cu ochi buni vreo manifestare a minoritarilor în legătură cu învățământul, cultura sau chiar discursul public, s-a permis crearea în 1968 a Consiliului Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară și Germană, iar la nivel județean apar consilii ale ucrainenilor și sârbilor. De subliniat contextul special al perioadei, minoritățile cărora li s-a permis înființarea acestui consiliu (nu a existat un asemenea consiliu pentru evrei

sau romi), precum și mesajul care încerca să fie transmis prin această acțiune. Nu trebuie uitat că în fapt puterea politică era mai mult decât conștientă că problema minoritarilor ar fi putut lesne deveni o „alternativă la discursul politic oficial” (Rotman, 2010, pp. 314 – 315).

Cazuri particulare

Maghiarii

Atitudinea puterii politice față de minoritatea maghiară a depins în mare măsură de contextul intern și internațional. În prima parte, respectiv între 1945 – 1948, s-a dus o politică „populistă și duplicitară” care urmărea obținerea puterii și cu ajutorul populației maghiare. Ulterior, până în 1956, accentul se mută de la „chestiunea națională” la rezolvarea problemei „luptei de clasă”. Debutul acestei etape este marcat de Rezoluția din 12 decembrie 1948 a PMR, privind problema națională, document ce „a denunțat „vina colectivă” a minorităților și a precizat că problema naționalităților conlocuitoare trebuie să fie subordonată în toate cazurile sarcinilor prioritare ale proletariatului” (*Raport final*, 2006, pp. 525 – 527).

Perioada lui Gheorghiu-Dej stă sub semnul Revoluției Maghiare în ceea ce îi privește pe minoritarii unguri din România. Simpatia cu ideile Revoluției Maghiare a fost văzută ca un simptom al unei politici deficitare în ceea ce îi privește pe minoritari, ajungându-se la concluzia că „existența unor instituții de învățământ cu predare în limbile minorităților a fost o gravă eroare, acestea devenind <<focare ale naționalismului maghiar>> și ale <<separatismului>>” (*Raport final*, 2006, p. 527).

Deși a urmat o etapă de relaxare și aparentă liberalizare între 1966 și 1971, în care s-a putut crea acea structură administrativă de care aminteam și mai sus – Regiunea Autonomă Maghiară, măsurile de omogenizare etnică au fost mult mai acute: nu se accepta adoptarea unui nou „statut” al minorității maghiare, s-a desființat ce mai rămăsese din rețeaua de învățământ în limba maghiară, iar procentul acestora în structurile armatei și ale Securității s-a redus semnificativ.

O măsură semnificativă pentru comunitatea maghiarilor din România a fost fuzionarea Universității maghiare Bolyai din Cluj cu Universitatea românească Babeș, în 1959. Astfel, scăderea numărului ungarilor educați în limba maternă, cât și a numărului profesorilor de

limbă maghiară sunt în egală măsură dovezi ale politicii comuniste antiminoritare (Andreescu, 2005, pp. 39-40).

Germanii

În ceea ce privește minoritatea germană, atitudinea comuniștilor a fost oarecum diferită, în mare parte datorită contextului internațional. O dată cu trecerea României în tabăra Aliaților la 23 august 1944, „cetățenii români de naționalitate germană sunt subsumați, în baza originii lor etnice, națiunii germane și considerați co-răspunzători pentru război și urmările acestuia” (*Raport final*, 2006, p. 542). Mai mult, datorită condițiilor de război, un număr mare de familii de etnici germani au fost despărțite, în perioada lui Ceaușescu situația determinând transformarea reîntregirii familiilor într-un „comerț cu oameni”.

Reforma agrară din 1945 pare a fi singura lege emisă de către guvernele din perioada comunistă care au avut în mod vădit un caracter discriminatoriu la adresa minorității germane. Articolul al treilea din capitolul al II-lea stipula: „în scopul înlăturării reformei agrare, trec asupra statului pentru a fi împărțite plugarilor (...) următoarele bunuri agricole cu inventarul viu și mort afectat lor: pământurile și proprietățile agrare de orice fel aparținând cetățenilor germane și cetățenilor români, persoane fizice sau juridice, de naționalitate (origine etnică) germană, care au colaborat cu Germania hitleristă” (Decretul-lege nr. 178/1945).

Deportarea germanilor în Uniunea Sovietică a fost o altă manieră de a slăbi structurile comunităților etnice. Printr-un ordin secret al Comitetului de Stat pentru Apărare al URSS din decembrie 1944 se prevedea mobilizarea și trimiterea tuturor etnicilor germani apti de muncă în URSS, atât din România, cât și din Iugoslavia, Ungaria, Bulgaria și Cehoslovacia (*Raport final*, 2006, p. 545).

Un alt aspect strâns legat de evoluția comunității germane în spațiul românesc este cel al emigrării. Este deja cunoscut că sub pretextul reunificării familiilor, mare parte a comunității a fost încurajată să emigreze, derulându-se de cele mai multe ori tratative economice (*Raport final*, 2006, pp. 547 – 548). Alături de acest schimb, pe care îl putem denumi generic „vânzarea nemților”, au mai fost și alte cauze care au determinat o emigrare masivă a etnicilor germani în perioada comunistă (Banu & Banu,

2010, p. 347): deportarea în URSS⁷, discriminarea minorității germane – a se vedea prevederile legii agrare așa cum au fost menționate mai sus, distrugerea instituțiilor și structurilor sociale prin naționalizare și adoptarea noilor legi referitoare la învățământ și la regimul cultelor religioase, precum și legea electorală din 1946 prin care etnicii germani erau excluși de la vot⁸. De asemenea, în 1971, s-a interzis în mod oficial folosirea numelor germane pentru localități (*Raport final*, 2006, p. 544).

Evreii

Cu referire la minoritatea evreilor vom re-lua doar acele aspecte esențiale care întăresc ca exemplu măsuri concrete de distrugere / destrămare și slăbire a legăturilor comunitare. În procesul verbal al ședinței Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din 23 octombrie 1948 privind și unele probleme ale populației de origine evreiască, tovarășul Constantinescu susține desființarea comunităților evreiești pentru că „ele sunt o formă organizatorică de izolare a populației evreiești, în jurul mozaismului, dar practic aceasta trebuie să se facă cu mult tact pentru a nu crea perturbări. În primul rând, cultul trebuie separat, pentru ca să nu mai fie în centrul comunității. Toate spitalele trebuie să devină de stat” (*Stenogramele*, Doc. 36, pp. 320 -326).

La câteva zile după aceea, în cadrul unei ședințe a aceluiași Birou Politic (26 octombrie 1948), de această dată indicându-se pe ordinea de zi doar discutarea unor probleme ale populației evreiești, tovarășul Luca amintește că „problema evreiască, ca și problema națională, în general, nu se poate despărți de lupta de clasă și nu o putem trata decât ca o problemă de clasă. Noi am mers pe linia colaborării cu burghezia evreiască, pentru că întreaga evreime era interesată în lupta contra fascismului și am putut alcătui un front larg. Pe măsură, însă, ce mergem spre socialism, lupta de clasă se ascute și aici, frontul se îngustează și nu mai putem cuprinde întreaga populație evreiască (...) Arată că este o prejudecată că evreii nu pot face munci mai grele, totul depinde de condițiuni. Acolo unde s-au schimbat condițiunile, s-a creat și un tip de om nou și de aceea, noi trebuie să-i îndrumăm spre toate ramurile de producție” (*Stenogramele*, doc. 37, pp. 326 -334).

În primul rând este evidentă tratatarea co-

munității evreiești ca pe o problemă ce necesită rezolvare prin implicarea directă a partidului – politicului. Această direcție de acțiune se sub- scrie construcției socialismului așa cum a fost înțeleasă la începutul perioadei. Transformarea *problemei evreiești* în parte a luptei de clasă ne îndreptățește să afirmăm că în acea perioadă recunoașterea individualității etnice era realizabilă doar din prisma sprijinului pe care evreii în acest caz îl puteau oferi ascensiunii legitime a puterii politice. Mai mult, crearea omului nou nu depindea de etnie sau de fondul cultural diferit, ci doar de asigurarea succesului ideologic comunist.

Deși inițial componentă a aparatului de stat – în mare parte datorită pregătirii lor profesionale, tot timpul au fost văzuți ca „tovarăși de drum”, doar un instrument util până la atingerea scopului (*Raport final*, 2006, p. 550).

Ulterior, ca și altor comunități etnice, și evreilor li s-au desființat organizațiile atuonome, și li s-au interzis legăturile internaționale, li s-au interzis în mod oficial întâlnirile culturale, li s-au desființat cercurile culturale ebraice, iar unele activități au fost supuse în mod direct controlului oamenilor de partid (*Raport final*, 2006, pp. 552-560).

Romii

Comunitatea romilor nu a fost mai puțin ferită de măsurile comuniste, și pentru ei debutul fiind în 1948. Mai întâi a fost desființată Uniunea Generală a Romilor, iar în aprilie 1948 a început operațiunea de identificare a șatrelor de romi și de înregistrare a lor la Birourile de evidență a populației. De asemenea, sub același pretext al creării omului nou, nici comunitatea lor nu a fost ferită de acțiunile de omogenizare socială. În cazul lor acțiunea s-a tradus prin școlarizare obligatorie, calificare în diverse meserii și sedentarizare forțată. Perspectiva aceasta se justifică prin aceea că „romii erau percepuți de autoritățile comuniste ca elemente alogene ce trebuiau românizate, în condițiile în care identitatea lor era asimilată unei culturi a sărăciei și a subdezvoltării” (*Raport final*, 2006, p. 574).

Alte măsuri au vizat prohibiția privind deținerea aurului⁹ și a întâlnirilor lor. Elementele cele mai bine integrate au fost utilizate ca exemple pentru propria comunitate, creându-se o nouă elită a romilor prin școlarizare. Cu toate acestea, efectul a fost de departe cel dorit,

având în vedere că în acord cu discursul oficial, din anii 1980 romii nu mai existau în România (*Raport*

final, 2006, pp. 576 – 577).

Concluzii

În final, constatăm că planul comunist de anihilare a comunităților și de configurare a unor rețele și structuri sociale incapabile să alimenteze forme de reacție împotriva regimului este evidențiat și de acțiunile îndreptate împotriva comunităților etnice.

Dacă pentru comunitatea rurală a fost găsită soluția colectivizării și a încurajării migrației rural-urban, pentru comunitățile etnice măsurile au fost „personalizate” de asemenea, finalitatea fiind însă aceeași. Structurarea habitatului urban în maniera pe care o știm cu toții a făcut de asemenea ca probabilitatea apariției unor structuri de tip comunitar să fie practic nulă.

Chiar dacă nu face obiectul articolului de față, trebuie să amintim foarte succint faptul că toate aceste măsuri au provocat și continuă să provoace consecințe cutremurătoare asupra vieții sociale cu repercusiuni grave asupra tuturor celorlalte componente ale sistemului social.

Endnotes

¹ Conf.univ. dr., Universitatea „Petre Andrei” din Iași, tudorpitulac@yahoo.com.

² Asistent cercetare drd., Universitatea „Petre Andrei” din Iași, adrianabondor@yahoo.com

³ Începând din octombrie 1944, în lagărele de la Tg. Jiu, Caracal, Slobozia, în cadrul defascizării. Între ei, o mare parte nu aveau nici o legătură cu fascismul, dar, fiind anticomuniști, erau considerați ca atare pe baza falsului silogism: „dacă antifasciștii sunt comuniști, atunci anticomuniștii sunt fasciști”. (*Raport final*, 2006, p. 199)

⁴ **Documentul 45.** 1948 noiembrie 30. Procesul verbal al ședinței Biroului Politic al C.C. al P.M.R. privind unele aspecte ale campaniei antireligioase și Rezoluția în problema naționalităților conlocuitoare. (p. 387 - 388)

La punctul 2, tovarășul Miron Constantinescu citește proiectul întocmit de comisia însărcinată cu redactarea rezoluției în problema evreiască, germană și a celorlalte naționalități conlocuitoare.

Tov. Rangheț: arată că introducerea este prea lungă și prea grea pentru o rezoluție în care partidul vrea să-și definească poziția pentru oamenii simpli.

De asemenea, nu se subliniază suficient că fiecare naționalitate este datoarea să combată pro-

priul șovinism, și arată că la unele adunări de partid, tovarășii unguri combăteau pe legionari și pe maniști, dar nu și pe salasiști.

Este de părere că problema germană trebuie adâncită și cere să se sublinieze mai mult mobilizarea maselor muncitoare germane, împotriva fasciștilor germani.

Tov. Chivu: cere, de asemenea, ca problema germană să fie mai documentată. Arată, apoi, că problema evreiască este tratată numai în linii mari, că în organizațiile de partid se dezvoltă un spirit antisemit și trebuie, de aceea, să se insiste mai mult în rezoluție asupra problemei antisemitismului, ca și asupra problemei sionismului. (...)

Tov. Luca: arată că sunt prea puțin subliniate în rezoluție realizările în problema națională, faptul că noi am rezolvat permanent, în mers, această problemă și că dușmanii din afară ar putea interpreta aceasta ca și cum noi abia acum începem să rezolvăm problema. (...) În problema germană, arată că nu se vorbește de rezolvarea problemei pe linie culturală; de asemenea, că nu se vorbește de populația de la sate.

Consideră că problema țăranilor germani trebuie rezolvată numai în spiritul luptei de clasă, pentru că nicio altă populație nu s-a menținut atât de unită ca populația germană.

Propune să nu se dea înapoi pământul țăranilor săraci în mod individual, ci să se formeze colective.

Tov. Gheroghiu: atrage atențiunea că în rezoluție sunt o serie de formulări confuze care lasă impresia că problema națională este abia în curs de dezvoltare. (Stenogramele, doc. 45, pp. 378 - 388)

⁵ Vezi Nota de studiu nr. 00880015 din 14 decembrie 1967 întocmită la Serviciul CC al Consiliului Securității Statului și Decretul 83 din 1949, cf. *Raport final*, 2006, p. 198, p. 204, p. 291.

⁶ Vezi și directiva cu caracter secret nr. 200/1951 ce făcea referință la Decizia Consiliului de Miniștri nr. 344 din 15 martie 1951, articolul 632, cf. *Raport final*, 2006, pp. 293 - 294.

⁷ Deportarea în Uniunea Sovietică a fost una de durată (la sfârșitul anului 1947 majoritatea celor deportați continuau să se afle în captivitate, revenirea masivă înregistrându-se abia în primăvara 1948), iar amploarea acestui proces (numărul deportaților fiind estimat între 70.000 și 100.000 de persoane), privită în raport de dislocările ulterioare de populație, nu a fost egalată. Pe lângă măsurile privative de libertate, minoritatea germană din România s-a văzut confruntată după 23 august 1944 și cu o serie de confiscări de bunuri. (Banu & Banu, 2010, p. 353)

⁸ Elocvent pentru atitudinea multor români față de minoritarii germani în perioada respectivă este și următorul dialog, purtat, în 3 aprilie 1946, între Gh. Gheorghiu-Dej (codificat „Fe”) și Stalin (codificat „N”):

„Fe: Avem în țară vreo 500.000 sași și șvabi. Ei au fost la noi totdeauna pionierii imperialismului

german și focarele

reacțiunii. În prezent, au început din nou să ridice capul. Am vrea să-i expulzăm.

N: Războiul s-a terminat. Acum e greu de expulzat. Ei au dreptul la vot?

Fe.: Tocmai la aceasta ne-am gândit și noi. Am vrea să-i lipsim de dreptul de vot.

N.: Sunt cetățeni români?

Fe.: Da.

N.: Atunci e greu să-i lipsiți de dreptul de vot. Doar dacă ați avea vreun motiv.

Fe.: Majoritatea din ei au fost înscrși în grupul etnic german, organizație hitleristă. Am putea să le luăm acestora

dreptul de vot.

N.: Așa da, dacă aveți această posibilitate, faceți-o. Nu trebuie avut milă de ei. Altceva?” – *apud Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965)*, volum editat de Mihnea Berindei, Dorin Dobrinu, Armand Goșu, București, Editura Humanitas, 2009, p. 56.

⁹ Confiscarea aurului deținut de particular pe baza decretelor 210/1960 și 244/1978.

Bibliografie

Andreescu, Gabriel (2005), *Schimbări în harta etnică a României*, Centrul de resurse pentru diversitate etnoculturală, Editura CRDE, Cluj.

Banu, Luminița & Banu, Florian, *Câteva considerații privind impactul Decretului Consiliului de Stat nr. 402/1982 asupra minorității germane din România*, pp. 345 – 381 în *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, coordonatori Vasile Ciobanu și Sorin Radu (2010), Techno Media, Sibiu.

Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România (2006), *Raport final*, București.

Decretul-lege nr. 178/1945 pentru înfăptuirea reformei agrare.

Ipatiov, Filip (2001) *Rușii-lipoveni din România, Studiu de geografie umană*, Editura Presa Universitară Clujeană, 220 pagini.

Pitulac, Tudor (2009) *Sociologia comunității*, Editura Institutul European, 290 pagini.

Rotman, Liviu, *Minoritățile etnice în național – comunism*, pp. 313 – 316, în *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, coordonatori Vasile Ciobanu și Sorin Radu (2010), Techno Media, Sibiu.

Stenogramele ședințelor Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc

Român, vol. I, 1948, București 2002, Camelia Moraru (ed.), Studiu introductiv de Ioan Scurtu.

Vlad, Monica (2008) *Dezvoltarea constitu-*

țională și situația minorităților din România, Editura Anco L.T.D., Comănești, 142 pagini.

Duplicitate comunistă – cotidianul „Patriotul” din Arad despre egala îndreptățire a minoritarilor, în lunile care au precedat deportarea etnicilor germani, în ianuarie 1945

Kardos Attila¹

Dora Tencalec²

Abstract: *In many of the recounts of the survivors of the deportation to the USSR, in January 1945, of the ethnic Germans from Romania, we find the recurring idea of the lack of preparedness, of the lack of information on the oncoming events.*

As far as the Germans (Suabians) in the region of Arad are concerned, a relevant contribution to this state of affairs had the local newspaper “Patriotul” which, as the herald of the new authorities and the closest to the source of power, constantly promoted the idea that most members of the German minority are “democratic Germans”, who opposed Nazism and proved loyal to the “democratic values” (communist values). Even more, “Patriotul” waged a “media war” against the nationalist publications, and promoted the equality of all Romanian citizens, regardless of their ethnicity.

Its duplicity was revealed in January 1945, when the ethnic Germans of Romania, including those in the Arad region – a total of approximately 75.000 people, were deported to the USSR, where, because of the forced labor and poor conditions, many lost their lives.

Keywords: “Patriotul”, communism, deportation, minorities, ethnic Germans of Romania

Title: *Communist duplicity – the “Patriotul” newspaper of Arad on the equal rights of the minorities, in the months that preceded the deportation of the ethnic Germans from Romania, in January 1945*

Formarea și consolidarea comunității germane din zona Aradului

După cucerirea Banatului de la otomani (cea mai importantă cetate a provinciei – Timișoara, capitulează în fața prințului Eugeniu de Savoia în 1718), Imperiul Habsburgic în-

treprinde o serie de colonizări, în principal cu etnici germani.

Principalul scop a fost obținerea unei dezvoltări cât mai rapide a economiei în zonă, care să asigure venituri pentru susținerea operațiunilor militare ale Imperiului, întreținerea nu-

meroaselor trupe din garnizoanele bănățene și a celor în marș, respectiv a aparatului de stat. Alături de acesta, au contat considerentele religioase (crearea unei populații catolice compacte), precum și cele de ordin politico-militar: Banatul trebuia să fie o bază a ofensivelor spre Balcani dar și a eventualelor acțiuni punitive interioare, înspre Ungaria sau Transilvania.

La începutul colonizărilor, considerentele militare au contat cel mai mult, astfel încât un mare număr de emigranți au fost colonizați în părțile sudice ale Banatului, pe granița dunăreană, pentru a forma un cordon de protecție. Pe drumul de legătură al acestuia cu Timișoara și Aradul, iar de acolo cu pozițiile fortificate de la nord de Mureș, au fost colonizate localități cu germani pentru a ușura deplasarea, aprovizionarea și încartiruirea trupelor în marș. Un al doilea cordon de sate germane s-a constituit pe malul stâng al Mureșului, pe linia Periam-Lipova, asigurând trecerea peste Mureș și spre Transilvania. Așezarea satelor cu coloniști germani ar putea fi reprezentată prin litera „H”, amplasată orizontal (D. Sava, 2011, 28-29).

Ulterior etapei de colonizare, etnicii germani din Banat și zonele învecinate (cunoscuți drept șvabi, deși majoritatea nu proveneau din Suabia) au rămas un element important în politica Imperiului Habsburgic, până la semnarea Pactului Dualist cu aristocrația maghiară, în 1867. Ulterior acestui eveniment, comunitatea șvabilor a fost supusă unui intens proces de maghiarizare, în special după aplicarea legii educației propusă de către contele Apponyi. Totuși, fiind o comunitate în principal rurală, nu a opus o rezistență similară celei a sașilor din Transilvania.

În urma tratatelor de pace de la Neuilly, Trianon și Saint Germain, care au consfințit încheierea Primului Război Mondial, germanii au devenit, după maghiari, al doilea mare grup al unei minorități naționale din România, cu o cotă de 4% din totalul populației. Dintre cele 12 grupe de coloniști germani stabiliți în diferite etape pe teritoriul din acel moment al României, cele mai numeroase, dar și cele mai cunoscute, au fost cele ale sașilor transilvăneni și șvabilor bănățeni.

Aceștia au trimis delegați la Adunarea de la Alba Iulia – 01.12.1918, unde au susținut alipirea la Regatul României. Ulterior, nerespectarea unor puncte din Rezoluția adoptată atunci („fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba proprie, prin indivizii din sânul

său”) a generat nemulțumiri în rândul etnicilor germani, chiar dacă între aceștia și guvernul României relațiile au fost, în general, unele bune (Ambasada Germaniei la București).

România Mare nu a fost un paradis pentru minoritatea germană, iar presiunile de deznăționalizare care au vizat limba maternă, învățământul, presa, biserica, obiceiurile și cultura tradițională au provocat revoltă. Într-o scrisoare de protest din 21.11.1923, deputații germani subliniază „lipsa de toleranță în politica de astăzi față de minorități” și o compară cu măsurile antebelice adoptate de guvernul ungar. Se afirmă că „faimoasa lege de maghiarizare a contelui Apponyi din 1907, combătută cu înverșunare de toate popoarele minoritare și inclusiv de românii ardeleni [...], este mai îngăduitoare decât ordinele Dlui Ministru al Instrucțiunii Publice” (W. Totok, 2003).

Pe plan internațional, imediat după încheierea tratatelor de pace care au consfințit finalul Primului Război Mondial, relațiile dintre România și Germania au fost dominate de problemele circumscrise restabilirii comerțului bilateral, respectiv despăgubirilor pentru daunele din timpul ocupației germane. Abia în 1928 s-a ajuns la o înțelegere, astfel încât Guvernul de la Berlin a acționat precaut în acest interval. Începând din 1928, pe fondul urmăririi de către Germania într-un mod mai activ a intereselor politice și economice proprii, soarta minorității germane devine un subiect în relațiile bilaterale. Germania, pe lângă un modest suport financiar pentru organizațiile culturale și religioase ale etnicilor germani din România, le-a oferit acestora și un sprijin politic (CISHR, 2004, 55-56). În aceste condiții, la recensământul din 1930, 745421 locuitori ai României s-au declarat de naționalitate germană (Ambasada Germaniei la București).

Odată cu ascensiunea Partidului Național Socialist al Muncitorilor din Germania, aripa naționalistă, radicală, a etnicilor germani din Banat, a acceptat o serie dintre principiile acestuia, în condițiile în care concepte precum „Volksgemeinschaft” (comunitate etnică), „Blut und Boden” (sânge și pământ), „Reinerhaltung von Rasse, Sprache und Sitte” (păstrarea purității de rasă, limbă și tradiție) puteau fi ușor asimilate de germanii din afara granițelor Vaterland-ului (patria natală), obligați să lupte de-a lungul întregii lor istorii pentru menținerea ca etnie.

Conflictul politic din cadrul comunității

germane bănățene a fost câștigat de formațiunea Grupul Etnic German (condusă de către Andreas Schmidt), în detrimentul moderaților grupați în Uniunea Populară a Germanilor Șvabi (înființată la Timișoara, în 13.03.1921). În 1940 Grupul Etnic German este recunoscut de guvernul pro-german al României drept unic reprezentat al germanilor din țară, iar înscrierea devine practic obligatorie pentru etnicii germani.

Al Doilea Război Mondial și urmările sale în planul accesului la informație al comunității germane din zona Aradului

În prima fază a participării României la cel de-Al Doilea Război Mondial, după 1941, etnicii germani au fost mobilizați în armata română. Ulterior, din 1943, conform înțelegerii dintre cele două guverne, germanii erau obligați să se încadreze în unitățile militare germane. Astfel, de-a lungul războiului, etnicii germani din România au căzut, din Yugoslavia până în Letonia, fie în uniformă română, fie în cea germană, fără a se aștepta la cele ce au urmat (D. Sava, 2011, 178-179).

După întoarcerea armelor din 23.08.1944, pentru etnicii germani, obișnuiți oarecum, dacă nu cu anumite privilegii, cel puțin cu un anumit grad de protecție, a început o perioadă de incertitudini și frământări, care avea să culmineze cu deportarea din ianuarie 1945.

Noile autorități au început prin internarea activiștilor Grupului Etnic German în lagărul de la Târgu Jiu. Instituțiile minorității au fost practic interzise, fiind afectate în primul rând presa și învățământul de stat (mai puțin cel confesional al sașilor ardeleni). Chiar și Organizația Antihitleristă Germană din Banat, înființată în 1944, a fost interzisă după doar un an de activitate (W. Totok, 2003).

Ulterior deportării vor urma exproprierile, „spargerea” comunității prin aducerea coloniștilor, în marea lor majoritate români, astfel încât în doar câțiva ani componența etnică a localităților germane a fost modificată radical, precum și pierderea drepturilor cetățenești elementare. Astfel, Legea electorală din 1946 le-a luat germanilor dreptul de vot, iar între 1945-1947 a fost interzisă predarea în limba germană în toate școlile statului (D. Sava, 2011, 184-185).

În ceea ce privește presa, ca principal mijloc de informare a unei populații în principal

rurale, dar alfabetizate, pentru județul Arad, principala „victimă” a fost ziarul *Arader Zeitung*, care apărea de 3 ori pe săptămână. Acesta a fost publicat, cu un tiraj de 4000 de exemplare, la Arad, între 1920-1941, respectiv 1943-13.09.1944, fiind considerat cel mai bun ziar de limbă germană din România. A fost un organ informativ cu caracter modern, bogat în informații politice din localitate, din țară și străinătate, cu accent pe activitatea guvernamentală și a oamenilor politici aparținând tuturor naționalităților din țară. Erau publicate romane-foi-leton din lucrările unor autori ca Rvon Mönch, Gert Rathberg, Bon Olie Burfinbon, Elisabeth Ney, Detter Coni, Gustav A. Weinberg, aspecte din viața satelor locuite de șvabi, din finanțe, sistemul vamal, bănci, o serie de ordonanțe ministeriale, cursul valutar, sărbătorile, o rubrică de sănătate, programele radio, prețurile de pe piață, reclame etc (E. Șimăndan, 2010, 29-30).

Deasemenea, presa maghiară din Arad, ca și cea din restul Ardealului de Sud, a fost interzisă în cea mai mare parte de către guvernul Antonescu, la puțin timp după Arbitrajul de Viena, 30.08.1940 (P. Puskel, 2010, 105).

Tot sub aspectul mijloacelor de informare la care avea acces populația țării, și implicit, comunitatea germană, în perioada semnării, în 12.09.1944, a armistițiului între România și Aliați, prevederile acestuia legate de controlul diseminării informațiilor în țara noastră, au produs îngrijorări inclusiv în rândul reprezentanților puterilor occidentale. Astfel, într-o telegramă din 15.09.1944, conținând comentarii asupra desfășurării negocierilor pentru încheierea armistițiului, ambasadorul SUA la Moscova, Averell Harriman, accentua că „din punct de vedere politic, clauzele referitoare la [...] controlul activităților care influențează opinia publică pot să se bazeze pe asigurarea forței polițienești a Înalțului Comandament sovietic pe perioada armistițiului” (Gh. Buzatu, D. Beldiman, 2003, 357).

Aceste îngrijorări au fost circumscrise prevederii Convenției de armistițiu care a pus sub supravegherea Comisiei de armistițiu toate mijloacele de comunicație și informare publică (inclusiv tipografiile și editurile) din țară și a constituit baza legală a cenzurării absolute a vieții politice și culturale (M. Romalo, 2001, 144) – „Articolul 16: Imprimarea, importul și distribuția în România a literaturii periodice sau neperiodice, prezentarea spectacolelor de teatru și cinematograf, a activităților stațiuni-

lor de radiodifuziune, a poștei, telegrafului și telefoanelor se vor desfășura în concordanță cu Înalțul Comandament Aliat (Sovietic).”

În același registru, Raportul Melville (27.09.1944), întocmit de un expert militar în Comisia Aliată de Control, care a fost expedit de către legația britanică de la București la Foreign Office, sublinia – „controlul asumat de comandamentul suprem sovietic nu numai asupra întregii vieți economice, ci și asupra presei și radioului, creează o serie de noi probleme destul de grave pe care nimeni nu și le poate imagina cu exactitate, căci nu se știe cum se va exercita acest control sau dacă mijloacele de orientare a opiniei publice vor fi preluate direct de armata sovietică” (Gh. Buzatu, D. Beldiman, 2003, 361).

Ilustrativ pentru ceea ce avea să urmeze a fost faptul că însăși publicarea Convenției de Armistițiu în România a fost interzisă de autoritățile de ocupație sovietice (M. Romalo, 2001, 146).

În acest context, îngrijorările occidentale s-au dovedit pe deplin întemeiate, fiind confirmate de o serie de acțiuni ale armatei sovietice de ocupație, respectiv ale conducerii comuniste românești, având drept scop acapararea completă a mijloacelor de informare, astfel încât populația să aibă acces doar la informațiile diseminate de către cea din urmă.

În septembrie 1944, ziaristul național-țărănist I. Romanos a fost arestat de Comandamentul sovietic pentru redactarea unui articol în care a afirmat că opinia publică este surprinsă de faptul că în comunicatele sovietice se vorbește despre cucerirea orașelor românești care, de fapt, au întâmpinat Armata Roșie ca prietenă și aliată. Cu mari dificultăți, jurnalistul a putut fi transferat sub jurisdicția Curții Marțiale române, dar birourile ziarului său, precum și domiciliul său, au fost evacuate și sechestrate de un ofițer sovietic. În paralel, tipografia „Curentul”, închiriată de Partidul Național-Țărănesc, a primit ordin de a fi pusă la dispoziția armatei sovietice în câteva ore (Gh. Buzatu, D. Beldiman, 2003, 361).

La fel, telegrama numărul 3659 a misiunii britanice în România către Foreign Office, din 14.10.1944, arată modul în care „comuniștii [...] au primit o cerere a sovieticilor de suspendare a ziarului „Universul”, care este „The Times” al României și de arestare a editorului său dl. Lugoșianu care a fost întotdeauna un bun și loial prieten al nostru. Cererea a fost făcută pe

temeiul unui pretext cu totul neînsemnat.” (I. Chiper et al., 1993, 89).

Ca o consecință, pentru reprezentanții englezi și americani în Comisia aliată de control, „până la mijlocul lui ianuarie [1945 - n.n.] [...] devenise evident că sovieticii îi sprijineau în secret, sau poate numai indirect, pe comuniștii români. [...] Din ce în ce mai frecvent ziarele național-țărăniste și liberale erau suspendate sau închise din ordinul Comisiei Aliate de Control, pentru încălcări minore, sau temporar cenzurate” (I. Chiper et al., 1993, 89).

Pe de altă parte, când la întrunirea Comisiei aliate de control din 23.02.1945, reprezentantul american Cortland Van Rensselaer Schuyler a propus sancționarea ziarului comunist Scântea, în al cărui articol de fond se ceruse insurjecția armată a muncitorilor contra guvernului, afirmând că „O asemenea formulare nu putea fi scrisă decât de un pronazist, care vrea să anihileze efortul de război al României”, generalul sovietic Vladislav Petrovici Vinogradov – vicepreședintele Comisiei, nu a afirmat decât „Voi informa Moscova”, fără a lua, însă, nici o măsură (M. Romalo, 2001, 176).

Deși toate deciziile Comisiei de control erau luate exclusiv de reprezentanții sovietici, aceștia continuau să le prezinte românilor, inclusiv prin intermediul mijloacelor de informare, pe care le controlau, ca având aprobarea comună a celor 3 aliați, ceea ce a suscitat proteste din partea reprezentanților americani. Procedul a fost aplicat și în cazul ordinului Comisiei din 06.01.1945 ca un mare număr de cetățeni români de origine etnică germană să fie arestați și transportați în URSS, pentru a contribui la repararea distrugerilor provocate de armatele germane și aliații lor. Edificator pentru gradul de aservire și control al presei românești, în raport cu autoritățile comuniste și ocupantul sovietic, este că mediatizarea imbarcării (în Gara de Nord), la 11.01.1945, a 2000 de etnici germani din capitală, care au constituit primul lot de deportați având drept destinație URSS, a fost obstrucționată de cenzură. (M. Romalo, 2001, 176).

Ironia sorții a făcut ca autoritățile americane să reacționeze, chiar dacă prea târziu pentru germanii deportați în ianuarie 1945, printr-un material trimis de Secretarul de Stat interimar Grew reprezentantului politic american în România (Burton Berry) pe 24.02.1945, acesta urmând să facă mesajul cunoscut „cel puțin, în primul rând, autorităților sovietice mai degrabă

decât românilor”, și în care se preciza, printre altele, că „O libertate reală a presei, limitată numai de cenzura motivată militar, trebuie să fie stabilită, cu acces la materialele și înlesnirile necesare.” (I. Chiper et al., 1993, 109)

În acest context, populația germană din zona Aradului nu a avut în perioada 1944-1945 altă sursă de informare în afara de media de limbă română, aflată sub controlul autorităților comuniste, care a promovat constant mesaje liniștitoare în ceea ce îi privește, deși, spre sfârșitul anului 1944, în satele șvăbești s-au înmulțit zvonurile despre o deportare iminentă a germanilor în URSS (D. Sava, 2011, 185).

Sub aspectul informării prin organe de presă proprii, într-o situație similară s-a aflat și comunitatea maghiară din zonă, în condițiile în care Uniunea Populară Maghiară (Magyar Népi Szövetség – MNSz), organizație de stângă continuatoare a tradiției Uniunii Oamenilor Muncii Maghiari din România (Româniai Magyar Dolgozók Szövetsége – MADOSz), nu a reușit, timp de mai multe luni, să editeze un cotidian de limbă maghiară la Arad. Primul număr al cotidianului de stângă în limba maghiară „Jövő” (Viitorul) a apărut pe 29.04.1945 (P. Puskel, 2011, 143-144), în timp ce primul cotidian în limba germană – „Neuer Weg” (Noul Drum), a apărut abia pe 13.03.1949, fiind editat de Comitetul Antifascist German (W. Totok, 2003).

Cotidianul „Patriotul” – sursă duplicitară de informații pentru ger- manii din zona Aradului

În această perioadă, principalul exponent al presei comuniste la Arad și, implicit, cea mai importantă (și aproape singura) sursă de informare care, în ochii populației din zonă, avea girul autorităților, respectiv al armatei sovietice de ocupație, a fost cotidianul „Patriotul”. Acesta a apărut, în urma solicitărilor insistente de la București, pe 24.09.1944, la o lună după întoarcerea armelor din 23.08.1944 și la doar 2 zile după retragerea trupelor maghiare care ocupaseră temporar orașul (P. Puskel, 2011, 142). A fost editat într-un tiraj masiv, de 8500 de exemplare (E. Glück, A. Roz, 1982, 239), tocmai pentru a deveni rapid un mijloc propagandistic eficace, prin care să se poată realiza manipularea populației arădene în direcțiile dorite de comuniști.

După cum avea să fie descris ulterior, „Pa-

triotul” a fost un „organ de luptă politică antifascistă”, redactat din inițiativa P.C. Român, în paginile căruia se poate urmări însușeșitoarea acțiune depusă în acest ținut pentru realizarea procesului de culturalizare a maselor. Obiectivele prioritare erau: „lichidarea analfabetismului printr-o muncă organizatorică și didactică susținut desfășurată pe toată întinderea județului, organizarea pe baze noi, științifice și larg democratice a învățământului, formarea unei intelectualități noi, legată puternic de interesele și aspirațiile întregului popor, organizarea unei complexe rețele de instituții cultural-educative, menite să antreneze masele la o bogată activitate culturală.” (D. Zăvoianu et al., 1978, 748)

Inițial, redacția publicației, care a apărut „sub conducerea unui comitet”, avându-l drept responsabil pe Petre Belle, s-a aflat pe Bulevardul Regele Ferdinand nr. 3 (actualmente parte a Bulevardului Revoluției) și a avut numărul de telefon 14-84. În mai puțin de o lună, aceasta s-a mutat în Piața Plevnei nr. 2, unde avea numărul de telefon 16-39. Numărul de pagini a crescut constant în timpul anului 1944, de la cele 2 avute inițial trecând la 4, iar ulterior la 6 (începând de duminică, 26.11.1944) și chiar la 8. La fel, prețul unui număr a crescut de la 7 lei la 10, ajungând la finalul anului la 15 lei, iar abonamentele au fost inițial 180 lei lunar pentru persoanele fizice (160 de lei pentru membri de sindicat) și 3000 de lei pe an pentru autorități/instituții, ajungând ulterior la 250 de lei (220 de lei pentru membri de sindicat) și 4200 de lei pentru autorități/instituții, iar la finalul anului 425 de lei (350 de lei pentru membri de sindicat) și 10000 de lei pe an pentru autorități/instituții.

Ca „organ de luptă politică antifascistă”, una dintre principalele teme tratate în coloanele cotidianului a fost, alături de evoluția războiului, pregătirea populației pentru noua stare de fapt politico-socială care urma a fi instaurată. Astfel, probleme ca aplicarea prevederilor așa-zis „generoase” ale Convenției de armistițiu, respectiv situația minorităților naționale ale căror țări-mamă se aflau, după 23.08.1944, în război cu România, s-au bucurat de o tratare pe larg, beneficiind de spații ample în coloanele ziarului „Patriotul”.

Cu impact în planul raportării minorității germane din zona Aradului la noua situație politică, „Patriotul” a publicat un mare număr de articole care susțin și promovează intens

„egalitatea în drepturi și datorii a tuturor popoarelor conlocuitoare”. Principalele mijloace în acest sens au fost:

1. prezentarea unor acțiuni oficiale / adunări populare care au abordat această temă, precum și a hotărârilor adoptate în cadrul acestora

Astfel, în trei ediții din luna octombrie 1944 ale cotidianului (02.10.1944, 3; 09.10.1944, 3; 11.10.1944, 2) este prezentat „Proiectul de Platformă” al Fondului Național Democratic, elaborat de Comitetul Central al Partidului Comunist din România și propus tuturor „forțelor democratice”. În cadrul acestuia este menționată explicit „complexa egalitate a tuturor cetățenilor țării, fără deosebire de naționalitate, religie, sex, etc.”, respectiv se solicită urmărirea și sancționarea „persecuțiilor naționale și religioase”. De asemenea, se militează pentru stabilirea unor relații amiabile între toate naționalitățile țării, împreună cu libertatea „cuvântului, a presei, a întrunirilor și a dreptului de organizare”, atâta timp cât acestea nu servesc „dușmanilor democrației”. Deși platforma prevede și „confiscarea tuturor bunurilor nemțești”, modul de redactare a textului induce ideea că se referă la proprietățile din România ale cetățenilor Reich-ului german.

În același context, „Patriotul” (08.10.1944, 1) anunță organizarea unei Adunări a Uniunii Patriotice din Arad, la care sunt invitați toți cetățenii din zonă. Prin acest material, Uniunea „cheamă la luptă toate puterile democratice, pentru o Românie liberă, independentă și democratică”, precum și aderarea acestora la Proiectul de platformă al Partidului comunist din România. La 3 zile după această adunare, în coloanele cotidianului (11.10.1944, 1-3) este descris pe larg evenimentul din Arad (din 08.10.1944), la care au participat „mii de patrioți”, toți delegații participanți declarându-și cu entuziasm „aderarea” la Platforma propusă de Partidul Comunist. Este accentuat faptul că, alături de intelectuali, muncitori, țărani, reprezentanți ai tineretului și ai femeilor, au participat și reprezentanții organizațiilor antifasciste, printre care germani și maghiari.

Ulterior „Patriotul” s-a implicat activ în sprijinirea demersurilor comuniștilor, care vizau înlocuirea guvernului și, implicit, acapararea de către ei a posturilor importante din noul executiv. Pentru aceasta, comuniștii au organizat la Arad mai multe adunări populare, intens mediatizate în „Patriotul”, în cadrul tuturor

acestora fiind reafirmat principiul egalității cetățenilor României, indiferent de etnia lor. În vederea accentuării acestui aspect, articolul care prezintă adunarea din 15.10.1944, prin care se cere formarea unui guvern al Frontului Național Democratic, subliniază că printre cei „peste zece mii de participanți” se află și membri ai Organizației Antihitleriste Germane. Ideea egalității cetățenilor români, indiferent de originea etnică a acestora, este reluată și prin promisiunea că noul guvern va rezolva toate problemele „ce interesează păturile producătoare ale acestei țări, fără deosebire de neam, fără deosebire de religie”. În cadrul aceluiași articol este citat și apelul unui reprezentant al Uniunii Patriotice către toate naționalitățile conlocuitoare, de a adera la „lupta în interesul nostru comun, ca să dispară noțiunea de minoritar și de ură națională”. Tot astfel, reprezentantul Partidului Comunist susține că se dorește „o democrație adevărată, fără ațățări împotriva minorităților” (Patriotul, 18.10.1944, 1-3).

Tot demisia guvernului a fost solicitată și la adunarea din 23.10.1944, care a avut loc în fața primăriei Municipiului Arad. Materialul de presă care a apărut în „Patriotul” (24.10.1944, 1-2) după manifestare a prezentat-o ca fiind convocată de către Comitetul Județean al Frontului Național Democratic – format din reprezentanții unei serii de organizații „democratice”, inclusiv Organizația Antihitleristă Germană. Discursurile din cadrul ei, prezentate în ziar, solicită drepturi și libertăți egale pentru toți cetățenii României, critică acțiunile discriminatorii față de unele naționalități, mai ales că țările aliate (trimitere în principal la URSS) nu au manifestat atitudini șoviniste – acestea „nu au socotit că întregul popor român este vinovat de cele întâmplate” (cât timp România a fost aliata Germaniei).

La fel, „Patriotul” (01.11.1944, 4) mediatizează solicitarea introducerii unei politici „favorabile tuturor cetățenilor țării, îndepărtând diversiunea naționalistă”, formulată la Adunarea Uniunii Patriotice din Pecica-Rovine. În același registru, este promovată și o adunare a „peste 10.000 de tineri” la București, unde este condamnată „ațățarea împotriva popoarelor de altă naționalitate”, pe care ar implementa-o organele puterii de stat (28.10.1944, 3).

Revenind în județul Arad, „Patriotul” (21.12.1944, 4) prezintă adunări populare care

au avut loc în Aradul-Nou și Gai, în cadrul cărora a fost reluată teza egalității în drepturi și îndatoriri a tuturor cetățenilor români, indiferent de originea etnică. Ideea revine în mediatizarea întrunirii obștești din Aradul-Nou (28.10.1944, 3), fiind cerută „conlucrarea în modul cel mai desăvârșit cu toată populația acestui sat, ca și cu toate elementele democratice care vor binele acestui popor, fără deosebire de naționalitate și religie.” Se accentuează faptul că în sfatul comunal nou ales au fost incluși cinci șvabi.

În data de 04.11.1944 generalul Constantin Sănătescu formează un nou guvern, care include și un Minister al minorităților, care din 13.11.1944 este numit Ministerul naționalităților minoritare. „Patriotul” (22.11.1944, 2) prezintă pe larg punctul oficial de vedere al acestui minister – organizat pe secțiuni: „ungară, germană, ruteană, etc.”, a cărui dominantă este reprezentată de asigurarea egalității în drepturi și îndatoriri a tuturor cetățenilor români, indiferent de etnia acestora, scopul fiind „rezolvarea problemelor minorităților etnice”.

Sunt citate (Patriotul, 16.11.1944, 3) o serie de declarații ale ministrului naționalităților, Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, care contestă termenul de minoritar, considerând că acesta poate sugera ideea de inferioritate, și consideră că un cetățean român care are o altă origine etnică trebuie să fie „cetățean ca toți cetățenii României, cu toate drepturile și datoriile” prevăzute de stat. Gheorghe Vlădescu-Răcoasa afirmă că „nici o prejudecată șovină sau rasistă” nu trebuie întâlnită în hotărârile luate de guvernarea țării, iar statul va avea aceleași „îndatoriri” față de poporul român și față de minoritățile conlocuitoare, principiile „democrației reale” urmând să se aplice și în cazul etnicilor minoritari. Se dorește crearea unor relații de „prietenie și înțelegere reciprocă” între poporul român și naționalitățile conlocuitoare, mai ales că „România nu se va putea prezenta la pacea viitoare cu minorități revoltate, fără drepturi depline”.

Într-o luare de poziție ulterioară, citată la rândul ei în „Patriotul” (24.11.1944, 4), Gheorghe Vlădescu-Răcoasa tratează „soluționarea problemelor naționalităților” prin stabilirea unui statut al naționalităților, cu două obiective principale: „1. Determinarea neîntârziată a unei destinderi efective în raporturile dintre națiunile conlocuitoare și populația majoritară,

inclusiv autoritățile publice. 2. Democratizarea reală a tuturor instituțiilor de bază ale statului precum și a întregii vieți sociale, inclusiv grupurile etnice conlocuitoare.”

Cotidianul arădean (11.12.1944, 5) a mediatizat și decretul, întocmit la Ministerul Naționalităților, care reglementează relațiile dintre minoritățile conlocuitoare și statul român. Principiul de bază al acestuia îl reprezintă egalitatea „în fața legii și în privința drepturilor civile și politice, fără deosebire de rasă, limbă sau religie, a tuturor cetățenilor români”. Se interzice „cercetarea originii etnice a cetățenilor români” urmând a fi pedepsită prin lege orice formă de discriminare bazată pe naționalitate sau religie. În localitățile unde o etnie minoritară reprezintă mai mult de 30% din totalul populației, se permite folosirea limbii acesteia în actele oficiale, urmând a fi înființate școli de toate nivelele, unde predarea se va face în limbile minoritare. Toate cultele religioase recunoscute de stat vor fi „egal tratate și sprijinite material”.

Pe aceeași temă, „Patriotul” preia două articole ale ziarelor comuniste din București – sumarizează un articol apărut în ziarul „Victoria”, referitor la politica internă a României și rolul ministerului naționalităților (20.11.1944, 4), și prezintă materialul „Pentru prietenia între popoarele conlocuitoare” (22.11.1944, 3), semnat de Ana Pauker în „Scânteia” (ediția din aceeași zi). În acesta din urmă se subliniază sprijinul oferit României de către Națiunile Aliate, în special Uniunea Sovietică, în chestiunea Ardealului, care cuprinde un procent important de populație minoritară, astfel încât se dorește construirea celor „mai bune relații între poporul român și popoarele conlocuitoare din România”. Îndeplinirea sarcinilor guvernului și ale poporului român necesită „imperios cea mai largă unire a cetățenilor țării”, iar, în consecință, oricine dorește libertatea și bunăstarea țării trebuie să lupte pentru ca „ațățărilor și actele șovine să fie pe veci dezrădăcinate din politica României”.

Tot în coloanele cotidianului „Patriotul” sunt mediatizate o serie de hotărâri ale administrației locale, care promovează egalitatea tuturor arădenilor, indiferent de etnia lor. Astfel, se anunță că Primăria municipiului Arad a dispus asigurarea accesului liber „pe piețele orașului” a tuturor cetățenilor, indiferent de naționalitate sau origine etnică (11.10.1944, 3), respectiv intrarea în vigoare a unui ordin

emis de Ministerul Muncii și transmis Camerei de Muncă din Arad care prevede că nu se „va mai face nici o deosebire între cetățenii români, indiferent care ar fi originea lor etnică” (15.12.1944, 2). Ordinul are rolul de a rezolva o problemă „arzătoare” a micilor meseriași, și anume „împiedicarea contractării ucenicilor” care au alte naționalități. În aceeași ordine de idei, „Patriotul” (17.12.1944, 2) prezintă dezideratele funcționării Casei Asigurărilor Sociale, printre care „să fie întradevăr la dispoziția bolnavilor, indiferent de situația lor materială, naționalitate sau religie”.

La rândul lor, materialele care promovează activitatea sindicală susțin egalitatea tuturor cetățenilor români. Astfel, se menționează că în cadrul adunării muncitorilor de la fabrica de tricotaje FITA se subliniază importanța aderării tuturor muncitorilor la sindicate, indiferent de „rasă, neam, religie ori sex” (30.10.1944, 6). Deasemenea, în prezentarea vizitei reprezentanților Comisiei de Organizare a Sindicatelor Unite din România la sediul filialei arădene este citată afirmația conform căreia Sindicatele Unite cuprind toți salariații, „fără deosebire de naționalitate și religie” (06.12.1944, 2). Ca subtitlu al articolului apare clar marcat principiul egalității – „Sindicatele nu cunosc șovinismul”.

În paginile „Patriotului” (18.12.1944, 3) este prezentată Uniunea Democraților Ardeleni, constituită la inițiativa unui grup de ardeleni, „onești, patrioți și democrați”, ce provin din diverse grupuri sociale, politice și din toate minoritățile conlocuitoare. Cotidianul publică manifestul organizației, care reflectă în mod repetat „deplina egalitate de drepturi pentru toți cetățenii țării, fără deosebire de naționalitate, religie sau limba maternă”: se militează pentru libertate și „bună stare a tuturor națiunilor conlocuitoare”, „buna conviețuire a populațiilor băștinașe”, „punerea pe plan de egalitate a tuturor locuitorilor”, „colaborarea frățească a tuturor popoarelor conlocuitoare”, „libera folosire a limbii materne pe străzi, în întruniri, în școli, în biserici, în presă și în administrație”, înființarea de școli în limba maternă. În final, Manifestul Uniunii, în spiritul de „strânsă frățietate” cheamă toți ardelenii, fără nici o discriminare, la lupta pentru democrație.

„Patriotul” promovează atașamentul politicianilor de stânga față de ideea egalității între cetățenii români de diferite etnii și în contextul prezentării alegerilor pentru primăriile

unor localități arădene. Un exemplu în acest sens îl reprezintă alegerile din comuna Olari, în cadrul cărora reprezentantul Frontului Plugarilor a accentuat importanța „unei colaborări pașnice între toți locuitorii comunei, fără deosebire de naționalitate” (11.12.1944, 2).

2. editoriale în care sunt tratate idei circumscrise egalei îndreptățiri a tuturor naționalităților

În cadrul mai multor articole de fond publicate în „Patriotul” este promovată asocierea de idei între comunism și garantarea drepturilor egale pentru minoritari. Astfel, se afirmă că egalitatea cetățenilor reflectă o democrație reală, ce „cuprinde toate sectoarele vieții, indiferent de naționalitate, religie și sex” (14.12.1944, 1). În cadrul acesteia, „masele largi populare” „nu urăsc alte popoare”, nici nu au atitudini șovine, deoarece democrația este un deziderat al comunismului, iar „în U.R.S.S. oamenii sunt liberi și egali [...] nu se face deosebire între religie și rasă” (25.11.1944, 2), în condițiile în care constituția sovietică „recunoaște deplina libertate a fiecărei națiuni conlocuitoare” și „toate națiunile și rasele sunt egale în drepturi” (15.12.1944, 4).

3. sesizarea și condamnarea unor cazuri de discriminare a etnicilor germani, în special din județul Arad, inclusiv prin angajarea într-o polemică de presă cu publicația „Tribuna Română”, în coloanele căreia au apărut atacuri la adresa minorității germane din România

„Patriotul” nu doar a profestat constant, la nivel declarativ, ideea egalității tuturor cetățenilor români, ci s-a implicat și în condamnarea a ceea ce a prezentat drept acte de discriminare la adresa unor minoritari, etnici germani. Responsabilitatea pentru ele este atribuită „elementelor fasciste”, încă prezente, care „conturbă acțiunea de democratizare a Poporului Român”, „periclitează și împiedică punerea în aplicare a principiilor democratice” prin diferite acțiuni, una dintre acestea fiind „ațâțarea la ură contra naționalităților” (Patriotul, 06.10.1944, 1).

În acest sens, cotidianul arădean (05.10.1944, 2) prezintă un memoriu din 02.10.1944, înaintat prefecturii de către Uniunea Patriotică, semnat de reprezentanți ai mai multor organizații de luptă antifascistă, printre care și Organizația Antihitleristă Germană. Prin acesta se atrage atenția că legea nu este aplicată corect în Arad – minoritari germani și maghiari, care deși au o atitudine antifascistă,

sunt duși la poliție și bătuți, sau sunt luați „brutal” pentru munci de folos obștească. Deasemenea, „Patriotul” (13.11.1944, 4) atrage atenția prefectului asupra faptului că la Radna încartiruirea se face cu „reavoință și în special la minoritarii săraci ai orașului”. Este publicată (05.10.1944, 2) și o scrisoare semnată de „un prieten al ziarului Patriotul”, care denunță faptul că „unele autorități” practică un „fals naționalism”, luând măsuri ce pot fi considerate „ca un început de sancțiuni” asupra acelor funcționari „ce nu au o origine etnică curat românească”.

În alte două articole Camera de Muncă din Arad este acuzată de șovinism și sabotaj (20.10.1944, 2), dat fiind că duce „o politică de asuprire a naționalităților”, neacordând dreptul la muncă indivizilor care aparțin etniilor minoritate, chiar în condițiile în care poliția oferă acestora avize favorabile, iar fabricile textile UTA și FITA angajează muncitori „fără deosebire de naționalitate” (22.10.1944, 2).

Referitor la abuzurile comise asupra etnicilor germani, „Patriotul” (18.11.1944, 2) atrage atenția autorităților că în comuna Mureșel-Arad un individ a sustras bunurile unui neamț plecat în Germania, ocupând frizeria acestuia, iar în prezent face „propagandă antidemocratică”, înjurând maghiarii și germanii. La fel, se arată că în Aradul Nou prim notarul a luat abuziv doi porci de la un etnic german (20.11.1944, 2).

În aceste condiții, ziarul (19.10.1944, 2) condamnă modul în care, prin interpretarea greșită a „noii ere a democrației”, o veche funcționară „cinstită și harnică, de naștere germană” a fost concediată doar pentru că era minoritară, dar, în același timp, la primăria Aradul-Nou a rămas angajat subnotarul Kant, de etnie germană, care a fost „înrolat în formația SS” și a sprijinit acțiunile acesteia. În opinia redactorilor de la „Patriotul”, este condamnabilă discriminarea pe criterii etnice, fiind necesară însă înlăturarea fasciștilor, deoarece „sunt fasciști între toate popoarele și între toate naționalitățile” (20.11.1944, 2).

Pe tema condamnării atitudinilor discriminatorii la adresa minorităților, cu accent pe cea germană, „Patriotul” a intrat, în repetate rânduri, în polemică de presă cu publicația „Tribuna Română”, în articolele acesteia fiind vehiculate astfel de idei. Publicația este acuzată că manifestă atitudini fasciste, pentru propagarea „șovinismului reacționar”

(18.11.1944, 1), că „lasă să se întrezărească printre rânduri, sub masca naționalismului, năzuinți șovine” care au ca scop dezbinarea naționalităților conclocuitoare (02.12.1944, 3), că nu susține lupta pentru „anularea legilor rasiale” și nu aderă la „lupta dură” pentru egalitatea tuturor cetățenilor (21.10.1944, 1). În replică „Patriotul” apreciază meritul minoritarilor, care nu sunt „falși democrați de proveniență conjuncturală, ci au luptat și suferit pentru independența și eliberarea României” (26.10.1944, 1) și se declară pentru „egalitatea în drepturi pentru toți cetățenii, indiferent de religie sau naționalitate”.

4. promovarea activității unor persoane/entități din cadrul comunității germane, inclusiv sub aspectul atașamentului față de cauza comunistă

„Patriotul” nu doar a promovat și susținut, la modul generic, egalitatea între naționalitățile conclocuitoare, ci a prezentat constant acțiunile Organizației Antihitleriste Germane, vehiculând aprecieri pozitive la adresa unor cetățeni români de etnie germană. Cotidianul arădean (09.11.1944, 3) aduce un ultim omagiu pentru Iakob și Ioan Schmelzer, comuniști arădeni de etnie germană, catalogați drept „luptători aprigi ai cauzei noastre”. Deasemenea (20.10.1944, 3), este mediatizat spiritul patriotic al muncitorilor și funcționarilor fabricii Grundmann, care au donat soldaților o cantitate însemnată de săpunuri de toaletă și de ras, și este prezentată vizita, la sediul Organizației Antihitleriste Germane din Arad, a lui Karl Weinhold, voluntar german în Armata Roșie și membru al comitetului național „Germania Liberă” (11.10.1944, 4).

Un etnic german care s-a bucurat de o promovare constantă în coloanele publicației „Patriotul” este „prietenul” Filip Geltz, membru al Organizației Antihitleriste Germane și al Sindicatelor Unite / Libere. Acesta participă și ia cuvântul la mai multe adunări populare organizate de comuniști, fiind prezent la Adunarea Uniunii Patriotice din Arad pentru a exprima aderarea membrilor Organizației Antihitleriste Germane la Proiectul de Platformă propus de Partidul Comunist, în 08.10.1944. În discursul său accentuează că „nu toți Sașii și Șvabii sunt hitleriști. Sunt dintre ei cari au suferit în închisori și au fost chiar omorâți de siguranță și Gestapo pentru atitudinea lor democratică antihitleristă” (11.10.1944, 1 și 3). Este prezent și la adunarea din 15.10.1944, la

care se solicită formarea unui guvern al Frontului Național Democratic, unde ia cuvântul din partea Sindicatelor Unite, subliniind că organizația pe care o reprezintă nu tolerează „diversiuni între naționalități”, iar în rândurile ei pot fi incluși muncitori și funcționari, indiferent de naționalitate, religie sau sex, care vor să lupte „pentru binele clasei muncitoare și al poporului român” (18.10.1944, 1-3). Filip Geltz prezidează ședința în cadrul căreia s-a ales comisia de organizare a „tovarășilor constructori” din Arad (20.10.1944, 4), participă și ia cuvântul la crearea Sindicatului Unit al Muncitorilor Croitori din Arad (27.10.1944, 4), face parte din comisia de organizare pentru înființarea Sindicatului Unit al Muncitorilor din Industria Lemnului Arad (03.11.1944, 2), participă la organizarea alegerii unui nou primar în comuna Aradul Nou, acțiune convergentă cu dezideratul „luptei pentru un stat democrat” (04.12.1944, 5). Organizația Antihitleristă Germană a mai organizat alegerile pentru Primărie și în comuna Sânnicolaul-Mic (09.12.1944, 2), respectiv în alte sate cu locuitori germani (23.12.1944, 5).

Deasemenea, „Patriotul” oferă spațiu pentru anunțuri sau articole semnate de membrii Organizației Antihitleriste Germane. Astfel, Organizația invită în 21.10.1944 (p. 2) la o întrunire pe toți „germanii antifasciști” pentru a se discuta problema populației germane, respectiv publică un drept la replică (16.10.1944, 2), semnat de Filip Geltz, vizavi de un articol apărut în ziarul „Fapta” din 05.10.1944.

Prin comparație, în perioada analizată, în coloanele cotidianului se regăsesc doar puține articole, punctuale, care prezintă o atitudine manifestă împotriva unor cetățeni români de origine germană, catalogați ca „hitleriști” sau „fasciști”, și nici unul în care să se prezinte un punct de vedere negativ la adresa tuturor etnicilor germani.

Totuși, un indiciu cu privire la inconstanța atitudinii publicației, ca indicator al celei manifestată de către forțele politice pe care le reprezenta, a fost faptul că, în paralel cu accentuarea importanței egalității și interzicerii cercetării originii etnice a cetățenilor români prin statutul naționalităților, este publicat un Comunicat al Camerei de Comerț și de Industrie din Arad, care cere tuturor societăților să-i înainteze un tabel nominal cu acționarii, în care să se prezinte nu doar cetățenia, ci și originea

etnică a acestora. La fel, se va depune și lista administratorilor, directorilor și procuriștilor (Patriotul, 02.12.1944, 2).

Cu toate acestea, per ansamblu, materialele circumscrise problematicii comunității germane din zona Aradului care au fost publicate în cotidianul „Patriotul” îi încurajează pe membrii acesteia să rămână în regiune. Ilustrativ în acest sens este un articol care sugerează intervenția Comitetului Central comunist pe lângă Marele Stat Major, pentru ca ordinul ce prevedea concentrarea premilitarilor maghiari și germani în detașamentele de lucru de la Roșiorii de Vede, Brașov și București să fie reformulat, astfel încât cei vizați să poată rămâne în Arad, pentru a participa la muncile agricole de aici (Patriotul, 25.11.1944, 3).

Concluzii

Cotidianul „Patriotul”, ca portavoce a forțelor politice în ascensiune fulminantă pe baza susținerii de care se bucurau din partea armatei sovietice de ocupație, a beneficiat de un impact mediatic disproporționat în raport cu baza electorală a partidului pe care îl reprezenta – partidul comunist avea un număr foarte mic de membri, bazându-se în principal pe cadrele pregătite în URSS.

Acest impact s-a bazat atât pe acțiunile de obstrucționare/întimidare a concurenților de pe piața media, cenzurați sau chiar interziși la orice încercare de contestare a tezelor vehiculate de media comunistă, cât și pe „aura” de „eliberatori” de care, încă, se mai bucurau sovieticii în unele medii sociale, „Patriotul” devenind astfel cea mai verosimilă interfață între noua putere și populație.

În aceste condiții, promovarea constantă a tezelor circumscrise egalității tuturor cetățenilor români, indiferent de originea lor etnică, respectiv a acceptării unor persoane/organizații germane în mișcarea comunistă, a fost de natură să ofere siguranță minoritarilor germani, cu atât mai mult cu cât din paginile sale au lipsit orice indicii cu privire la ce avea să urmeze în curând – deportarea la munca forțată în URSS, în ianuarie 1945.

Anexă

Articolele din cotidianul arădean

„Patriotul” citate în text

Proiect de platformă al Fondului Național Democratic elaborat de Comitetul Central al Partidului Comunist din România și propus tuturor forțelor democratice, prezentat în mai multe ediții ale cotidianului arădean „Patriotul” astfel: 2 octombrie 1944, p. 3; 9 octombrie 1944, p. 3; 11 octombrie 1944, p. 2.

Dispozițiile Guvernului sunt interpretate în mod greșit sau răuvoitor de organele Municipiului Arad, în „Patriotul”, 5 octombrie 1944, p. 2.

Correspondențe. Probleme funcționarilor publici, în „Patriotul”, 5 octombrie 1944, p. 2.

Răspundere, în „Patriotul”, 6 octombrie 1944, p. 1.

Duminecă mare adunare a Uniunii Patriotice în Palatul Cultural, în „Patriotul”, 8 octombrie 1944, p. 1.

Adunarea Uniunii Patriotice din Arad cheamă la luptă pentru realizarea programului minimal cuprins în Platforma de Guvernare, în „Patriotul”, 11 octombrie 1944, pp. 1 și 3

Informațiuni, în „Patriotul”, 11 octombrie 1944, p. 3.

Vorbește Karl Weinhold, voluntar german în Armata Roșie. Cum s-a format comitetul „Germaniei Libere”? în „Patriotul”, 11 octombrie 1944, p. 4.

O lămurire, în „Patriotul”, 16 octombrie 1944, p. 2.

Peste zece mii de oameni au manifestat în Arad pentru un guvern al Frontului Național Democratic. O chemare la luptă împotriva fascismului, în „Patriotul”, 18 octombrie 1944, pp. 1, 2 și 3.

La primăria Aradul-Nou hitleriștii mai umblă nestrîngheriți, iar „minoritarii” sunt concediați, în „Patriotul”, 19 octombrie 1944, p. 2.

Curioasa mentalitate „democratică” a Camerei de Muncă din Arad. Sub masca șovinismului acte de sabotaj, în „Patriotul”, 20 octombrie 1944, p. 2.

Informațiuni, 20 octombrie 1944, p. 3.

S-a ales comisia de organizare a tovarășilor constructori din Arad, în „Patriotul”, 20 octombrie 1944, p. 4.

Putem avea încredere...? în „Patriotul”, 21

octombrie 1944, p. 1.

Informațiuni, în „Patriotul”, 21 octombrie 1944, p. 2.

Micii meseriași din Arad se întrunesc duminică pentru discutarea problemelor lor de vitale, în „Patriotul”, 22 octombrie 1944, p. 2.

Marea Întrunire a Poporului a hotărât: să plece Guvernul! Opt mii de oameni au manifestat în fața Primăriei pentru un guvern al Frontului Național Democrat, în „Patriotul”, 24 octombrie 1944, pp. 1, 2.

Caracterul fascist al ziarului „Tribuna Română”, în „Patriotul”, 26 octombrie 1944, p. 1.

Muncitori croitori din Arad aderă la platforma Frontului Unic Muncitoresc și luptă împotriva fasciștilor, în „Patriotul”, 27 octombrie 1944, p. 4.

Peste 10.000 de tineri au cerut în București dreptul la viață, în „Patriotul”, 28 octombrie 1944, p. 3.

Sabotajul intereselor obștești din Aradul-nou. Alcătuirea unui sfat comunal, în „Patriotul”, 28 octombrie 1944, p. 3.

Adunarea muncitorilor de la fabrica de tricotaje FITA, în „Patriotul”, 30 octombrie 1944, p. 6.

Marea adunare a Uniunii Patriotice din Rovine a cerut rezolvarea grabnică a problemelor țărănimii, în „Patriotul”, 1 noiembrie 1944, p. 4.

Adunarea generală de constituire a Sindicatului Unit al Muncitorilor din Industria Lemnului Arad, în „Patriotul”, 3 noiembrie 1944, p. 2.

Avem și noi eroii noștri... Iakob și Ioan Schmelzer, în „Patriotul”, 9 noiembrie 1944, p. 3.

Informațiuni, în „Patriotul”, 13 noiembrie 1944, p. 4.

„România nu se putea prezenta la pacea viitoare cu minorități fără drepturi depline...” Declarațiile D-lui ministru Vlădescu-Răcoasa, în „Patriotul”, 16 noiembrie 1944, p. 3.

Pălmuirea libertății naționale, în „Patriotul”, 18 noiembrie 1944, p. 1

În interesul autorităților, în „Patriotul”, 18 noiembrie 1944, p. 2.

Gărzile din Ardealul de Nord au fost dizolvate. Cum va fi organizat noul Minister al Naționalităților, în „Patriotul”, 20 noiembrie 1944, p. 4.

Locuitorii din Aradul Nou cer epurarea de

elementele fasciste, în „Patriotul”, 20 noiembrie 1944, p. 2.

Organizarea ministerului naționalităților. O precizare asupra evreilor, în „Patriotul”, 22 noiembrie 1944, p. 2.

Ațâțările și actele șovine trebuie să dispară din politica României. Un importat articol al dnei Ana Pauker, în „Patriotul”, 22 noiembrie 1944, p. 3

Se elaborează un statut al naționalităților. Declarațiile d-lui ministru Vlădescu Răcoasa, în „Patriotul”, 24 noiembrie 1944, p. 4.

Pentru ce prietenie cu U.R.S.S. Conferința domnului Profesor Dr. C. Parhon, în „Patriotul”, 25 noiembrie 1944, p. 2.

Brațele de muncă ale celor trimiși în detașamente să fie puse la dispoziția muncilor agricole din județ, în „Patriotul”, 25 noiembrie 1944, p. 3.

Comunicat, în „Patriotul”, 2 decembrie 1944, p. 2.

Iar minoritarii..., în „Patriotul”, 2 decembrie 1944, p. 3.

Populația comunei Aradul Nou a ales un nou primar, în „Patriotul”, 4 decembrie 1944, p. 5.

Comitetele de fabrică trebuie să lupte pentru asigurarea continuității și măririi producției, în „Patriotul”, 6 decembrie 1944, p. 2.

Poporul și-a ales conducătorii în comuna Sănnicolaul-Mic, în „Patriotul”, 9 decembrie 1944, p. 2.

Nou comitet sătesc în comuna Olari, în „Patriotul”, 11 decembrie 1944, p. 2.

Statul naționalităților. Se interzice cercetarea originii etnice a cetățenilor români, în „Patriotul”, 11 decembrie 1944, p. 5.

Democrația formală și democrația reală, în „Patriotul”, 14 decembrie 1944, p. 1.

Camerele de Muncă nu vor putea face deosebire între cetățenii români, în „Patriotul”, 15 decembrie 1944, p. 2.

Caracterele constituției sovietice staliniste, în „Patriotul”, 15 decembrie 1944, p. 4.

Rolul Asigurărilor Sociale, în „Patriotul”, 17 decembrie 1944, p. 2.

A luat ființă Uniunea Democrațiilor Ardeleni. Manifestul adresat populației țării. Soluționarea tuturor nevoilor de viață ale Transilvănenilor, în „Patriotul”, 18 decembrie 1944, p. 3.

Doleanțele locuitorilor din Gai. Marea adunare populară organizată în cadrele Uni-

unii Patrioților, în „Patriotul”, 21 decembrie 1944, p. 4.

Sub îndemnul Organizației Antihitleriste Germane, satele cu locuitori germani își aleg primari noi, în „Patriotul”, 23 decembrie 1944, p. 5.

Note

¹ Cercetător independent, kardos_attila@yahoo.com

² Cercetător independent, dora1807@yahoo.com

Bibliografie

Comisia Internațională Pentru Studierea Holocaustului în România (CISHR). (2004). *Raport final*. Iași: Editura Polirom.

Buzatu, G., Beldiman, D. (2003). *23 august 1939-1944: România și proba bumerangului*. București: Editura Mica Valahie.

Chiper, I., Constantiniu, F., Pop, A. (1993). *Sovietizarea României: Percepții anglo-americane (1944-1947)*. București: Editura Iconica.

Glück, E., Roz, A. (1982). *Aradul muncitoresc*. București: Editura Politică.

Puskel, P. (2011). *150 év a Gutenberg-galaxison*. Arad: Concord Media Jelen.

Puskel, P. (2010). *Aradi siketörténetek*. Arad: Concord Media Jelen.

Romalo, M. (2001). *România în Al Doilea Război Mondial (1941-1945)*. București: Editura Vestala.

Sava, D. (2011). *Aradul Nou – Mureșel: Istoria unui cartier, povestea unei lumi*. Arad: Editura Promun.

Schuyler, C. Van Rensselaer. (1986). The View from Romania. In Hammond, T. T. (ed.). *Witnesses to the Origins of the Cold War*. Seattle and London: University of Washington Press.

Șimăndan, E. (2010). *Dicționarul presei arădene*, Arad: Editura Gutenberg Univers.

Totok, W. Germanii din România între nazism și Stalinism. *Observator cultural*, 197, 02.12.2003

Zăvoianu, D., Zivoi, F., Roșuț, N.; Popescu, R. (coord.). (1978) *Aradul – permanență în istoria patriei*. Arad: Partidul Comunist Român, Comitetul Județean Arad, Comitetul Județean de Cultură și Educație Socialistă.

Publicații periodice:

Colecția „Patriotul” – anul 1944

Resurse internet:

Allgemeine Deutsche Zeitung la 60 de ani –
http://www.sibiu100.ro/index.php?page=articol&sursa=articole&id=597&titlu=Allgemeine_Deutsche_Zeitung_la_60_de_an

emeine_Deutsche_Zeitung_la_60_de_an
[02.09.2012]

Ambasada Germaniei București –
Informații detaliate privind istoria minorității
germane din România,

http://www.bukarest.diplo.de/Vertretung/bukarest/ro/06/seite__minderheiten.html
[19.09.2012]

Social Psychology approaches

La question stratégique : les conflits idéologiques, politiques et la guerre

Alexandre Dorna¹

Préambule

C'est un chantier dominé par la présence de nouvelles technologies, et se trouve devant une nouvelle vision de la guerre. Le contexte actuel montre que l'enjeu stratégique est davantage surdéterminé à la fois par les critères politiques, militaires, idéologiques et technologiques.

Il est donc important de combler le gouffre qui sépare arbitrairement le monde militaire du monde civil, les intellectuels des techniciens, et les politiques et leurs racines culturelles.

Faut-il rappeler les questions brûlantes qui traversent la conscience des hommes au moment des guerres. Il y a, d'abord, celles qui touchent directement la survie : Pourquoi ce passage à une violence extrême ? Au nom de quoi faudrait-il mourir ? Impossible éviter le raisonnement politique : Qui sont nos ennemis ? Qui sont nos alliés naturels ? Quelles sont les conditions de la paix ? Et, aussi, il y a les questions qui replacent le problème idéologique des arguments : Nos valeurs sont-elles en accord ou en contradiction avec nos actions ? Et, sans doute, lié à la culture française, demandons nous : Que faire de la fraternité, de l'égalité et de la liberté de conscience ?

Les biais de la perception stratégique sont en rapport avec le cadre politique et culturel dans lequel les conflits et les actions armées ont lieu. La tentation de transformer la puis-

sance des Etats-Unis en empire est certaine. Plusieurs autres pays aspirent à une redistribution de l'influence géopolitique. C'est le cas de la Chine et de l'Inde. Egalement de la Russie qui ne renonce pas à ses ambitions de rétablir l'ancien empire soviétique. Parallèlement, l'émergence d'une Europe économique, encouragée par Washington, est un facteur qui, devenant politique, alimente les polémiques idéologiques.

Par ailleurs, ces dernières années, une variable nouvelle est apparue : la présence des mouvances religieuses qui sont liées aux groupes politiques et terroristes. Ainsi la lecture psychologique des enjeux est plus complexe et la multiplication des biais interprétatifs (cognitifs) menace la clarté du diagnostic stratégique.

I. La « *furor hegemonialis* » : la tentation des empires

L'action hégémonique déclenche tout naturellement la « *furor hegemonialis* »², laquelle ne fait que relier deux formes d'envisager les problèmes de l'action : la politique de l'endiguement par tous les moyens, mais sans une déclaration de guerre ouverte et l'intromission dans le territoire « ennemi » les armes à la main. Il y a là, pour la première option, un enjeu de domination économique et culturelle à moindre risque et, pour la seconde,

une conquête violente de territoires sous la forme de têtes de pont pour délimiter les frontières de l'empire.

Paradoxalement, la puissance hégémonique développe un double discours : le premier est l'argument qui pose comme contrainte le besoin de trouver des frontières sûres encore plus loin et toujours plus loin, et le deuxième qui s'inspire d'une chimère de paix universelle par la négociation politique et le commerce.

Aux Etats-Unis d'Amérique la pression des politiques néo conservateurs et des faucons de l'armée, des idéologues, des financiers et des fanatiques religieux à travers leurs lobbies existe depuis belle lurette. L'arrivée de Bush fils a permis de mettre en pratique la thèse de l'exportation de la démocratie à l'américaine par la force. C'est la conséquence d'une société dont la mentalité, défensive et isolationniste, s'est forgée sur un sentiment d'invulnérabilité et sur la croyance d'être porteuse des plus grandes valeurs morales. Car la remise en question de ces postulats ne semble pas forcément acquise avec l'administration Obama. Il ne faut pas oublier que le processus stratégique des nouvelles frontières date de bien avant l'ère des Bush, et de l'escalade idéologique qui s'est popularisée avec des ouvrages tels que : « la fin de l'histoire » de Fukuyama et le « choc des civilisations » de Huntington (1995) en passant par « la fin des idéologies » de Bell. Ces ouvrages, tout compte fait, sont des jalons dans la construction d'une nouvelle stratégie idéologique qui situe l'Amérique dans une posture de domination mondiale.

Il y a long temps que James Burnham³, dont l'œuvre intellectuelle, est revisitée par les néo conservateurs des années 80 et continue à exercer une influence certaine. Un aperçu de sa perspective politique s'exprime dans les termes suivants : « Il y a des raisons de croire que ce qui paraît aujourd'hui une crise mondiale est, historiquement, la crise de la civilisation occidentale. Dans cette hypothèse, la question dont il s'agit est celle de savoir si la civilisation occidentale est capable de surmonter sa tendance au suicide... ».

La (ré) connaissance et l'articulation du fond idéologique d'une stratégie politique et militaire est nécessaire pour formuler une perspective et une logistique adaptée à l'état de la situation, mais également au besoin de co-construire un cadre politique nouvel inspiré par la démocratie et ses valeurs. C'est ainsi

que l'enseignement des derniers conflits armés (Balkans, Irak, Afghanistan) est sans appel : une chose est de détruire un ennemi à faible technologie et une autre est de bâtir une société sur des bases nouvelles, voire libérales et démocratiques. Là, la stratégie rencontre l'histoire, la culture et la mentalité des peuples. Ici, se manifeste le besoin d'éviter l'un des biais psychologiques graves : la phobie de l'étranger,

L'histoire longue nous renseigne sur la manière récurrente dont les empires finissent, tôt ou tard, par être rongés par leurs contradictions internes, de plus en plus harcelés par les milliers d'humiliés, de violés et de maltraités qui s'entassent à leurs périphéries. C'est une simple question de temps. Evidemment, l'explication n'est pas à chercher dans la défaillance de la puissance technologique, mais plus subtilement dans le fond psychologique du syndrome de la « furor hegemonelis », qui s'empare des élites au pouvoir, trop grisées pour comprendre que leurs rapides victoires technologiques sont des défaites (psycho) politiques à plus long terme. La morale de l'histoire : l'irresponsabilité stratégique des élites n'a pas de limites et entraîne peu de sanctions politiques. Une des raisons : les biais idéologiques et psychologiques déformants de la perception stratégique du temps court et du temps long. Alors, si la perception trouble l'action politique des démocraties, la formule de Machiavel (*la fin justifie les moyens*) est-elle devenue applicable aux objectifs de la paix ?

II. La perception sociale et politique peut être biaisée

L'attitude stratégique⁴ nous renvoie – faut-il le rappeler – à maîtriser une vision lucide et objective à la fois de la réalité, de l'objectif poursuivi et des moyens efficaces pour l'atteindre. Or, une perception (stratégique de surcroît) n'est pas une reproduction fidèle de la réalité, mais une image qui, en passant par les filtres (perceptif) de l'observation, se transforme (plus ou moins) idéologiquement à travers les déterminismes politiques, sociologiques et culturels. C'est pourquoi un regard purement technique ne pénètre pas l'opacité sociétale, en quelque sorte partie immergée de l'iceberg culturel et de l'inconscient collectif des masses.

Prenons un raccourci : si la perception humaine est indissociable du contexte originel

alors elle s'avère non seulement sociale, mais également sélective, émotionnelle, culturelle, idéologique et prospective. La littérature spécialisée en psychologie sociale est riche en informations sur ses caractéristiques, ses effets et ses biais. Maintes expériences de psychologie sociale⁵ permettent de tracer une esquisse – rapide – des conséquences déformantes. Rappelons que la perception est sans doute la porte d'entrée que la conscience des hommes utilise pour s'orienter dans leurs relations avec la réalité externe et plus précisément les autres hommes. D'où l'importance de (ré) connaître l'interférence des biais perceptifs qui, favorisant une vision déformée, facilitent la propagation d'idées et de visions fausses. Terrain fertile pour les idéologies totalitaires et les dogmes.

Percevoir stratégiquement une situation de conflit et de violence sociale exige de l'information, certes, mais encore davantage de connaissances sur les mécanismes d'explication, de changement, de maintien et d'acquisition des comportements. Et, chose utile à ajouter : une forte dose de bon sens. La règle méthodologique de base s'exprime simplement : savoir où on met les pieds !

Soyons attentifs donc aux perceptions (et leurs biais potentiels) car un conflit peut se nourrir de lui-même, faute de clarté, et passer sous silence la signification des identités blessées et le besoin des interprétations culturelles. La connaissance du terrain au sens propre et figuré est fondamentale. Mieux : prioritaire.

La leçon d'une petite conférence

En pleine guerre du Vietnam, un professeur de sociologie politique, lors d'une conférence, décrivait l'écrasante supériorité militaire, économique et technologique des Etats-Unis et la faible capacité guerrière et les ressources presque archaïques du Vietnam. Il comparait aussi d'un côté les soldats américains équipés d'armes hypermodernes, et de l'autre, le contingent des paysans sans entraînement militaire et presque sans armes. Puis, pas à pas, ses réflexions s'orientèrent vers les questions historiques, culturelles, sociologiques et psychologiques. Les attitudes des combattants à l'égard de l'enjeu, les représentations du monde et du temps des uns et des autres. Ainsi, à l'heure de terminer son allocution, la conclusion se présenta-t-elle à contre courant de toute logique militaire attendue : non seulement

l'armée vietnamienne résisterait fermement à l'offensive américaine, mais la victoire politique reviendrait aux Vietnamiens. L'histoire lui donnera raison contre l'avis des techniciens du haut commandement américain. La raison reste simple et l'analyse complexe: ce serait une grave erreur stratégique de ne pas intégrer les facettes culturelles et psychologiques des conflits et des acteurs. Car ce qui rend une stratégie efficace et vivante n'est pas seulement une évaluation formellement objective de la situation, mais davantage la prise en compte de la dialectique des variables humaines et sociétales agissant sur le contexte et le moral des combattants et des populations civiles.

C'est une petite anecdote, mais le socle en quelque sort d'une réflexion puissante qui accorde la suprématie au fond humain des raisonnements, ce qui ne colle pas toujours avec la logique technicienne ni avec l'esprit d'observation de la méthode scientifique. Paradoxalement, c'est l'étincelle de génie qui, étonnamment, éclaira les plus grands stratèges de l'histoire. La guerre est un métier, aujourd'hui très (trop ?) technique, mais au fond reste un art stratégique, malgré tout. Un truisme : non sans malice, certaines académies de guerre enseignent aux officiers la portée des logiques stratégiques issues du jeu de go et du jeu d'échecs. Aujourd'hui, force est de reconnaître que l'univers des jeux vidéo est une nouvelle source de réflexion.

Le substratum émotionnel

Non seulement la dimension cognitive de la perception est complexe, mais encore davantage son *substratum* : les émotions. L'émotion refoulée par le rationalisme et le scientisme, c'est aujourd'hui la recherche scientifique qui la place au centre de la production de sens. Bref, l'intelligence serait aussi émotionnelle⁶. La forme intelligente de l'émotion est une force créatrice, une énergie, une compréhension et une avancée de l'action. Et, est-il utile de le rappeler, la forme idéologique de l'émotion est la quête d'une vision d'avenir qui s'exprime socialement et politiquement.

III. Le rôle du biais idéologique

Les idéologies, étant des visions globales, forcément simplifiées, offrent néanmoins des réponses à des questions complexes. Ainsi, par souci de compréhension de la portée des idéol-

ogies, nous empruntons à Monnoret (1948) un critère d'analyse psychosociologique : « L'idéologie est une offre intellectuelle répondant à une demande affective. » D'où leur puissance et leur conservation dans le temps et par delà les frontières physiques et disciplinaires. Certes, le terrain politique est toujours miné non seulement par de grandes idéologies politiques, aujourd'hui en perte de puissance, mais encore par des micro-idéologies qui pullulent autour des enjeux post-modernes.

Et si la guerre froide laisse derrière elle un champ de ruines, rien n'interdit de penser que les idéologies ne peuvent renaître de leurs cendres. C'est une question de demande émotionnelle. Dès lors, la crise économique et la mondialisation font apparaître de manière pragmatique des enjeux stratégiques nouveaux qui mettent en scène de nouvelles visions du monde entre les pays à grande démographie du Sud et les empires économico-technologiques du Nord. Toutefois, c'est la planète entière qui est concernée. Globalisation que les médias ne font que traduire dans des images et des textes qui donnent l'impression d'une situation chaotique et d'une concurrence idéologique tout azimut et sans cohérence visible à l'œil nu.

Si les vieilles oppositions se refondent, les enjeux refoulés et neufs prennent le relais : réveil théologique, questions écologiques, retours nationalistes, résurgences néo-populistes, dérives terroristes. Les discours idéologiques en sont traversés, mais le fond de l'*hubris* hégémonique reste. Formes nouvelles dont les traits d'un malaise en filigrane rappellent les grands moments de changement d'époque. Épuisement d'un mode de production ou d'un mode de vie ? Redistribution géopolitique d'un monde en errance ? Sidérations issues des crises et des désirs refoulés ?

C'est dans ce bouillon de cultures idéologiques que l'expansion de la démocratie se produit en spectacle sur la scène planétaire. Or, l'impatience hégémonique à son revers : une victoire durable n'est point une affaire d'actions rapides malgré une grande armée équipée d'une cyber-technologie toute puissante.

Rappelons donc. Si la concurrence idéologique répond aux demandes affectives, alors c'est dans la lecture psychologique des événements et des hommes qui s'affrontent que l'avenir devient prédictible. Sur ce point, la raison technologique n'interpelle pas as-

sez l'histoire ni la culture, encore moins la psychologie des cités. Or, il n'y a pas besoin d'aller trop loin, en faisant un diagnostic, pour comprendre que dans les situations de conflits et de crises, les populations, engagées malgré elles, subissent l'influence et les manipulations des chefs politiques, militaires ou religieux, peu soucieux de démocratie et toujours à l'aise comme des poissons dans les eaux troubles de la lutte armée. Encore davantage lors que le plus redoutable de tous les fléaux se répand comme une traînée de poudre : la guerre civile, avec sa cohorte de méfiance de tous contre tous. Inutile d'en faire l'inventaire, d'autres l'ont fait avec beaucoup de talent⁷.

Ici et là, les pulsions idéologiques sont en train de s'enchevêtrer surnoisement, parfois sous la forme du réveil nationaliste, ou bien en reprenant des antagonismes religieux, enfin, au tournant de mouvements populistes qui se transforment en dictatures. Certes, les démocraties n'étant pas non plus immaculées idéologiquement, force est de reconnaître qu'elles véhiculent leurs propres visions et valeurs.

Plus précisément, moins dramatique, mais aussi périlleux, depuis quelques années, on constate l'émergence, parfois *ex nihilo*, de lames de fond qui prennent le visage de libérateurs et de guides des peuples. Le populisme n'est pas une doctrine de masse, mais la réponse à l'attente émotionnelle d'un mouvement transcassiste guidé par un ou plusieurs leaders.

Ce sont des leaders, meneurs de foules, dont les gestes et les paroles pénètrent profondément dans la mémoire individuelle et collective des masses. La typologie de ces personnages est bariolée (machiavéliques, charismatiques, populistes, autoritaires) et leur caractère fort varié. Or, un trait commun les rend incontournables : être capables de se débarrasser des élites jugées par les masses ineptes et corrompues⁸.

Quelle pourrait être la clef des enjeux idéologiques et géopolitiques antagonistes ? Sans prétendre réduire les causes à une seule, l'importance de l'identité et du caractère national demeure une hypothèse plausible. Rien de prouvé scientifiquement, mais une intuition que la science ne peut pas saisir n'est pas forcément une idée fausse. Car les faits sont têtus : les tremblements identitaires sont sans doute les plus corrosifs dans toutes les sociétés. Pour

le peuple une « anima » symbolique commune existe pour tous ses membres. Le corollaire nominaliste est qu'elle n'est pas la même pour tous les peuples. Fâcheux pléonasme : il n'y pas d'identité sans Nation. Rien d'étonnant alors que la perte de l'une engendre le sentiment de la mort de l'autre.

Certes, le libéralisme et le rationalisme philosophique ont tout essayé pour annuler l'emprise de cette conception « romantique ». Ainsi, la tentative la plus forte est d'effacer les racines qui peuvent entraver le mouvement vers la liberté individuelle ou tout au moins couper les liens avec le passé et les obligations liées à une tradition. Or, il y a des choses enfouies dans la culture des peuples qui semblent indépassables. Et si l'essence humaine est la liberté, personne n'est capable de la vivre tout seul. La culture est le cadre par lequel l'homme reste une réalité essentiellement sociale.

IV. La manipulation démocratique ordinaire via les media

La démocratie pose depuis toujours un problème de gouvernance, encore davantage lorsqu'elle se veut l'expression de la volonté des hommes libres, rationnels et autonomes. Par-delà l'angélisme, la question opérationnellement posée est celle-ci : comment faire pour que des citoyens arrivent à faire, en toute liberté, ce que les gouvernants souhaitent qu'ils fassent ? Si la question n'est pas nouvelle, la réponse ne l'est pas non plus. Car la manipulation psychologique des masses remonte à l'origine des sociétés organisées. Certes, plus proches de nous, les réflexions de Machiavel montrent encore aujourd'hui les énigmes du savoir-faire des princes. Plus subtilement, La Boétie, un autre connaisseur du maniement des hommes, nous a légué, dans un ouvrage éclairant, qui fera les délices des idéologues libéraux de la démocratie, une interprétation et une esquisse aussi habiles qu'étonnantes de la manière de considérer la servitude volontaire. Discours contre la tyrannie certes, mais indirectement fil conducteur sur les ressorts psychologiques de l'autorité et les mécanismes de soumission⁹. Quel est donc, selon l'auteur, le « secret » de toute domination ? : « Faire participer les dominés à leur domination ». La portée de ce raisonnement trouvera une vérification contemporaine dans les expériences

de Milgram (1969) sur la psychologie de la soumission à l'autorité et les mécanismes de changement de comportement qu'elle entraîne au niveau des individus et des masses.

Ce serait une erreur, voire une grande naïveté, d'imaginer que la démocratie n'est pas une méthode intelligente pour rendre les citoyens plus proches de la subordination au pouvoir qui, par définition, émane du peuple. Mieux : cela les rend plus sensibles aux raisonnements et aux décisions prises au nom de la majorité. La formule de Gracian se révèle efficace : séduire pour réduire. La psychologie jouant un rôle prépondérant dans la pratique du pouvoir et la communication des masses, par des processus de rationalisation et d'apprentissage. C'est ainsi que l'analyse de la servitude libérale de Beauvois (1994), à la lumière des travaux expérimentaux en psychologie sociale, offre une vision assez fine des rapports étroits entre la démocratie en tant que mode d'exercice du pouvoir et le libéralisme comme idéologie d'un système économique.

Ce constat ne vaut pas critique. Or, c'est dans ce contexte que l'utilisation de la désinformation peut devenir un des biais et une des formes de la propagation de messages à visée persuasive. Les médias sont loin d'être une simple caisse de résonance de la réalité : à tort ou à raison, les médias ont la capacité de créer des réalités virtuelles. McLuhan a condensé dans une formule célèbre la puissance des médias : le médium est le message ! C'est ainsi que, pour augmenter la puissance du médium, les nouvelles communications de masse utilisent les images et les informations pour amplifier de manière parfois perverse les enjeux politiques ou les actes de guerre, en produisant ainsi sélectivement des perceptions dont les contenus peuvent orienter la réception des messages et la perception biaisée de la réalité. La couverture par CNN de la première guerre du Golfe est devenue le paradigme d'une guerre médiatique, paradoxalement presque sans images. Dès lors, l'emprise de la communication (publicité, sondages, presse, télévision) a profondément modifié l'enjeu politique et, par ricochet, la pensée des militaires devant des situations où le *pathos* l'importe largement sur le *logos*.

L'arsenal de la propagande psychologique s'est bien enrichi depuis Sun Tzu lorsqu'il disait que « l'art de la guerre est basé sur la duperie »¹⁰. Les machines à (re) construire la réalité sont à l'œuvre et les gentils font preuve

d'autant de malice que les méchants. La formule abrutissante : « There is no alternative ! » martelée systématiquement enlève toute intention d'évitement. Ainsi, les approches de psychologie occupent une grande place dans la panoplie des techniques stratégiques.

V. Une vision heuristique de la stratégie

Le besoin d'une heuristique stratégique plus communicative se fait sentir : la formalisation des modèles stratégiques reste insuffisante, voire limitée faute d'une sensibilisation aux questions humaines. Nous traversons probablement une longue période de transition entre un paradigme stratégique encore valable et un autre émergeant. Changement de société ou de mode de vie ? Probablement les deux. Changement d'ère, néanmoins. Mais, l'ancien est toujours trop fort pour faire la place au nouveau et ré-introduire un équilibre sur des bases différentes. Revenir aux questions des analyses particulières aux visions macro sociétales est probablement le levier d'une heuristique d'analyse stratégique politique.

Il importe ici de voir dans la perception stratégique quelque chose de plus que l'enjeu militaire. Une vision heuristique pluridisciplinaire pour que le regard stratégique puisse mieux s'adapter aux besoins de l'analyse politique. A savoir:

1) La concurrence idéologique est une affaire épistémique au cœur d'une approche globale de psychologie politique¹.

2) L'âme de la démocratie ne saurait être pleinement comprise par la seule intervention d'une logique technicienne, si fine et si puissante soit-elle. Sachant qu'une victoire seulement technique risque d'être à long terme une défaite politique.

3) La guerre n'a jamais été à usage uniquement militaire. Aujourd'hui la disjonction arbitraire entre un monde militaire de penser et un monde civil de réfléchir, au sein d'une stratégie de conflits, est en train d'être dépassée par les événements et la complexité des enjeux.

4) L'idée caricaturale d'une future guerre sans militaires, faisant son chemin par l'emprise des cyber-théories², repose les questions stratégiques du commandement politique.

5) Les opinions publiques des nations démocratiques se trouvent davantage concernées par les discours de la guerre d'autant que les formes en sont étrangement

théologiques.

6) La boutade ironique de Clemenceau (« la guerre est une chose trop grave pour être confiée à des militaires ») pourrait s'avérer plus juste aujourd'hui si l'on remplace le mot « militaires » par celui de « technocrates ».

7) Que faire donc ? Probablement la chose la plus opportune en politique est de suivre le conseil du vieil Isocrate. L'idéal humaniste et combatif des anciennes cités grecques ne se privait pas d'un dialogue ouvert et public pour la défense de ses valeurs.

Conclusion

Il faut alors échapper à l'emprise des critères purement utilitaires, à la formalisation rigide des règles, à la fétichisation des méthodes, et aux approches méthodologiques qui se limitent à l'analyse des situations *hic et nunc* en faisant abstraction des antécédents de la culture, de l'histoire, des sentiments et de la mémoire sociale. Encore pire : en ignorant les vibrations du temps historique, les approches de la haute technologie ne servent pas à grande chose, ou plutôt à nous protéger contre les périls déjà passés. Car penser les conflits politiquement est juger que parfois l'ambiguïté est une manière d'accéder à la clarté. Façon de cultiver une acuité plus globale de l'enjeu sans réduire la complexité stratégique, et sans faire d'amalgames, afin de dépasser les clivages entre les stratégies du « go » et les stratégies des « échecs ».

Notes

¹ Professeur des Universités de Caen, Directeur des Cahiers de psychologie politique (<http://odel.irevues.inist.fr/cahierspsychologiepolitique/>).

² Norbert Elias développe cette problématique dans son ouvrage : *La humana conditio*. Ed Peninsula. 1985

³ James Burnham (1905–1987) est un sociologue, politologue et ancien militant trotskiste, converti à l'anti-communisme stalinien, qui travaille pendant la guerre pour l'Office of Strategic Services. Aux débuts de la guerre froide, Burnham réclame une stratégie offensive des États-Unis afin de contrer la puissance soviétique. En 1941 il écrit *The Managerial Revolution* devenu un ouvrage de référence, dont la théorie de Raymond Aron sur la société industrielle s'inspire largement. En 1943, *The Machiavellians : Defenders of Freedom*, révèle une puissante réflexion sur les lecteurs modernes de

Machiavel. En 1952, son ouvrage *Containment or Liberation ?* est le tournant stratégique de sa pensée qu'il poursuivra jusqu'à sa mort.

⁴ Le terme attitude au sens de la psychologie sociale et politique n'est pas synonyme de comportement, mais d'un processus psychologique préalable à l'action, dont la particularité est d'évaluer une situation ou un objet avec un certain penchant pour ou contre.

⁵ Les travaux en psychologie sociale regorgent d'expériences sur la perception et les biais, dans la construction sociale des individus et par des individus, concernant: les concepts, les catégorisations, les décisions, la mémoire, les changements, les résistances, les complaisances, les disponibilités, les valeurs, les rôles, les attitudes, les raisonnements, les logiques, les motivations, l'apprentissage et le jugement social, les stéréotypes, l'attribution causale, les états émotionnels. Plusieurs ouvrages et manuels de psychologie sociale font l'inventaire de ces travaux, notamment : Gergen et Gergen (1984), Moscovici et al (1994), Drozda-Senkowska (1995), Petard et al (1999), Roussiau et al (2000), Mannoni (2004), Bruner (1990-2000), Hall (1971), Beauvois (2005), Schneider D. (2005), Gigerenzer (2007).

⁶ L'idée n'est nullement saugrenue. Les études de Damasio, Goleman, et d'autres ont ouvert la voie pour une réhabilitation de l'émotion.

⁷ La question de la guerre civile hante les plus grands penseurs modernes: Hobbes, Locke, Pascal, Montesquieu, et d'autres.

⁸ Le populisme n'est plus l'apanage des nations du Sud, mais aussi s'installe dans les démocraties du Nord. Pour un état de la question plusieurs ouvrages récents sont consultables : Stuart Hall (2008), Laclau (2008), Albertazzi et McDonnell (2007), Taguieff (2007), Niqueux et Dorna (2004), Ihl *et al* (2003), Dorna (1999). Quant au leadership charismatique, l'étude célèbre de Weber reste d'actualité, même si des chercheurs actuels ont éclairé d'une manière plus précise le phénomène en insistant sur le rôle « transformateur » du charisme: Dorna 1998, 2004.

⁹ L'ouvrage de La Boétie pose la question de la légitimité de l'autorité et analyse les raisons de la soumission (rapport domination / servitude) avec de nombreux exemples tirés de l'histoire qui, sous couvert d'érudition, lui permettent de critiquer la situation politique de son époque.

¹⁰ La fabrication du consentement des masses est riche en approches et techniques psychologiques : le conditionnement, l'apprentissage social, l'engagement, le désengagement moral, l'attribution, la dissonance et bien d'autres) que reprennent et approfondissent les écrits classiques. Les ouvrages anciens de Barnays, de Tchakhotine ou de Packard restent le témoignage d'une période charnière et d'un programme d'application politique encore vivant. Une revue des questions se trouve dans l'ouvrage de Dorna, Quellien et Simonnet (2008)

¹¹ La psychologie politique est une discipline universitaire assez reconnue aux Etats-Unis et peu en France. Voir une synthèse : Dorna (1998, 2004)

¹² L'ouvrage récent et bien documenté de N. Arpagian (2009) est une introduction aux questions de la « guerre numérique » avec une abondante bibliographie.

Références

- Albertazzi D. et McDonnell D. (2007) *Twenty-First Century Populism*. Londres. Macmillan,
- Arpagian N. (2009) : *La cyber guerre*. Paris. Vuibert.
- Bell D. (1962) : *The End of Ideology*. NY. Collier.
- Bernays E (1928) : *Propaganda, Zones*, 2007.
- Barry J.C. (2009) « Etats-Unis : fièvre obsidionale et agressivité messianique ». Paris. Inflexions. N° 11.
- Bruner J. (1990) : *Car la culture donne forme à l'esprit*. Eshel, Paris
- Bruner J. (2000) : *Cultures et modes de pensée*. Paris, Retz
- Burnham J. (1943) *The Machiavellians : Defenders of Freedom*, New York, John Day Company, 1943.
- Burnham J (1947) *Containment or Liberation ?* NY. Day Company.
- Beauvois J.L. (1994) : *Traité de la servitude libérale*. Paris. Dunod.
- Beauvois J.L (2005) : *Les illusions libérales, individualisme et pouvoir social*. Grenoble. PUG.
- Damasio A. (1995) *L'erreur de Descartes*. Paris. Jacob.
- Dorna A. (1999) : *Le populisme*. Paris ; PUF
- Dorna A. (1998) : *Fondements de psychologie politique*. Paris. PUF.
- Dorna A. (1998) *Le leader charismatique*. Paris. DDB.
- Dorna A. (2004) : *De l'âme et de la cité*. Paris ; L'Harmattan.
- Dorna A , Quellien J. et Simonnet S. (2008) : *La propagande : images, paroles et manipulation*. Paris. L'Harmattan.
- Drozda-Senkowska E.(1995) : *irrationalités collectives*. Lausanne. Delachaux. et Nestlé.
- Gergen K. et Gergen M. (1984) : *Psychologie sociale*. Montreal. Vigot

- Goleman D. (1997) : L'intelligence émotionnelle. Paris. Laffont.
- Gigerenzer G. (2007) : Gut Feeling. Londres. Penguin books.
- Hall E. (1971): La dimension cachée. Paris . Seuil.
- Huntington S. : (1995) : "Le Choc des cultures",
- Ihl *et al* (2003) : La tentation populiste au cœur de l'Europe. Paris. La découverte.
- Laurent S. et Roussiau N. (2002) : La mémoire sociale. Rennes.PUR.
- La Boetie E. (1997) Discours de la servitude volontaire, Paris. Mille et une nuits,
- Laclau E.(2008) *La Raison populiste*, trad. Jean-Pierre Ricard, Paris, Seuil,
- Mannoni P. (2004) : Logiques du terrorisme. Paris.In Press.
- Milgram S. (1974) : Soumission à l'autorité. Paris. Calman-Levy
- Moscovici et al (1994) : Psychologie sociale. Paris. PUF.
- Monnoret J. (1948) : Les faits sociaux ne sont pas des choses. Paris, Gallimard,
- Niqueux et Dorna (2004) : Le populisme au cœur du peuple. Paris.
- L'harmattan.
- Packard V. (1958) : La Persuasion clandestine, Calmann-Lévy, 1984
- Petard et al (1999) : Psychologie sociale. Paris. Bréal.
- Roussiau N. et al (2000) : Psychologie sociale. Paris. In press.
- Schneider D. (2005) : The psychology of stereotyping. NY. Guilford Press.
- Taguieff, P.A. (2002) *L'illusion populiste*. Paris. Flammarion
- Tchakhotine S. (1952). Le viol des foules par la propagande politique, Gallimard.

Identity as a factor of personal geopolitical consciousness

Alexander Drozdov¹

Abstract: *The connection of different forms of personality's identity (social, spatial, ethnic and political) with the features of its geopolitical consciousness, that is reflection forms of events and phenomena of "political world" through the prism of "geographical world", is considered in the paper. The results of the author's empirical research of geopolitical representations among Ukrainian students with different levels of ethnic and political identity, including the specific features of geopolitical images of Ukraine, its Western and Eastern regions, are presented and analyzed. Overall, the results show the moderate impact of ethnic and political identity on the geopolitical ideas of youth. The author explains this by the fact that most of them are stereotyped social representations.*

Keywords: *geopolitical consciousness (GPC), image, idea, identity, ethnic and political identity*

Introduction

The phenomenon of geopolitical consciousness (GPC) is considered by us as a reflection form of (mental representation) events and phenomena of "political world" through the prism of "geographic world" by identifying specific geographic territory with a specific policy that is held there. "Product" and "indicator" of GPC are specific geopolitical images of the world, which can be conventionally defined as "geopolitical mental maps" (GPMM) [Drozdov 2010a]. Being systemic in nature, phenomena GPC and GPMM are concerned with a quite large number of factors such as demographic, geographic, individual and psychological, social and cultural, social and political and so on. Since GPMM is a specific type of the world image (model), we cannot ignore such factor as an individual's identity.

Thus H. Tajfel noted that the processes of social categorization, i.e. grouping of various social objects in the consciousness of an individual, are caused by the social identity of the latter [Tajfel 1981].

In other words, the perception in the system "friend or foe" (which, actually, is one of the basic constructs of political and geopolitical consciousness) always occurs through the prism of the subjective sense of belonging to the different groups. German researcher B. Schäfer speaks on the crucial role of identity in the perception of Others as well. According to his viewpoint, identity is based on the imperative nature of knowledge (in the form of values and standards) that define the perception process and result of Foreign on the cognitive and emotional levels [Schäfer 2004].

Some differences in geopolitical sets on a number of world countries among students

with different levels of ethnic and political (national and state) identity have been found in one of our previous studies [Drozdov 2010b]. O. Shchurko also point out the relationship of the state image (especially one's own) with national identity [Shchurko 2006], considering it as a major factor of this image formation and transformation [Shchurko 2008]. At the same time, V. Prokopenko emphasizes the connection between geopolitical image of one's own country with the so-called civic identity, the political significance of which is associated with supporting a sense of one's own home and faith in the future of one's native country [Prokopenko 2012].

Different researchers take special interest in the kind of identity which is determined by them as "spatial" [Zamyatin 2009] "territorial" [Korzhov 2010; Samoshkina 2008], "regional" [Gritsenko 2010; Krylov 2007; Nahorna 2008], "indigenous" [Antonsich 2010; Lewicka 2008] or "local" [Ovchinnikova 2010]. According to its essence it is one of the main types of social identity based on the identification of the residence or birth place ("sense of place"), peculiar local identity, a sense of "small homeland." This phenomenon is concerned with another one. This is a "place attachment", which foreign scholars define as the individual's emotional set to a certain territory and which may also mediate the perception of the latter. It is believed that territorial identity and attachment are related but different phenomena [Antonsich 2010; **Hernández 2007**; Lewicka 2008; Rollero 2010]. The term "topophilia" by Yi-Fu Tuan is known in the humanistic geography. It represents a wide range of positive human emotions (sympathy, affection, pride, etc.) to a particular place [Yi-Fu Tuan 1974].

In this context there is an interesting idea by O. Filippova that territorial identity can produce two forms of the personality's attitude to the territory: a sense of ownership ("appropriation") and a sense of belonging (which form the idea of "inhabited" and "reference" territories). "Appropriation" of the territory is largely determined by motivational factors such as a sense of satisfaction, psychological comfort and security. The presence of the latter is associated with a sense of the surrounding territory as "one's own", "inhabited" At the same time, a sense of territory belonging is more associated with social and demographic factors and it

is the result of socialization (since it requires particular knowledge of the historical and geographical nature). Relationship between "appropriation" of the territory and sense to it is ambiguous. In some cases, "inhabited" and "reference" territories may coincide entirely, in other cases, they may be completely different. An example of the latter is the identity of immigrants and their descendants: being adapted to the "new" ("inhabited") territory, they can identify themselves with their birth place (or their parents' birth place) on an emotional level [Filippova 2010].

As the researchers point out, the spatial localization of territorial identity (country, region, city, district, house) is defined by social comparison situation where an individual finds himself [Samoshkina 2008; Filippova 2010]. M. Krylov also notes that regional identity involves not only ideas of the territory where people directly live, but also other geographical locations and areas, including their own country on the whole. Specifically, the researcher has found a link between regional identity among citizens of European part of Russia and the general level of patriotism [Krylov 2007] The fact that "spatial identity" creates different geographical and geopolitical images is discussed by D.Zamyatin as well [Zamyatin 2009].

According to the domestic researchers' results, the specificity of political consciousness among residents of Ukraine is that the peculiarities of their ethnic and political identity ("pro-Ukrainian", "pro-Russian") are connected with the home political ("right – left") as well as the foreign political orientations ("pro-Western – pro-Eastern") [Vasyutynskyy 1997]. Thus, **the aim of the research** has become the revealing peculiarities of geopolitical representations among individuals with different levels of ethnic and political identity (EPI).

Method

The research was carried out within the research project "Psychology of mass geopolitical consciousness" in October-November 2012. The total sample comprised 245 students of Psychology and Pedagogics, Technology, Physics and Mathematics faculties from Chernihiv National Pedagogical University named after T.H. Shevchenko, including 95 males and 150 females aged 17-

25 years. Participants were asked to evaluate nine countries (U.S., Russia, Germany, Ukraine, Great Britain, China, France, Japan, Canada) using 21 author's scales of semantic differential (SD) and two regions of Ukraine (East and West) using 14 scales of SD (the latter was assumed if respondents agreed about the appropriate division of these political regions). We emphasize that all countries and descriptors were pre-selected in pilot studies as meaningful while actualizing geopolitical ideas and evaluations.

The projective technique "Who am I?" as a version of self-attitude test ("twenty statements test"), suggested by M.Kuhn and Th.McPartland in 1954 was used to determine the EPI. According to the instruction, participants were asked to give 20 different answers to the question "Who am I?". During processing our attention was paid to responses, which indicated the participant's national or state belonging. The presence or absence of such responses allowed us to determine the level of EPI as high or low.

The survey was conducted anonymously. The data were interpreted through the procedure of statistical analysis via the package SPSS v. 10.

Results and discussion

The division of the sample into subgroups was based on the expressing EPI features. The first subgroup (conventionally with "high EPI" – 37.6%, 92 persons) included participants who identified themselves with their own country or ethnic group through responses like "Ukrainian", "citizen" of Ukraine", "patriot". Participants, whose self-concept did not comprise these features, were included into the second subgroup (with "low EPI" – 62.4%, 153 persons).

Through the Mann-Whitney U-test we found out a few statistically significant differences in geopolitical representations of persons with different level of EPI. Specifically, respondents with high EPI evaluated higher the level of U.S. wealth, but at the same time, they wish less willingly the prosperity of this country (all at $p = 0.05$). It is difficult to explain the first result, while the latter, in our opinion, is quite logical – high EPI may increase the criticality on other geopolitical individuals ("Foreign"). Indirectly, it is proved by one more difference

— this time on Germany: persons with high EPI lower evaluated the ability of the country to protect its own interests (at $p = 0.05$). In regard to Russia, China, France, Japan and Canada, statistically significant differences were not found, which is interesting (at least concerning Russia, which represents one of the political and ideological poles in the Ukrainian public opinion).

As for Ukraine, only three statistically significant differences were revealed: participants with high EPI less critically evaluated "care" level of the national authority about the people, and higher evaluated the culture level in our country and considered it more interesting (all at $p = 0.05$). In our opinion, this fact can be explained like in the previous case, i.e. high EPI (and, consequently, patriotism) leads to a more permissive attitude and less critical assessment of one's own country ("one's own"). It can be proved by differences noticed in the images of Ukrainian regions. Thus, individuals with high EPI lower assessed the crime level in the West, and higher evaluated the democracy and beauty of the Eastern region (all at $p = 0.05$).

Overall, these results allow us to see three tendencies. Firstly, the number of detected differences in geopolitical images does not permit to determine the level of EPI as an important and powerful factor in GPC. It is, rather, an accessory factor, which affects only the particular evaluations and ideas. Secondly, most of the described differences are non-political in content and related general emotional attitude to the countries, to their culturological, everyday or economic evaluation. Finally, a greater proportion of detected differences concerned Ukraine as the country in general and its regions, what can be considered logical.

Therefore, for a more detailed identification of EPI connection with respondents' geopolitical representations we made factorization (the procedure Varimax) of three images scales-descriptors: Ukraine, its western and eastern regions. Note that our attention was attracted by factors of contribution to the total dispersion of at least 9-10%. The data are presented in tables 1-3.

Thus, among **individuals with high EPI** Ukraine is represented by four basic image-factors. They are *"Attraction to the original country"* (non-political factor of emotional and motivational type), *"Bad power and poli-*

High level of ethnic and political identity	Low level of ethnic and political identity
4 factors with a general contribution to the total dispersion 54,5%	4 factors with a general contribution to the total dispersion 50,4%
the 1st factor (16,6%): interesting (0,825), like (0,794), maintains its own culture (-0,736). the 2nd factor (15,7%): ineffective power (-0,782), unfair policy (0,761), power does not care about people (0,712). the 3rd factor (13,3%): weak economics (-0,772), undeveloped science and technology (0,692), has a weak army (0,685). the 4th factor (8,8%): democratic (-0,828), unstable political situation (0,481), non-united (0,466), no order (-0,453).	the 1st factor (18,2%): unfair policy (0,800), power does not care about people (0,779), ineffective power (-0,785). the 2nd factor (12,6%): interesting (0,832), like (0,782), wish prosperity (0,725). the 3rd factor (10,8%): undeveloped science and technology (0,656), weak economics (-0,520), has a weak army (0,511), poor (0,509). the 4th factor (8,7%): democratic (0,750), non-united (-0,548).

Table 1. Factor analysis results of Ukraine image

tics” (political factor), **“Undeveloped country”** (mixed economic, cultural and political factor) and **“Democratic, but disordered country”** (political factor). Analysis of dispersions showed that the participants of this group were at variance most in the estimates of the parameters of the cultural development level, as well as in evaluation of protecting by Ukraine its own interests. The smallest variation in estimates concerned the wish of country’s prosperity, which is quite understandable.

Individuals with **low EPI** had such geopolitical images of Ukraine: **“Bad politics and power”** (political factor), **“Attraction to Ukraine”** (emotional and motivational factor), **“Undeveloped country”** (mixed factor) and **“Democratic, but non-united country”** (political factor). The biggest difference of estimates in this group was observed on the scales of “like-dislike” (which can be considered as expected) and “low-high level of culture.” But at the same time the largest grouping of estimates was like in the previous group and concerned wish for country’s prosperity.

While comparing the results of two groups, it is easy to notice the similarity of all factors-images. So, factor EPI did not significantly affect the perception and evaluation of the country by the youth (at least its “real” image). Also attention should be paid to one difference – the first (most significant) factor in the group with high EPI has a positive (attractive) content, while in the other group it has a negative (critical) one. Thus, we can assume that EPI causes priority in perception of certain aspects of the

own country: “more patriotic” young people perceive it primarily as their “own country” and their “less patriotic” coevals perceive it as a “state” (with all its negative features).

An interesting and unexpected result was that young people with different levels of EPI almost did not differ in the evaluation of the political division of Ukraine into the West and the East – 41% of people with high EPI and 43% of people with low EPI agreed with it (there is no statistically significant difference). This consistence may be explained by the following results which concern the images of these two regions in the youth’s GPC.

The image of the **Western Ukraine among individuals with high EPI** is represented by four images. They are **“Ambivalence of power and politics”** (political factor), **“Undeveloped but rich region”** (economic factor), **“Attraction to the region”** (emotional and motivational factor) and **“Beautiful and highcultural region”** (non-political factor). The lowest consistence of estimates was observed there regarding the parameters of corruption and wealth of the region, and the highest one concerned its beauty.

At the same time, **individuals with low EPI** imagined the West of Ukraine as follows: **“Attraction to the beautiful and spiritual region”** (non-political emotional and motivational factor), **“Ambivalent social situation in the region”** (mixed factor), **“Undeveloped but rich region”** (economic factor) and **“Good power and politics”** (political factor). The greatest variation in the parameter estimates

High level of ethnic and political identity	Low level of ethnic and political identity
4 factors with a general contribution to the total dispersion 73,4 %	4 factors with a general contribution to the total dispersion 68,9%
the 1st factor (26,7%): effective power (0,821), corrupt (-0,797), unfair policy (-0,784), democratic (0,721). the 2nd factor (18,2%): weak economics (-0,852), rich (0,772). the 3rd factor (14,6%): like (0,914), wish prosperity (0,911). the 4th factor (13,9%): beautiful (0,823), high cultural level (0,786).	the 1st factor (23,5%): beautiful (0,898), wish prosperity (0,871), like (0,861), religious (-0,744). the 2nd factor (18,9%): low crime rate (0,753), united (-0,735), corrupt (-0,717). the 3rd factor (13,5%): weak economics (-0,858), rich (0,731). the 4th factor (12,9%): power cares about people (0,773), fair policy (0,735).

Table 2. Factor analysis results of Western Ukraine image

was “authority cares – does not care about people”, and the smallest one concerned estimating the beauty of the region and the wish of prosperity to it.

As we can see, most of the revealed images in two groups coincide in their essence and it indicates the presence of stereotyped ideas of the Western Ukrainian region. But the first (most significant) factor in the group of individuals with high EPI was only political in nature, while in the other group it was quite the reverse. That is, as in the case of the Ukraine image on the whole, EPI is associated with priority of political/non-political criteria in perception and evaluation of a territory.

Individuals with high EPI imagined the

Eastern Ukraine as follows: “*Attraction to cultural and beautiful region*” (non-political emotional and motivational factor), “*Bad power and politics*” (political factor), “*Rich and developed region*” (economic factor) and “*Ambivalence of social and political situation in the region*” (political factor). Taking into account the specificity of the first factor, it was interesting that the largest variation in estimates concerned emotional attitude to the region (“like-dislike”). On the other hand, it possibly can be explained by the contradiction between patriotic values and political and ideological associations on the Eastern Ukraine. The smallest variation in estimates concerned the evaluation of region criminogenity.

High level of ethnic and political identity	Low level of ethnic and political identity
4 factors with a general contribution to the total dispersion 74,7%	3 factors with a general contribution to the total dispersion 62,9%
the 1st factor (22,4%): like (0,904), high cultural level (0,821), beautiful (0,788), wish prosperity (0,723). the 2nd factor (20,1%): power does not care about people (-0,849), ineffective power (0,813), unfair policy (-0,771). the 3rd factor (19%): rich (-0,923), developed economics (0,902). the 4th factor (13,3%): non-united (0,848), corrupt (0,599), democratic (-0,538).	the 1st factor (27,9%): low cultural level (0,874), like (0,859), beautiful (0,858), irreligious (-0,782). the 2nd factor (24,6%): ineffective power (-0,747), united (0,729), power does not care about people (0,721), unfair policy (0,701). the 3rd factor (10,4%): wish prosperity (0,737), corrupt (0,664).

Table 3. Factor analysis results of Eastern Ukraine image.

In GPC of participants with low EPI this region is represented by following images: “*Attraction to backward but beautiful region*”

(non-political emotional and motivational factor), “*Bad power and politics*” (political factor) and “*Corrupt region to which I wish*

prosperity” (mixed factor). The smallest unity of estimates here took place regarding the parameters of unity and the beauty of the Eastern Ukraine, and the highest one as in the previous group concerned the level of criminality.

As we can see, the degree of similarity of the Eastern Ukraine images in groups with different EPI is a bit lower than concerning the West of the country. Only political evaluation of the region coincides completely. Attention should also be drawn to the fact that people with low EPI have ambivalent or negative images of the Eastern Ukraine, whereas in the group with high EPI there are also positive images (including the first most significant). Consequently, while perceiving and evaluating the Eastern Ukrainian region the EPI factor is the most noticeable (“in relief”), perhaps, because the East of Ukraine is the least “Ukrainian” (in a political and ideological sense).

Conclusion

In general, the results show that the level of individual’s ethnic and political identity is associated with the perception and evaluation of only particular aspects of geopolitical reality. And the influence of this factor is more noticeable while perceiving Ukraine and its regions. Its impact can occur both in quantitative (more positive estimates among the individuals with high level of ethnic and political identity) and in qualitative aspects (different priority of political/non-political criteria in perception and evaluation of a territory). In our opinion, such small effect of ethnic and political identity on the content of individual’s geopolitical images and ideas is explained by the fact that the vast majority of the latter is stereotyped social representations. Thus, the individual geopolitical consciousness is based on the elements of mass geopolitical consciousness, and personal factors only partially “correct” (“polish”) them.

Endnotes

¹ PhD, Associate Professor, chair of general and developmental psychology, Vice-Dean of Psychology and Pedagogic Department, T.H.Shevchenko Chernihiv National Pedagogical University, Ukraine. Member of the Ukrainian Political Psychology Association. His publication includes over 60 articles in the field of social

psychology, psychology of aggressive behavior, political psychology.

References

- Antonsich, M. (2010). *Meanings of place and aspects of the Self: an interdisciplinary and empirical account*. GeoJournal. 75. 119-132.
- Drozdov, O. (2010a). *Geopolitical consciousness as a psychological phenomenon*. Social Psychology. 5. 26-37. (In Ukrainian).
- Drozdov, O. (2010b). *Structural and substantive features of students’ geopolitical consciousness (after the example of Chernihiv region)*. Herald of Chernihiv National Pedagogical University named after T.H.Shevchenko. Vol. 82 (“Psychological Science”), #1, 154-158. (In Ukrainian).
- Filippova, E. (2010). *Territories of collective identity in contemporary French discourse*. Abstract of a thesis for a doctor degree in historical science. Moscow: Institute of Anthropology and Ethnology RAS. (In Russian).
- Gritsenko, A. (2010). *Impact of political and landscape boundaries on regional identity in Russian and Ukrainian near abroad*. Abstract of a thesis for a candidate degree in geographic science. Moscow: Institute of Geography RAS. (In Russian).
- Hernández, B., Hidalgo, M.C., Salazar-Laplace, M.E., Hess, S. (2007). *Place attachment and place identity in natives and non-natives*. Journal of Environmental Psychology. Vol. 27, # 4, 310-319.
- Korzhov, H. (2010). *Territorial identity: conceptual interpretation in modern foreign sociological thought*. Sociology: theory, methods, marketing. 1. 107-124. (In Ukrainian).
- Krylov, M. (2007). *Regional identity in European Russia*. Abstract of a thesis for a doctor degree in geographic science. Moscow: Institute of Geography RAS. (In Russian).
- Lewicka, M. (2008). *Place attachment, place identity, and place memory: Restoring the forgotten city past*. Journal of Environmental Psychology. 28. 209-231.
- Nahorna, L. (2008). *Regional identity: the Ukrainian context: monograph*. Kyiv: IPIEND named after I.F.Kuras NAS of Ukraine (In Ukrainian).
- Ovchinnikova, L. (2010). *Theoretical*

interpretation of local identity phenomenon. Sociology of the Future: Journal of youth and students' sociology problems. 1. 73-83. (In Ukrainian).

Prokopenko, V. (2012). *Geopolitical image of the country as a factor of students' civic identity.* Abstract of a thesis for a candidate degree in psychological science. Kiyw: Kiyw National University. (In Ukrainian).

Rollero, C., Piccoli, N. (2010). *Place attachment, identification and environment perception: An empirical study.* Journal of Environmental Psychology. Vol.30, #2, 198-205.

Samoshkina, I. (2008). *Territorial identity as a social and psychological phenomenon.* Abstract of a thesis for a candidate degree of psychology science. Moscow: Moscow State University. (In Russian).

Schäfer, B., Skarabis, M., Schlöder, B. (2004). *Social and psychological perception model of Foreign: identity, knowledge, ambivalence.* Psychology: High School Economy Journal. 2004. Vol. 1, #1, 24-51. (In Russian).

Shchurko, O. (2006). *State image: structure, factors of formation and transformation.* Journal of Sevastopol State Technical University. 77 ("Political science"). 4-18. (In Ukrainian).

Shchurko, O. (2008). *Formation factors of the international state image: principles of classification.* In Political Science in Ukraine: status and prospects: materials of All-Ukrainian scientific conference (Lviv, 10-11 May 2007). Lviv. 264-270. (In Ukrainian).

Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories.* Cambridge University Press, Cambridge.

Vasyutynskyy, V. (Ed.) (1997) *Psychology of mass political consciousness and behavior.* Kiyw: "DOK-K" (In Ukrainian).

Yi-Fu Tuan. (1974). *Topophilia: a study of environmental perception, attitudes, and values.* Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.

Zamyatin, D. (2009). *"Imagine Russia". Spatial identity in Northern Eurasia.* Sociological studies. 5. 108-114. (In Russian).

On the notion of polemic social representations – theoretical developments and empirical contributions

Alina Pop¹

Abstract: *Within the rich research field informed by the social representations theory in social psychology, the concept of polemic social representations seems to have gained less attention. By inventorying the main theoretical developments and by showing some of the few empirical contributions to the concept of polemic social representations, this paper argues about the usefulness of the notion in analyzing social conflicts.*

Keywords: *polemic social representations; social representations theory; social conflict*

Theoretical references to polemic social representations

A classic definition for the concept of social representation considers it as “a form of knowledge, socially produced and shared, having practical ends, and competing for the construction of a common reality of a social ensemble” (Jodelet, 1989, p.36, our translation). It follows that a social representation is always the representation of something (object) belonging to someone (subject) and that it is social not only in the sense of the tautological definition referring to the social nature of the object itself, but becomes social in the very aspect of being shared (Jodelet, 1989). Polemical representations, the notion introduced by Moscovici in 1988, are always related to the limits of sharing of social representations in society as a whole due to the conflicting nature of relationships between groups.

In what can be called the fertile debate about the notion of social representations,

which marked the period of revival of the social representations theory in European sociopsychological research in the eighties (de Rosa: 1992; Jodelet: 2008), one critical point referred to the insufficient conceptual clarification on the difference between collective and social representations (Jahoda: 1988), thus not justifying the replacement of ‘collective’ with ‘social’ in describing the phenomenon, as was proposed by Moscovici (1984). In his extensive answer to Jahoda’s criticism, Moscovici (1988) made a specific point about the ways in which a representation can become social, which he considered to be directly related to the relations between group members. Moscovici suggested therefore a classification of representations into three types, depending on the different degrees of sharing them. The three types of representations envisaged he labeled *hegemonic, emancipated, and polemical*.

Hegemonic representations were defined as:

"Representations shared by all members of a highly structured group – a party, city or a nation – without their having been produced by the group. [They] prevail implicitly in all symbolic or affective practices. They seem to be uniform and coercive. They reflect the homogeneity and stability that the French sociologists had in mind when they called these representations collective." (p. 221).

Emancipated representations were considered:

"(...) the outgrowth of the circulation of knowledge and ideas belonging to subgroups that are in more or less close contact. Each subgroup creates its own version and shares it with others. These are *emancipated* representations with a certain degree of autonomy with respect to the interacting segments of society. They have a complementary function inasmuch as they result from exchanging and sharing a set of interpretations or symbols. They are social by virtue of the divisions of function and the information brought together and coordinated by their means." (p. 221).

Lastly, *polemical* representations were described as:

"There are representations generated in the course of social conflict, social controversy, and society as a whole does not share them. They are determined by the antagonistic relations between its members and intended to be mutually exclusive. These *polemical* representations must be viewed in the context of an opposition or struggle between groups and are often expressed in terms of a dialogue with an imaginary interlocutor." (p. 221-222).

The example used to illustrate this last type of social representations, was the representation of Marxism in France, where different versions of Marxism could be identified, each shaped by the polemic relations between believers and non-believers, or communist and liberals.

This differentiated view of social representations was considered to be in opposition to the uniform view which characterized collective representations and also more suited to characterize the current state of society.

Even if the main factor invoked by Moscovici for differentiating between the types of representations refers to the context of social relations existing between their holders, another important aspect is implied by these definitions, that is the degree of autonomy/

freedom individuals have in relation to different representations. In this sense, the classification suggested in 1988 followed another one, also tripartite, which Moscovici made two years earlier in an editorial to a special issue of the Italian journal *Psicologia e Società* (1986, cited in Galli: 2006). There, a differentiation was proposed between: *closed* social representations, whose elements are uniform and similar for all population; *agonal* or *critical* social representations, whose elements are more or less the same in an entire population, but whose significance is determined by contrasting values; *open* social representations, whose elements are distributed among various categories of the population, therefore it is required to combine them so that they can find their coherence.

We can easily see the resemblances between closed and hegemonic representations, between open and emancipated representations, and between agonal/critical and polemical representations. But the differences in labels are suggestive for the aspect which is prominent in defining them, i.e. degree of individual autonomy vs. social relations which characterize the context of interaction between individuals. While in the case of close/hegemonic representations the individuals' autonomy or freedom to choose them is rather absent, these representations being coercive, in the case of open/emancipated representations individuals and subgroups have the entirely liberty to create, communicate and make use of them. However, in the case of agonal/polemical representations the degree of autonomy for single individuals is not very clear. By mentioning this category on the second position in the classification Moscovici made in 1986, we might suppose that social representations of this type are something in-between *close* and *open* social representation with respect to the degree of liberty they imply, being uniform and coercive at the level of the group where they are shared, but diverse and autonomous at the level of society.

However comprehensible the taxonomic definition of social representations might be, the operational definitions of the different representation types, the relationships between them, and also the evolution of one social representation from one type or status to another, were not always very clear. This led to various conceptions about the three types of social

representations, sometimes even denying the categorization into hegemonic, emancipated, and polemic social representations in a strict Aristotelian sense.

Michel-Louis Rouquette (1994) suggested that every social representation has a polemical value underlining the inter-group differences and intra-group identity. In analyzing social dynamics he argued that the 'conflict between groups' and the 'conflict between representations' are two substitutable expressions. Being also opaque to itself, a social representation stands always for 'a form of truth'. The practical consequence of the two aspects is that, when situated within inter-group relationships, the confrontation between representations implies the intervention of specific rhetoric and even polemics, everyone trying to undermine the other's position and to impose his own 'truth'. While clearly explaining how social representations in general work and how they are used to shape reality, determining thus even a conflicting social context, this conception about the existence of a polemic trait in every social representation makes problematic the classification of different representations types, or at least rejects the idea of polemical representations distinguishable from the other types.

A similar idea was expressed by Gerard Duveen (2000) in the introduction of the book of essays on social representations gathered from Serge Moscovici, that he edited. According to Duveen, social representations are "forms of collective ideation in conditions of modernity" (p. 8), and since modernity is characterized by "diverse centers of power which claim authority and legitimacy (...) the phenomenon of social representations can be seen as the form in which collective life has adapted to decentred conditions of legitimation. (...) Legitimacy is no longer guaranteed by divine intervention, but becomes part of a more complex and contested social dynamic in which representations of different groups seek to establish a hegemony." (p. 9) Even if there is no explicit reference to polemic representations we can interpret these considerations as also indicating an intrinsic polemic value of social representations in general.

These ideas directly relate to the functional aspects of social representations and to their obvious intentional character. The metaphor of the 'battle of ideas' suggested by Moscovici

(Moscovici & Marková: 1998) brilliantly condenses these thoughts about how social representations work. For Jost & Ignatow (2001) the most striking aspect of the social representations theory is that "groups develop social representations and attempt to influence others to adopt those representations as a way for achieving social and political goals" (p. 196). For these authors this function is precisely related to the polemical type of social representations, which they consider to be rather overlooked in the social representations research field.

Also defending that 'a social representation is a not a quiet thing' (Moscovici & Marková: 1998), Howarth (2006) stresses the role representations have in the ideological construction of social realities, by protecting some interests over others. The question of power immediately arises, since social representations act in a world where power is unequally distributed in the social sphere (Jovchelovitch: 2001). Thus, for Howarth, "hegemonic representations pervade the dominant social construction of reality; oppositional representations contest these versions". (p. 79). She makes a precise point in stating that social representations research should be devoted to the study of the role of conflict and dispute in shaping social representations, and that of the social and political consequences of different representations and the relationships between representation and social order: "This would demand the recognition of the reproduction of power in the reification and legitimization of social representations, as well as in the collaborative struggle for recognition and in possibilities for resistance and transformation. This would expose the dialectics of coding and transcoding, consensus and dispute, cooperation and conflict, imposition and resistance at the heart of all meaning, practice and communication. Without these tensions, representations would stagnate." (p. 80). However, we should notice that this author does not make full use of the classification into three representation types suggested by Moscovici, and, even if she insists on taking conflict as a context of studying social representations, no reference to the polemical type of social representations is made. On the contrary, she stresses the difference in status between hegemonic representations and all the others, which she calls *oppositional*, to point up the representation types pertaining to those who dominate and, respectively, to those

who are dominated in society.

Glynis Breakwell (2001) keeps the distinction between the three different representation types in discussing the scope for personal representations. She refers precisely to the degree of freedom that the different types give to individuals in constructing a personal representation. Hegemonic representations allow little individual variations, while emancipated and polemical representations suppose individual variations. Individual variation is based upon differential exposure within group contexts in emancipated representations, and upon the prevailing conditions of intergroup conflict in polemical representations. More than that, this author acknowledges an active role for individuals in mediating the emancipated and polemical representations, since “personal representations will be perpetually under pressure to change from the social representations which surround them. Individuals who are powerful (through position, expertise, or other route) are more likely to be able to retain their own personal representations and to be able to influence the development of social representations”. (p. 275). Thus, this is judged to be the essential condition for innovation and change to take place.

Another idea brought about by this author in the same article regards the viability of the tripartite classification of social representations. She questions whether there are actually different types of social representations, or whether these are just different stages in the lifespan of a social representation, but without going into any further into this debate. However, in a later work (2007) Breakwell explicitly assumes the existence of these categories when discussing about social representations of hazards in the social amplification of risk framework (SARF). In function of what type the social representation of a specific hazard is, there are significant implications for the type of intervention needed to intensify or attenuate individuals' representations of that risk.

An explicit point for rejecting the classification into hegemonic, emancipated, and polemical representations in a strict Aristotelian sense is made by Li Liu (2004). Within the dialogical perspective in the study of social representations (Marková: 2000, 2003), Liu discusses the relationship between themata and different ways for sharing social representations. A central concept within the dia-

logical perspective is that of themata, defined as ‘source ideas’, ‘primary notions’, ‘image concepts’, ‘first principles’ or ‘preconceptions’ which generate social representations and also form their deep structure (Moscovici & Vignaux: 2000). Themata were also defined as “such oppositional categories which, in the course of history, become problematized; for one reason or another they become the focus of attention and a source of tension and conflict”. (Marková: 2000, p. 446). For Liu, it is precisely the emergence of social representations from themata that makes problematic the classification of representations into three types. Rather, she considers that there are three ways of sharing a social representation (i.e. hegemonic, emancipated, and polemic) that can simultaneously apply to a social representation in a complementary way. To cite her fully, “Different layers and different aspects of a representation entail different ways of sharing. A representation is generated through hegemonic, widely shared themata, but it also involves more emancipated and polemical dimensions. The emancipated and polemical dimensions of a representation express the particular societal conditions of social actors who activate them in their specific contexts and in relation to diverse life spheres. At the same time, they reflect the broadly social, economic, political and ideological change and conflicts. Thus, a social representation may be, at one and the same time, hegemonic, emancipated or polemical.” (2004, p. 261). This conception is defended by making reference to the social representation of quality of life in China, organized around the thema “Having/Being”, historically rooted and widely shared in the Chinese culture and, thus, *hegemonic*, but which also contains, according to the author, elements of emancipated and polemic nature, which are linked to the different social positions of social actors. Thus, these non-hegemonic elements of the social representation are related to differences between rural and urban population of China, or between older and younger generations.

Still, Gillespie (2008), another scholar whose work on social representations is strongly informed by the dialogical perspective, keeps the classic distinction between the three types of social representations when describing the concept of alternative representations. For this author, the plurality of social representations in contemporary society makes

it necessary to conceive the existence of alternative representations, whose primary function is to make individuals who share a specific representations deal with and adapt to the plurality of other and potentially competing social representations. Simply defined as 'representations of other people's representations', alternative representations are considered to be dialogical sub-parts within certain representations that can either destabilize or, on the contrary, strengthen a particular social representation. According to Gillespie, hegemonic representations are completely devoid of alternative representations, since they are completely ego-centric. On the contrary, alternative representations "only exist as dialogical shadows within polemical or emancipated representations. They are shadows in the sense of reflecting, usually in a distorted and very simplified form, the social representation of other groups. They are also shadows in the sense that they are firmly attached to what the speaker wants to say, and are a sort of inverse of what the speaker wants to say. Alternative representations are "alter" in the sense of being attributed to other people and in the sense of being foreign objects within the given representation. Alternative representations are the Alter within the given social representation." (p. 382). Evidence for alternative representations is given after reinterpreting data from Moscovici's famous *La Psychanalyse* (1961/1976). Gillespie ascribes emancipated social representations to diffusion and propagation, while polemical representations are assigned to propaganda, as communication systems or genres which characterized the different media originally analyzed by Moscovici. Gillespie considers an emancipated representation to be forged in a context of diverse alternatives with which it is constantly in dialogue. On the contrary, polemical representations are judged to have one major alternative representation which functions as a rhetorical counterpoint. Usually the alternative representation within a polemical social representation is a caricature, a straw man, and serves to the reinforcement of the in-group representation of the object. To illustrate this, Gillespie makes reference to the representation of psychoanalysis held by French communists interviewed in the fifties by Moscovici. For them, psychoanalysis was a kind of capitalist ideology. However their responses reveal the fact that they were aware of an alternative definition of psycho-

analysis, in fact a caricaturized working model of psychoanalysis, but which was outright rejected. The conclusion is that despite their ever presence within polemical representations, alternative representations are kept at a distance and not much dialogical interchange between the main representation and the alternative takes place, all this assuring the protection of the representation from the potential change implied by a dialogue with the alternatives. This is possible due to several *semantic barriers* that prevent such dialogue. Two of them, i.e. maintaining rigid opposition and transfer of meaning, were originally identified by Moscovici (1961/1976). Besides these two, Gillespie identifies prohibited thought, separation, stigma, undermining motives, and bracketing, all concurring to keep the alternative representation at distance.

Empirical contributions to the study of polemic social representations

Polemic social representations was a rather neglected concept in the field of social representations (Jost & Ignatow: 2001). By this we mean that it did not generate a systematic line of research within the paradigm. There are however some scholars who explicitly employed this notion in their empirical studies, some of them even trying to clarify or to develop the classification of social representation proposed by Moscovici in 1988. In this section we will briefly present some contributions to the study of polemic representations that we were able to identify in the social representations literature.

Five years after the article in which Serge Moscovici suggested the tripartite classification of social representations, the study of David Canter and Circe Monteiro (1993) was a first attempt to examine the different types of social representations. The authors launched the hypothesis of a network (lattice) of interrelating and overlapping social representations existing in a culture, which they considered inherent to the idea of distinguishing between hegemonic, emancipated and polemic representations. As a the theoretical implication of this premise, the authors considered that "it is the interplay of social representations that have enough in common to allow communication, but are also different enough to require accommodation or assimilation that creates the dynamics of society". (p. 225). A practical

implication arising from this conception was considered to be the finding of methodologies allowing the identification of social representations within a particular subgroup and of the representation's boundaries, i.e. where a representation "merges into the social representations of other subgroups whose world is distinct" (p. 226). A challenge for social representations theory has to be, according to these scholars, to see if it is possible to identify the range of people who share a particular representation and to establish ways for distinguishing between hegemonic, emancipated, and polemic representations.

In order to illustrate this kind of empirical approach, the authors chose to study the social representations of occupations held by different groups of people living in three different residential areas of Brazil. The study was based on a rather complex methodology, strongly influenced by researches derived from place theory in environmental psychology, theory to which one of the authors, namely David Canter, had an important contribution (Bonnes & Secchiaroli: 1995). Instead of analyzing the explicit verbal expression of social representations of occupations held by subjects from different residential environments (favelas, public housing, and middle class neighborhoods) and with different social status, directly deriving from their place of residence, the authors analyzed the respondents' conceptual system as a result from different classifications made by them through a multiple sorting procedure. Twenty five manikins, with identical form but each labeled as holding a particular occupation, were presented to them; subjects were asked to specify what they considered to be the specific neighborhood of residence for people having the respective occupations, what they considered to be their specific social class, and what kind of occupations could their own children have. However complicated the data analysis procedure might have been², it is important to stress here how the two authors understood to interpret the results in terms of different types of social representations. Concretely, they considered the presence of a hegemonic representation in the case of unanimous agreement regarding the assignment of a residential area to a specific occupation (for example, if all respondents, regardless of their own social status and residential area, considered a politician as inhabiting middle-class neighbor-

hoods). Emancipated representations would imply differences between subgroups but of a complex kind, "any group which shared that representation would be expected to assign components of it to the same category" (p.232) (here the authors gave the example of the occupation "street-trader" which could be assigned a variety of residential areas by different subjects). Polemic representations were judged to lie something in between hegemonic and emancipated representations, revealing coherence within subgroups and distinction between them (for example, members of one subgroup should assign an occupation to the same city area as the others, but to a different city area to the other subgroups with whom they share a controversy). The empirical results were interpreted as indicating in all cases the presence of polemic representations of occupations in Brazilian society. The authors concluded: "The distinctions in representations across a general pattern of agreement suggest that, for the present context at least, most social representations may most closely fit what Moscovici called polemic, but in English this term carries the implications of conflict and belligerence. Yet, our analyses here suggest that many representations, if not all, may derive their social quality from the fact that they reflect interactions between groups. The question may be raised in a pluralist society of what the dynamics of social interaction can be if social representations are totally shared throughout a society. What can people have to say to each other? Perhaps there is a fourth type of social representation that covers most social representation, dynamic" (p. 246).

The methodological approach to the types of social representations presented above did not prove much validity over time, remaining, at least to our knowledge, singular in the literature on social representations. However, we have to recognize the merit of this study for being the first practical analysis addressing the tripartite classification of social representations and, to some extent, for remaining singular in its ambition to test its validity empirically.

In an article of Vala *et al.* (1998) the functional aspect of polemic representations was addressed; the mechanisms through which representations pertaining to opposite social groups are validated were stressed out. The authors considered that an important aspect of studying representations which oppose

groups is, besides the matter of content, also a matter of validity of such content. One of the mechanisms by which social representations of a group are supposed to be defended is made through intergroup differentiation of consensus. Another such mechanism refers to validation of polemic representations through intergroup differentiation of variability. In the first case, it is considered to be true (valid) what is consensual among in-group members and, on the contrary, invalid what is believed to be consensual among out-group. In the second case, it is the perception about in- and out-group members that counts for the validation of contrasting representations: the validity of what members of the in-group thing derives from the heterogeneity of those members; on the contrary, errors of the out-group are due to the homogeneity of its members. The first line of argument, discussed within the social psychological literature on social validation of beliefs and opinions, was considered to be insufficient: "if both groups have equally and widely consensual but opposite positions, their positions should be viewed as equally true because they are shared" (p. 474). This is why a second strategy, of inter-group differentiation of heterogeneity is usually employed, because "only the variability of the ingroup guarantees that consensus information is a reliable cue to validity" (*idem*). This mechanism functions on the basis of another representation: the validation of a representation which is polemic in relation to the representation held by the rival group is made by differently representing the in-group and the out-group subjects. In the representation of the object "in-group", its members are considered heterogeneous regarding their personal traits and attributes, but still homogenous regarding values and beliefs of the in-group. On the contrary, members of the out-group are considered to be homogeneous regarding their psychological traits (stereotypical) and less homogenous in their beliefs. Besides reference to the literature, this second strategy of validation was demonstrated in three semi-experimental studies set up both in a context of simple intergroup differentiation and in an open political conflict (during an electoral campaign).

Also in the nineties, the notion of polemic social representations was tackled in the studies analyzing the communication strategies of Benetton (de Rosa & Losito: 1996; de Rosa

& Smith: 1998). In the early nineties the Italian company launched a very unusual form of advertising, one in which the commercial product or the brand name was entirely absent (de Rosa: 2001). The company based its communication strategy on critical advertising, addressing crucial social problems which were objectified through shocking images contained in posters. By creating public controversy, related to the specific issues addressed through advertisement, but above all to the publicity campaign itself, the company attained social visibility and ultimately reached its profit oriented goals. Advertising was seen as a communication genre which activated and diffused polemic (controversial) social representations about the appropriateness of such publicity: on one side it was strongly disapproved for being "necrophile", cynical and based on the principle of selling at any cost; on the other it was judged to be original, efficient, remarkable and socially beneficial. The associative network, using pictures from the campaign autumn-winter 92-93 and brand name as stimuli, was used for collecting empirical evidence of polemics. The results revealed a bipolarized attitude towards the images that constituted Benetton advertisement, with a trend for judging them negatively³. However, in spite of a major negative evaluation of the Benetton campaign, the representation of the Benetton brand remained mainly positive, confirming the success of the strategy "[selling] pullovers by provoking discussion on social issues" (de Rosa: 1998).

Directly related to conflicts raised about environmental issues, the study of Twigger-Ross and Breakwell (1999, cited in Breakwell: 2001) analyzed how a community responded to a potential waste incinerator, planned to be built in an already highly industrialized area. The plans for introducing the new facility raised opposition from environmental groups like Greenpeace and Friends of Earth. The research focus of the study was on the consent of local residents for the new incinerator, which was studied in relation to their perception of the risk entailed by it, their trust in governmental regulation of such risk, the image they held about the company, and their concern about the environment and acceptance of "green" beliefs. The results showed that local residents were divided in their representations of the risk and, what is more, that the representation they reproduced depended upon the extent to which

respondents identified themselves with environmentalist groups or the company seen as a traditional and trusted employer in the area. These results suggest that “polemical representations of risk are most significantly mediated by identity processes” (Breakwell: 2001, p. 282). This kind of approach of polemic representations, linked to the identity process theory elaborated by one of the authors (Breakwell: 1986), demonstrate that individuals reject social representations that might threaten aspects of their identity, the feeling of belonging to various groups (environmentalists, company) determining rival social representations.

More recently, the idea of representations of polemic nature constructed with the purpose to protect individual and group identities is maintained also by Deaux and Wiley (2007). They illustrate it with reference to the representation of citizenship constructed by the immigrants who reject being called and represented as ‘illegal citizens’ due to the fact they came illegally in the country. The new representation is a conflicting alternative as it introduces a change in meaning from ‘illegal citizens’ and using instead ‘undocumented citizens’, like in the United States, or ‘sans papiers’, in France.

A research line which employed the distinction between hegemonic, emancipated, and polemic social representations can be found in different studies on social representations of history, one example being the work of James Liu and collaborators about social representations of history in multiethnic societies (Liu *et al.*: 1999; Liu *et al.*: 2002). These studies linked social identity theory with the theory of social representations and emphasized the relevance of studying social representations of history for the understanding of the present state of inter-group relations from a cultural perspective, thus outlining “how the past weights on the present” (Liu & Hilton: 2005). History is seen as providing raw materials for symbols that can either unite, divide or something in between. In the first case these symbols are part of hegemonic representations; in the second case they inspire polemic representations; and in the third case they are contained in emancipated representations (Liu: 2004). The three different types of representations of history are described as follows:

“When social representations [of history] are hegemonic, or consensual among all groups, they are treated as though they were a

reality. (...) They can be used to understand how strong consensus allows societies and peoples to move together as one, and enact culture specific solutions to their problems. When something that is social is treated as though it were a reality, it has the power to create new realities through social policies. (...)

By contrast, when social representations of history are polemical, or in serious disagreement across different groups, they indicate the presence of historically rooted conflict. One group may have an historical grievance against another group, and this may require special treatment to resolve. Polemical representations indicate “fault lines” in society where the relationships between groups may become tense or break. (...)

The final type of social representation is emancipated. This means that different versions co-exist in different groups of society, but they are either generally not in conflict, or only in conflict under limited circumstances” (Liu: 2004, pp 9-10).

The empirical findings confirmed in one case the existence of polemic representations of history held by members of an ethnic minority group (i.e. Maori population in New Zealand) which confront the hegemonic representation of New Zealand’s history of the dominant group (Paheka – European descendants in New Zealand), as identified from the list of important historical events cited by different subjects. However, a kind of conceptual ambiguity is to be found in the description of the representation of Maori subjects, judged to be both “emancipated from and polemical to that of Paheka students” (Liu *et al.*: 1999, p. 1042). More consensual representations of history were found among different ethnic groups in Malaysia and Singapore, suggesting that multi-ethnicity is not a sufficient condition for polemic representations about history to emerge. The lack of polemics on specific political issues (e.g. the border demarcation between Singapore and Malaysia) may explain the absence of polemic representations. Also, a higher control exercised by the state on education, media and freedom of speech (as it happens more in Eastern societies rather than in the West) can block alternative views about history to be expressed, and thus polemic representations to emerge (Liu *et al.*: 2002).

Another study inspired from the same research area focused on the historical represen-

tations in Taiwan (Huang *et al.*: 2004). The authors found evidence for both consensus (regarding main historical events) and disagreement (regarding the evaluation of political leaders) in the representation of Taiwan's history, concluding that this representation is a blend of consensus and controversy which further causes ambivalence towards Taiwanese national identity (see also Huang: 2010).

In a more recent study, Liu and Atsumi (2008) addressed the question of polemic representations in a wider context determined by international relations between Japan and China. Here again, the representations of history and the remembrance of the historical conflict between the two states, as circulated in dominant narratives within each nation and mobilized by current political agenda, are considered to forge a present state of affairs in bilateral relations between the two countries. An important practical aspect is outlined: conflict resolution depends on the type of representation political actors make circulate. Moreover, representations are transformed depending on the pragmatic goals and interests each country has. For example it is considered that Japan's objectives on the long term regarding its relations to China may determine the construction of less polemic representations about the history of the interactions between them. This idea, pointing to the intentional character in shaping social representations of history resembles the idea of representational politics (Sen & Wagner: 2005) discussed below.

Also focusing on inter-group relations, Ragini Sen and Wolfgang Wagner (2005) considered the religious cleavage in Indian society as a starting point for the study of social representations of historical events. Their analysis – based on interviews with 20 Hindu and Muslim males, pictures depicting dramatic historical events being used as stimuli in the course of the interviews – demonstrated the antagonism in the appraisal and significations attributed to symbolic events by members of the two conflicting religious groups. However, the preferred term to label this kind of representations was not “polemic”. The authors proposed instead a new label, that of “hetero-referential representational systems”. These are considered to occur when “two groups refer to the same series of events which are represented in a ‘180 degrees’ antagonistic fashion and in a manner of a zero-sum game by each group.

Each group's enjoyable experience entails the other's group loss and each group's painful experience entails the other's joy” (ibid, p. 2.19). Conflicting situations determined by claims for a geographic area, for resources, for ideological or religious supremacy may fuel such antagonism between historical ethnic groups or even states. For delineating the new proposed concept reference is made to both polemic representations (Moscovici: 1988) and holomorphic representations (Wagner: 1995a; Wagner & Hayes: 2005), hetero-referential representations being “polemic because they imply antagonism in interaction and access to resources” and “holomorphic because each of the two groups is not only aware of its own course of action and justification thereof, but also has some general knowledge of patterns of perception, feelings and judgment and the course of action of the other group” (p. 2.19).

There is another important idea in this study that is worth mentioning here, one which regards the process of construction of social representations in a conflicting context. In the particular socio-historic context determined by Hindu-revivalism in India, the historical social representations identified from interviewing lay subjects are judged to be the results of representational politics rather than that of a representational work implying the discursive elaboration of representations in a consensual group. The evident intentional character of representational politics, seeking to produce affective connotation and symbolic meaning, is judged to be most effective. It seems that the conflicting context leaves little room for lay representations to emerge. Rather, members of the conflicting groups share prefabricated representations specially created for serving power interests and communicated through populist rhetoric, maintaining thus the tensions existing in society.

Finally, the last example of research about historical representations that also touched on the subject of polemic representations can be found in Páez *et al.* (2004) and Valencia *et al.* (2004) studies on social memory in the case of a traumatic episode in Spanish recent history, namely the Spanish Civil War. Generational differences were found in lay representations of the negative event. The emotional and temporal distance from this traumatic event was judged to explain a certain dynamism of social representations; polemic representations were

considered to transform into hegemonic ones, especially for subjects at a third generation distance from the traumatic event.

In an ethnographic study carried out on families of Israeli soldiers exposed to health risks during their training in military service, Ben-Asher (2003) also used the distinction between different types of social representations and tried to demonstrate the dialog function in the evolution from hegemonic and emancipated representations of the Israeli army (Israeli Defense Forces) to polemic representations. The author considered that initially hegemonic representation of the Israeli Defense Forces – in a country with a long history of military conflicts and where military service, apart from being compulsory, is seen as an essential civic duty and constitutes a national Zionist narrative – account for high levels of faith in the army by soldiers and their parents, who consent by signing a contract of trust to leave absolute responsibility for the safeguard and welfare of their children/soldiers to the army, in the absence of any information regarding military activities. New information regarding the training naval commando soldiers in polluted waters and the health risks involved – contained in emancipated representations constructed by small sections of society and the media – was seen as clashing the “hegemonic notion of absolute faith in the contract of trust with army” (p.6.4) and, as a result, parents of risk exposed soldiers gather around to form an associative group and start to construct through their dialogue polemic representations opposed to the official version of authorities’ hegemonic representation.

The evolution of social representations is seen in a linear way, passing through all the three types of representations described by Moscovici (1988). First, hegemonic representations are challenged by emancipated representations which emerge from new information. Then it is assumed that social change occurs when emancipated representations evolve into polemic representations “that render the self-evident existence of hegemonic representations impossible, at least for some members of the group, and call for innovation and change” (p.6.4). Confronted with the information about the health risk and at the same time with the initial refusal of state authorities to take responsibility to tend to sick soldiers and their families, parents gathered in an orga-

nization which acted both as a support group and as a pressure group in the new conflicting context with authorities. During their meetings and through social interaction a polemic representation of the army was considered to emerge. The reorganization of social representation into a polemic one undergoes a process of creating group identity, a parents’ group, which gives to the group internal empowerment and the capability to face new circumstances. However, after the official recognition of the state’s responsibility to care for the sick soldiers and for the families of soldiers who died after training in contaminated water, the parents’ organization ceased to exist and at that point, the study concludes, parents “preferred to return to the hegemonic representations of the army as a foster parent, which are shared by Israeli society as a whole” (p.6.4).

One merit of this study is that it emphasizes the role of environmental hazards in generating polemical social representations. However, a certain misuse of the concepts related to the types of social representations which can lead to some confusion is to be noted. For example, the “silence breaker” parents group constructs a “hegemonic” representation with regard to the new parents group, necessary for the group’s cohesiveness, but “polemic” regarding the surrounding social institutions (p. 6.8). Then, after explaining the linear evolution from hegemonic to polemic representations, all this through the intermediary of emancipated representations, the study shows how parents of naval commandos “adopt the universal hegemonic representation of parental obligation to safeguard their children” (p.6.8). The author introduces thus a distinction between “state’s hegemonic representations” and “universal hegemonic representations”, the latter remaining unchallenged. The emphasis put by the study on communication processes rather than on content of social representations makes it difficult to wholly seize the nature and structure of polemic representations. It is also not very clear why and how in this case emancipated representations are considered to evolve into polemic ones. The initial refusal of the authorities to acknowledge their responsibility is cited as a source of dispute with authorities and as a reason for building polemic representations by the parents of soldiers who have been directly exposed to water pollution. But the parents’ polemic representations are considered

to come into conflict with the same parents' hegemonic representations of the army. Due to the resolution of the dispute parents abandon polemic representations and "return" to the hegemonic ones, the only evidence for this furnished by the study being the dissolution of the contesting parents organization after the state authorities fulfilled their demands. This assumption may be considered both evasive and intriguing: it is hard to acknowledge that hegemonic representations, with their stability in society and coercive character as described by Moscovici (1988), once challenged still remain unchanged.

In a more recent study, Ben-Asher and Lebel (2010) further employed the distinction between different types of social representations in their analysis of another public controversy in Israeli society, this time related to a law stipulating the loss of entitlement to rehabilitation for IDF (Israeli Defense Forces) widows once they remarried. The confrontation between IDF widows and state institutions, considered to be a struggle between a republican-collectivist and a liberal-individualist perception of social policy, was analyzed in terms of hegemonic, emancipated and polemic representations co-existing in the public discourse on the issue. The concrete manifestations of these three types of representations in the specific context studied are summarized as follows: hegemonic representations are dominant narratives which embed the conviction in the social ethos of the 'IDF spirit', entailing the central value of sacrificing one's life for the state, and the state's commitment to care for its wounded and for the bereaved families; emancipated representations are new information, or 'winds of change' that challenge the traditional view, manifested in the case of IDF through widows forming a new intimate relationship aiming to contest the provisions of the restrictive law; polemic representations are thought to emerge precisely because of the clash between hegemonic representations and emancipated ones and are manifest through a strong criticism of the state. Several statements, identified in internet talkbacks and considered to illustrate the different types of social representations held on the issue, were tested for agreement in a wider public. The analysis revealed that indeed social representations of different status (i.e. hegemonic, emancipated and polemical) co-exist in social thinking. This would suggest that the

three categories of social representations are not mutually exclusive, nor even evolve and transform in a linear way as was previously suggested (Ben-Asher: 2003).

With the overall intention to cross a communication barrier between social representations theory and studies derived from social cognition Angelica Muchi-Faina (2004) applied Moscovici's distinction between hegemonic and polemic representations to the research in the domain of inter-group relations and social stereotypes. The social representation of women was identified from definitional traits ascribed by male and female students. The author followed the hypothesis that if one removes from a representation of a group or category the hegemonic elements it is possible to seize the polemical elements, considered to be typical in inter-group representations. According to this author the distinction between two different "levels" of a social representation, i.e. hegemonic and respectively polemic (p.609), permits the dissociation of the aspects linked to the social stereotypes from the aspects of in-group favoritism. "Hegemonic elements" and "polemical elements" are established according to their frequencies of appearance in the responses of the subjects. "Polemical elements" are found in the differences in women's traits mentioned by the members of the in-group (female students) and of the out-group (male students). Hence, Moscovici's differentiation between types of social representations is reduced to the difference in status of the elements of a single social representation. However, the study concludes, consensual elements cited by both groups investigated are thought to be part of a hegemonic representation of women, shared within the whole culture, whereas representations linked to group membership are polemical. This kind of approach to the different categories of social representations is consonant with Li Liu's suggestions (2004) that hegemonic and polemic features may coexist within the same social representation due to the antinomy entailed by themata as source ideas for social representations.

Polemic social representations – a useful tool for analyzing conflicts

The brief overview of studies which employed the classification of social representations suggested by Moscovici (1988) and ex-

plicitly focused on the polemical type of social representations was intended to demonstrate the variety of thematic areas in which this concept was used. What reunites them is the conflicting context in which polemical representations normally occur. While we do not want to comment on why not all studies which analyzed intergroup conflicts from a social representations perspective made also use of the concept of polemic representation⁴, we would like to mention, as last example, the study of di Giacomo (1980), written before the concept of polemic representation was suggested by Moscovici, which can be considered a good example of research which stresses the role of conflict for studying the dynamics of social representations. Di Giacomo analyzed the social representations emerged in a protest of students from a Belgian university and tried to find out what could explain its failure. The representations that students held about the protest movement itself, about the leaders of the movement and their strategies were identified from data obtained through the free associations technique. It was found that the majority of students rejected the ad-hoc created protest committee, which they considered incompatible with them regarding symbols, beliefs, and norms. This explained the students' lack of adhesion on the long term, which ultimately determined the failure of the protest movement. Criticism has been raised that the analysis of di Giacomo did not trace the development of the incompatible social representations or that it did not explore the form of communication or the process of social interaction in the generation and transformation of such representations (Purkhardt: 1993). With or without this, the results of di Giacomo's study were indeed interpreted in terms of a struggle between discrepant (polemical) sets of social representations (Wagner: 1995b).

The focus on the notion of polemic social representations leads us to the assumption that that there are indeed three distinct types of social representation and not just different dimensions contained by a social representation, as was suggested by Li Liu (2004). Although polemical representations may be generated by the same themata, we consider that we should treat them as being different representations and not just dimensions in a single social representation. When discussing about the generative force of themata, Moscovici (2001, p. 33)

made a clear point in sustaining that "social representations occur in pairs, each one having its alternative, such as sacred and profane representations in religion or standard and non-standard paradigms in science. When we say that a representation is shared, we mean that it is normative, not that it is unique". Polemical representations are always related to the limits of sharing of social representations in society as a whole due to the conflicting nature of relationships between groups (Moscovici, 1988).

Nevertheless we should admit that a representation could qualify to all three types but in distinct periods of time (Breakwell: 2001). Polemical social representations occur in a context determined by conflict between different groups and concur to the maintaining of such conflict. We can imagine that when the context changes and the conflict becomes obsolete polemical representations turn into emancipated ones.

However, in contemporary societies we should expect to find more evidence for polemic representations rather than for hegemonic ones. This idea was explicitly stated by Vala (1992, p. 70): "When studying a social representation in our societies, the hypothesis that these are different and conflictual representations about the same object is probably today heuristically more valuable than the hypothesis that an object is represented in an hegemonic way (...). Its consensuality within the groups is constructed and deconstructed side by side with the conflictuality which crosses the social relations and the strategic activity of individual and groups actors".

In a recent article of Elcherroth, Doise, and Reicher (2011), while encouraging the adoption of the social representations approach in the realm of political psychology, the authors make a specific point in defending that social representations theory must be seen as a theory of power, in the sense that by shaping representational systems individuals or groups (political leaders, activists, or, related to our case, we would say economic actors, like a corporation) seek to create social realities that serve their vision or interests. To make this point clear, let us fully cite these authors: "Representations do not simply arise spontaneously from looking at the world, we have argued. We are constantly presented with representations from leaders and activists through the medium of mass communications. To argue that social

knowledge is rooted in practice and, in part at least, used in order to move people to create new social practices (indeed, to argue that the source of social power lies in the creation of forms of social knowledge) is to suggest that the various forms of knowledge are embedded in a process of mobilization and that change depends upon effective mobilization. That is, people do not come to understand the world through a neutral process of contemplation. Rather, they are enjoined to see the world in particular ways. This then leads us to think in terms of those who mobilize and those who are mobilized.” (p. 745). We find here similarities with the idea of Sen and Wagner (2005) that it is representational politics that shapes polemical representations.

In this light, it is easy to defend that the communication genre which characterizes the transmission of polemical social representations by conflicting actors is that of propaganda. Propaganda, envisaged by Moscovici (1961/1976) in relation to the circulation of the social representation of psychoanalysis in French communist press during the fifties, was defined as “a modality of expression of a group in a conflicting situation and the instrumental elaboration, with the intention of action, of the representation that the group makes about the object of conflict” (p. 442, our translation). By creating social representations, propaganda seeks to control opinion and shape behaviours. The cognitive organization of representations originated in propaganda makes them be simplified and distorted versions of reality, built upon dichotomized themes, and, thus, highly stereotypical.

When searching for an operational definition for polemical social representations one must keep in mind that a necessary condition for polemical representations to occur is a situation characterized by inter-group conflict. There are two situations that can be envisaged in relation to the history of the conflict characterizing the situation. First, the conflict between groups may exist already, having historical or ideological roots. In this situation, the antagonistic relations will concur to the creation of opposing social representations of a given object that will further maintain the conflict. A second situation that can be envisaged is the emergence of a new and problematic object that raises polemics. In this case representational processes that will divide groups can

take place (Flament & Rouquette: 2003; Raudsepp & Wagner: 2012). This will concur to the creation of polemical representations that not only maintain the conflict but can also be considered as the very sources of the conflict itself.

Then, besides the conflicting context, in order to be able to highlight polemical representations one must look at the content and structure of such representations. Different or even antonymic contents may sure be a clue of polemical representations. But the focus only on the content might be a trap. Within the structuralist approach it is considered that two representations about a same object are different when they don't have the same central core (Abric: 2001a, 2001b, 2003). It can thus happen that two representations defined by similar content be radically different if the organization of their content into the central core and peripheral elements is different. According to Flament and Rouquette (2003), in order to judge two representations as being opposite there is not even need to consider that one is contrary to the other. To be considered opposite, hence polemical, their central cores should not be the same and, in addition, that “the thematic valorization of at least one element from the central cores should be opposite for the groups” (p. 37).

Endnotes:

¹ Asist. univ. dr., Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir“, București.

² Data was analyzed with a non-metric multiple scaling procedure, the Partial Order Scalogram analysis by the use of coordinates (POSAC)

³ Calculations were based on the polarity indexes obtained by the images

⁴ For example, in the recent book edited by Ivana Marková and Alex Gillespie (2012) which was especially dedicated to the study of trust and conflict from a social representations perspective, the notion of *polemic representation* was mentioned only once. It was mentioned (only one time) in a study of Raudsepp and Wagner which focused on the analysis of the escalation of an inter-ethnic conflict in Estonian society around a symbolic issue. But it was totally absent in the analyses of the conflicts in Cyprus (Psaltis) or Georgia (Wertsch & Batiashvili).

Bibliography

Abric, J.-C. (2001a). A structural approach to social representations. In K. Deaux and G. Philogène (Eds.), *Representations of the social: Bridging theoretical traditions* (pp. 42-47). Oxford: Blackwell Publishing.

Abric, J.-C. (2001b). L'approche structurale des représentations sociales : développements récents. *Psychologie et Société*, 4, 81-104.

Abric, J.-C. (2003). La recherche du noyau central et de la zone muette. In J.-C. Abric (Ed.), *Méthodes d'étude des représentations sociales*, (pp. 59-80). Ramonville-Saint-Agne : Erès.

Ben-Asher, S. (2003). Hegemonic, emancipated and polemic social representations: Parental dialogue regarding Israeli Naval Commandos training in polluted water. In *Papers on Social Representations*, 12 : 6.1-6.12

Ben-Asher, S. & Lebel, U. (2010). Social structure vs. self rehabilitation: IDF widows forming an intimate relationship in the sociopolitical discourse. *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology*, 1 (2), 39-60

Breakwell, G.M. (1986). *Coping with threatened identities*. London: Methuen.

Breakwell, G. M. (2001). Social Representations Constraints upon Identity Process. In K. Deaux and G. Philogène, *Representations of the social: Bridging theoretical traditions* (pp. 271-284), Oxford: Blackwell Publishing

Breakwell, G. M. (2007). *The psychology of risk*. Cambridge: Cambridge University Press

Bonnes, M. & Secchiaroli, G. (1995). *Environmental Psychology: A psycho-social Introduction*, Sage Publications, London

Canter, D. V. & Monteiro, C. (1993). The lattice of polemic social representations: A comparison of the social representations of occupations in favelas, public housing, and middle-class neighbourhoods of Brazil. In G.M. Breakwell & D.V.Canter (Eds.) *Empirical approaches to social representations* (pp. 223-247). Oxford: Oxford University Press.

Deaux, K. & Wiley, S. (2007). Moving People and Shifting Representations: Making Immigrant Identities. In G. Moloney & I. Walker (Eds.), *Social Representations and identity: content, process and power* (pp. 9-30). New York: Palgrave: Macmillan

De Rosa, A. S. (1992). From Theory to Metatheory in Social Representations: The Line of Argument of Theoretical-Methodological Debate. *Social Science Informations*, 33 (2), 273-304

De Rosa, A.S. (1998). How to sell pullovers by provoking discussion on social issues. The role of the Advertising for activating and diffusing Controversial Social Representations, in A.-V. Rigas (ed.) *Social representations and contemporary social problems* (pp. 228-277), Athens, Ellinika Grammata publisher.

De Rosa, A. S. (2001). The king is naked. Critical advertisement and fashion: The Benetton phenomenon. In K. Deaux and G. Philogène (Eds.), *Representations of the social: Bridging theoretical traditions* (pp. 48-82). Oxford: Blackwell Publishing

De Rosa, A.S. & Losito, G. (1996), E' bianca o nera? Interpretazioni e atteggiamenti nei confronti della comunicazione pubblicitaria Benetton. *Rassegna di Psicologia* 2, 75-115.

De Rosa, A.S. & Smith, A. H. (1998). Représentations sociales polémiques et styles d'influence minoritaire, la communication publicitaire de Benetton. *Bulletin de Psychologie*, 51 (436), 399-416

Di Giacomo, J.-P. (1980). Intergroup alliances and rejections within a protest movement. *European Journal of Social Psychology*, 10, 329-344.

Duveen, G. (2000). Introduction: The power of ideas. In G. Duveen (Ed.), *Social representations: Explorations in social psychology* (pp. 1-17). Cambridge: Polity Press.

Elcherorth, G., Doise, W. & Reicher, S. (2011). On the knowledge of politics and the politics of knowledge: How a social representations approach helps us rethink the subject of political psychology. *Political Psychology*, 32 (5), 729-758.

Flament, C & Rouquette, M.-L. (2003). *Anatomie des idées ordinaires. Comment étudier les représentations sociales*. Paris: Armand Colin.

Galli, I. (2006). *La teoria delle rappresentazioni sociali*, Bologna: Il Mulino.

Gillespie, A. (2008). Social representations, alternative representations and semantic barriers. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 38 (4), 375 - 391.

Howarth, C. (2006). A social representation is not a quiet thing: exploring the critical potential of social representations theory. *British*

Journal of Social Psychology, 45, 65–86.

Huang, L. L. (2010). Taiwanese consciousness vs. Chinese Consciousness: The national identity and the dilemma of polarizing society in Taiwan. *Societal and Political Psychology International Review*, 1, 1, 119-132.

Huang, L.L., Liu, J.H. & Chang, M. (2004). The “Double Identity” of Taiwanese Chinese: A dilemma of politics and culture rooted in history. *Asian Journal of Social Psychology*, 7(2), 149-168.

Jahoda, G. (1988). Critical notes and reflections on “social representations”. *European Journal of Social Psychology*, 18, 195–209.

Jodelet, D. (1989). Représentations sociales: un domaine en expansion. In D. Jodelet (Ed.) *Les représentations sociales* (pp. 31-61), Paris: Presses Universitaires de France

Jodelet, D. (2008). Social representations: The beautiful invention. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 38, 411–430.

Jost, J.T. and Ignatow, G. (2001): “What We Do and What We Don’t Know about the Functions of Social Representations” in K. Deaux and G. Philogène, *Representations of the Social: Bridging Theoretical Traditions*, Blackwell Publishing, pp. 190- 198

Jovchelovitch, S. (2001). Social Representations, public life, and social construction. In K. Deaux & G. Philogène (Eds.), *Representations of the social: Bridging theoretical traditions* (pp. 165-182), Oxford: Blackwell.

Liu, J. H. (2004). “A Cultural Perspective on Inter-group Relations and Social Identity”. (<http://www.wvu.edu/~culture>), Center for Cross-Cultural Research, Western Washington University, Bellingham, Washington USA

Liu, J. H. & Atsumi, T. (2008). Historical conflict and resolution between Japan and China: developing and applying a narrative theory of history and identity. In T. Sugiman, K.J. Gergen, W. Wagner, and Y. Yamada (Eds.) *Meaning in Action: Constructions, Narratives, and Representations* (pp. 327-344), Springer.

Liu, J. H. & Hilton, D. J. (2005). How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology* 44, 537-556

Liu, J. H., Lawrence, B. & Ward, C. (2002). Social representations of history in Malaysia and Singapore: On the relation between national and ethnic identity. *Asian Journal of Social*

Psychology 5, 3-20

Liu, J. H., Wilson, M., McClure, J. & Higgins, T. (1999). Social identity and the perception of history: cultural representations of Aotearoa/New Zealand. *European Journal of Social Psychology* 29, 1021-1047

Liu, L. (2004). Sensitising Concept, themata and sharedness: A dialogical perspective of social representations. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 34 (3), 249-265.

Marková, I. (2000). Amédée or how to get rid of it: social representations from a dialogical perspective. *Culture & Psychology*, 6, 419–460.

Marková, I. (2003). *Dialogicality and social representations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Marková, I. & Gillespie, A. (2012). *Trust and Conflict: Representation, Culture and Dialogue*, London and New York: Routledge.

Moscovici, S. (1961/1976). *La psychanalyse, son image et son public*, Paris: Presses Universitaires de France.

Moscovici, S. (1984). The phenomenon of social representations. In S. Moscovici & R. Farr (Eds.), *Social representations* (pp. 3–55). Cambridge: Cambridge University Press.

Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology*, 18, 211–250.

Moscovici, S. (2001). Why a theory of social representations? In K. Deaux & G. Philogène (Eds.), *Representations of the social: Bridging theoretical traditions* (pp. 8–35). Oxford: Blackwell.

Moscovici, S. & Marková, I. (1998). Presenting social representations: A conversation. *Culture and Psychology*, 4 (3), 371-410.

Moscovici, S., & Vignaux, G. (2000). The concept of themata. In G. Duveen (Ed.) *Social Representations: Explorations in social psychology* (pp. 156–183). Cambridge: Polity Press.

Muchi-Faina, A. (2004). Représentations hégémoniques et représentations polémiques: le cas des stereotypes des femmes. In M. Lavallée, S. Vincent, C. Oullet & C. Garnier (Eds) *Les représentations sociales* (pp.608-618) (http://geirso.uqam.ca/publications/pdf/Section3/Genre/mucchi_faina.pdf)

Páez, D. Valencia, J. Marques, J. Vincze, O. (2004). Collective memory and social identity: social sharing of the past and social identity in Spain. Paper presented at the conference *Col-*

lective remembering, collective emotions and shared representations of history: Functions and dynamics. Aix-en-Provence, 16–19 June.

Purkhardt, C. (1993). *Transforming social representations*. London: Routledge

Raudsepp, M. & Wagner, W. (2012). The essentially other: Representational processes that divide groups. In I. Marková & A. Gillespie (Eds.), *Trust and Conflict: Representation, Culture and Dialogue* (pp. 105-122), London and New York: Routledge.

Rouquette, M.-L. (1994) *Sur la connaissance des masses. Essai de psychologie politique*. Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble [Romanian translation: Rouquette, M.L. (2002). *Despre cunoașterea maselor. Eșeu de psihologie politică*. Iași: Polirom]

Sen, R. & Wagner, W. (2005). History, emotion and hetero-referential representations in inter-group conflict: The example of Hindu Muslim relations in India. *Papers on Social Representations*, 14, 2.1-2.23

Vala, J. (1992). Is siege mentality a hegemonic belief in Israel? A comment on Bar-Tal & Antebi. *Papers on Social Representations*, 1,

69-71.

Vala, J., Garcia-Marques, L., Gouveia-Pereira, M. & Lopes, D. (1998). Validation of polemical social representations: introducing the intergroup differentiation of heterogeneity. *Social Science Information*, 37, 469-492

Valencia, J., Elejabarrieta, F., Pérez, D., Villarreal, M., Wagner, W. (2004). Génération, polémique publique, climat social et mémoire collective des événements politiques. *Connexions No. 80, Mémoire collective et représentations sociales*. Paris: Erès Editions.

Wagner, W. (1995a). Social representations, group affiliation, and Projection: Knowing the limits of validity. *European Journal of Social Psychology* 25, 125-140.

Wagner, W. (1995b). Description, explanation and method in social representation research. *Papers on Social Representations*, 4, 156-176

Wagner, W. & Hayes, R. (2005). *Everyday discourse and common sense: the theory of social representations*. New York: Palgrave Macmillan.

Reprezentări sociale ale sportului din regimul comunist

Andrei Stoicu¹

Abstract: *Communist regimes represents distinct phases, in all respects, in the history of 20th century. There were segments of social life, like mass sports and performance sports, that have reached levels of performance impossible to match in a democratic society. But in a country like Romania, where “condemnation of communist crimes” is state policy, which are the social representations of “popular sports”, from the past, in the mind of young people? (in the perspective of the new generation).*

Main goals of our research were:

- 1. To study the formation and the diffusion of mass and performance sport's social representations suitable for the communist propaganda;*
- 2. To investigate young's people social representation over some social phenomenon like the national mass competition “Daciada” and “Deva gym school “. A special mention must be made, under the generic name of “Daciada” between 1977- 1989, the whole Romanian population- from preschoolers to retired people- everybody had to participate to amateur competitions. As for “Deva gym school”, it illustrates the extraordinary group performances that have made Romania an international sport leader for a very long period of time.*

Research methodology has focused on:

- 1. The analysis of political speech content from the Romanian Communist Party official newspaper, through which have been identified and counted values circumscribed (subsumed) to the “NEW MAN” ideal, and means by which the sports movement has expressed them;*
- 2. The investigation on a sample of students, performed based on a questionnaire, built in the theoretical framework established by Serge Moscovici (1997), according to which “the universe” of a social representation has three dimensions: the information, the representation field (the image) and the attitude.*

Keywords: *“Daciada”, Deva gym school, “popular sports”*

Title: *Social representations of sports from the communist regime*

Trecutul comunist și prezentul tranziției
Sportul de masă și succesele obținute în sportul de performanță în perioada comunistă

(1946-1989) nu pot analizate decât în strânsă corelație cu particularitățile regimului.
Sfârșitul mileniului precedent este marcat

de ceea ce se numește „*ieșirea din totalitarism*” și tranziția la societatea deschisă și economia de piață, după cum numește asemenea schimbări de amploare filozoful Alain Besancon.² Termenul de *tranziție* s-a impus, de asemenea, în analizele din științele socio-umane, devenind, în scurtă vreme, cuvânt obișnuit în limbajul cotidian. El desemnează un prezent imprecis ca procesualitate și durată, definirea sa stârnind controverse.

Cât durează tranziția? Precizând, dintru-început, că este un proces costisitor și plin de suferință, Jan Rupnik estima că pentru organizarea de alegeri libere și înființarea unor instituții democratice sunt suficiente șase luni. Cel puțin șase ani sunt necesari pentru restabilirea economiei de piață și... șaizeci de ani pentru reconstrucția societății civile!³ Cert este că printre schimbările aduse de finele lui decembrie 1989 sunt și câteva determinate pentru mișcarea sportivă din România precum:

- a) privatizarea unor cluburi sportive;
- b) depolizitatea sportului;
- c) privatizarea economiei și falimentul marilor întreprinderi ce-au patronat, organizat și gospodărit cluburi, asociații și baze sportive;
- d) desființarea sindicatelor și celorlalte organizații de masă și obștești cu sarcini în dezvoltarea mișcării sportive de masă și a sportului de performanță;
- e) adoptarea unei legislații privind protecția copilului defavorabilă regimului dur de pregătire pentru marea performanță aplicat, altădată, unor componenți ai loturilor naționale;
- f) dezvoltarea tehnologiilor de comunicare în masă, fapt ce transformă competițiile sportive în evenimente și divertisment urmărite de o mare parte a populației de pe întreaga planetă.

Un alt sistem de valori (și uneori non-valori promovate de media) îi animă pe tinerii de azi iar generațiile adulte și vârstnice și-au schimbat practicile cotidiene.

Procesul acesta de complexă schimbare – ce e departe de-a fi încheiat -, a început și continuă să se deruleze pe două planuri complementare:

- a) un prim plan – schimbarea socială, ale cărei direcții în sport le-am enumerat anterior;
- b) un plan secund – schimbarea individuală, imposibilă de realizat fără cea socială dar totodată implicită acesteia.⁴

Determinate în aceste schimbări sunt și reprezentările oamenilor față de trecutul ap-

ropiat. Conținutul unei *reprezentări sociale*⁵ este alcătuit, după cum bine se știe, din norme, valori, credințe și chiar imagini, opțiuni și atitudini, fiind modalități de proiecție interioară a unor fenomene sau evenimente externe⁶. Reprezentările sociale – susținea Serge Moscovici în 1976 – se răsfrâng continuu și funcțional în percepția și în comportarea oamenilor. Ele reprezintă sisteme de noțiuni, valori și practici relative la obiecte, aspecte sau dimensiuni ale mediului social. Ca și „*corpus organizat de cunoștințe*”, prin ele indivizii redau realitatea fizică și socială comprehensibilă într-un grup sau un raport de schimburi. Devin astfel reprezentative pentru un anumit grup social într-o anumită etapă istorică. Dacă grupul este mai numeros, acționează ca „*idei-forță*” asupra minții și comportamentului oamenilor.⁷ Însăși *memoria socială* poate fi înțeleasă fie ca actualizare și resemnificare a reprezentărilor sociale asupra trecutului, fie ca proces de elaborare sau de uitare a acestora. În succesiunea unor etape diferite, prezentul devine o scenă fierbinte de confruntare a ideologiilor, grupărilor politice și agenților de influență. Vectorii lor de difuzare, resuscitare și influență sunt instituțiile și comunicarea media.⁸

În ceea ce privește doctrina reprezentărilor sociale, așa cum a fost aceasta fundamentată de Serge Moscovici, reținem că sensul conceptului operațional era acela de „*modalitate particulară de cunoaștere având funcția de elaborare a comportamentelor și de comunicare pentru indivizi*”.⁹

Premisele, obiectivele și metodologia cercetării

Dacă în România s-au depus mari eforturi, vreme o jumătate de secol, pentru formarea „*omului nou*”, în post-comunism s-au depus, de asemenea, eforturi consistente pentru a prezenta trecutul ca „regim criminal”. Acțiunea de condamnare a regimului ca „ilegitim și ilegal” a fost ridicată la rang de politică de stat. În asemenea condiții prea puțin s-a vorbit despre succesele „sportului popular” și de performanță de dinainte de 1989.

Investigația noastră și-a propus, așadar:

- a) identificarea reprezentărilor sociale ale tinerei generații din România asupra sportului din regimul comunist;
- b) cunoașterea atitudinile, opiniile și eventualele propuneri ale acestora pentru preluarea

unor metode, exemple etc de actualitate.

Cercetarea s-a făcut prin chestionar propriu (Anexa 1) aplicat unui eșantion aleatoriu alcătuit dintr-o sută de studenți de la facultăți cu profil tehnic și umanist din Universitatea „Aurel Vlaicu” Arad.

Designul cercetării, sinteza și interpretarea datelor

Cinci dintre itemii chestionarului au fost destinați descrierii eșantionului.¹⁰ În esență, în **structura eșantionului** de studenți au fost în trei grupe de vârstă, după cum urmează: a) între 18-25 ani (82%); b) între 25-30 ani (16 %); c) peste 30 ani (2%). Dintre acești 46% sunt de sex masculin și 56% feminin.

În ceea ce privește studiile subiecților, aceștia au fost departajați în două grupe: a) studenți la științe umaniste (33%); b) studenți la institute cu profil de inginerie (50%) și studenți la științe economice (17%)

Pentru studiul temei noastre, am apreciat ca importante corelațiile dintre relațiile pe care aceștia le au cu sportul. Astfel : itemul 20 le-a solicitat cinci alternative în relația actuală cu sportul, ierarhizate astfel după răspunsurile lor : 54% fac zilnic – o jumătate de oră – o oră de mișcare încorporată în treburile cotidiene; 27% - nu au nici o relație; 18% sunt abonați la o sală de fitness; 11% fac sport de performanță.

Nici în copilărie și adolescență, relația lor cu sportul nu a fost una foarte bună. Itemul 18 care le-a solicitat să se încadreze într-una din cele patru alternative prezentate, relevă următoarea situație: 62 % - „am efectuat strict sarcinile orelor de educație fizică și sport din școală și facultate”; 16% - „am practicat activități sportive suplimentar programelor școlare”; 12% - „am făcut sport de performanță”; 10% - „nu am practicat nici o formă organizată de sport fiind scutit medical la disciplina de profil”.

Designul cercetării În studiul remanențelor reprezentărilor sociale datorate programului formării „omului nou” prin sport, am operaționalizat teoria lui S. Moscovici (1997) conform căreia „universul” unei reprezentări sociale are trei dimensiuni: *informația, câmpul reprezentării (imaginea) și atitudinea*.¹¹

1. **Informația** (dimensiune sau concept) este legată de organizarea cunoștințelor pe care le posedă un grup față de un obiect social - în cazul nostru, cunoștințele despre sportul

de masă și performanță din regimul comunist care au fost testate cu ajutorul următoarelor întrebări :¹²

1. Vă rog să scrieți numele celor mai mari 5 sportivi din istoria sportului românesc.

În proporție de 75% primul lot de intervievați au numit-o pe primul loc pe Nadia Comăneci. În procent de 19% pe primul loc chestionații l-au numit pe Gheorghe Hagi, fapt explicabil prin prezența sa constantă în media, popularitatea fotbalului și nu lipsit de importanță fiind faptul că sportul și-a continuat cariera ca antrenor înregistrând mari succese în ultimele două decenii. Remarcăm, de asemenea, că printre cei nominalizați pe locurile secunde se află sportivi de notorietate în viața publică post-comunistă precum: Ilie Năstase și Ion Țiriac, Elisabeta Lipă, Adrian Mutu, Bogdan Stelea, Helmuth Duckadam.

La solicitarea: *Vă rog să scrieți primele 5 cuvinte sau expresii care vă vin în minte când vă gândiți la “Daciada”*, în procent de 52% respondenții nu au scris nimic. Rezultatul reprezintă uitarea acestei competiții sub al cărei generic erau anunțate toate competițiile și rezultatele sportive din presa comunistă. Intervievații ceilalți au identificat-o corect ca: *mișcare de masă* sau *mișcare sportivă* (primă asociere), amatorim, pepinieră de talente, săli de sport. Și acest item evidențiază imaginea pozitivă asupra sportului de masă din istoria trecutului apropiat, acesta fiind perceput ca factor de modernizare fără cunoașterea sau sesizarea caracterului imperativ sub care-a fost practicat.

Vă rog să scrieți primele 5 cuvinte sau expresii care vă vin în minte când vă gândiți la Școala românească de gimnastică – a fost un alt item ce-a vizat un aspect precis al reprezentării sportului.

Performanță, talent, muncă, ambiție, dedicare – au fost cuvintele cu cea mai mare frecvență cu care-a fost asociat fenomenul școlii de gimnastică de la Deva. Numeroși respondenți au asociat-o cu numele vedetelor sale, Nadia Comăneci fiind desigur cel mai des pomenită.

2. **Câmpul de reprezentare** a fost asociat de către Serge Moscovici cu „*ideea de imagine, de model social, la conținutul concret și limitat al propozițiilor care se referă la un aspect precis al obiectului reprezentării*”.¹³ Itemii chestionarului propuși pentru evaluarea câmpului reprezentării sportului de masă și de performanță au obținut următoarele rezultate:¹⁴

La solicitarea: *Vă rog să scrieți primele 5*

cuvinte sau expresii care vă vin în minte când vă gândiți la sportul românesc din perioada 1948-1989, rezultatele înregistrate pot fi ierarhizate astfel: în procent de 92% toate cuvintele sunt cu trimitere la valori pozitive (performanță, glorie, talent, disciplină, colegialitate etc). Prima asociere s-a făcut într-un procent de 42% cu *performanța*, urmată de cuvântul *disciplină* (10%), sau cu enumerarea unor *discipline sportive* (8% - fotbal sau gimnastică).

Itemul care solicita *Vă rog să scrieți primele 5 cuvinte sau expresii care vă vin în minte când vă gândiți la sportul românesc din zilele noastre*, a înregistrat, însă, informații cristalizate sub forma unor impresii mai pozitive. Atunci când nu se folosesc numele unor ramuri sportive (fotbal, are indicele cel mai mare), unor sportivi emblemă (Mutu și Lucescu) sau patroni de cluburi sportive (Becali) sau cuvinte care se asociază la modul general cu sportul, precum performanță, în general, respondenții au preferat expresiile, cuvintelor-etichetă. Printre cele mai utilizate “valorizarea banilor”, “nu e sport ceea ce se face azi”, “ambiiție (voință) puțină”, “talent risipit”, “mai rău ca înainte” etc.

În concluzie, contrar informațiilor și opiniilor globale, răspândite prin mas-media despre trecutul regim, tânăra generație posedă suficiente informații despre mișcarea sportivă de masă și performanță din trecut. În ce măsură cunoaște însă metodele și mijloacele prin care

au fost obținute succesele? Pentru aceasta a fost conceput itemul 2. Astfel la solicitarea *Pe o scală de la 1 (total dezacord) la 4 (puternic de acord)*, vă rog indicați măsura în care sunteți sau nu de acord cu următoarele afirmații, subiecții au ierarhizat astfel variantele prezentate:

1. Grafic 1.2. - *Sportul românesc de masă își are începuturile în timpul comunismului* – 80% și-au declarat acordul, 10% puternic acord și 10% dezacordul;

2. Grafic 1. 3. - *Succesele sportului românesc s-au datorat politicii unui regim totalitar care a impus în forță construcția bazei materiale și a obligat participarea la competițiile de masă* – 73% și-au declarat acordul, 18% dezacordul și 9% puternic dezacord.

3. Grafic 1. 1. - *Sportul românesc și-a trăit momentele de glorie în vremea regimului comunist* – 55% acord și 35% puternic de acord; 8% dezacord și 2% puternic dezacord.

4. Grafic 1. 4. - *Succesele sportului românesc s-au datorat conducătorilor comuniști care au obligat sindicatele, organizațiile politice și de masă să susțină sportul de masă, să recruteze și antreneze talente pentru sportul de performanță* – 58% acordul, 12% - puternic de acord, 28% dezacordul și 2% totalul dezacord.

5. Grafic 1. 5. - *Sportul românesc a servit politica naționalistă a regimului comunist* – 51% acord și 13 % puternic de acord; 22% dezacord și 12 % puternic dezacord.

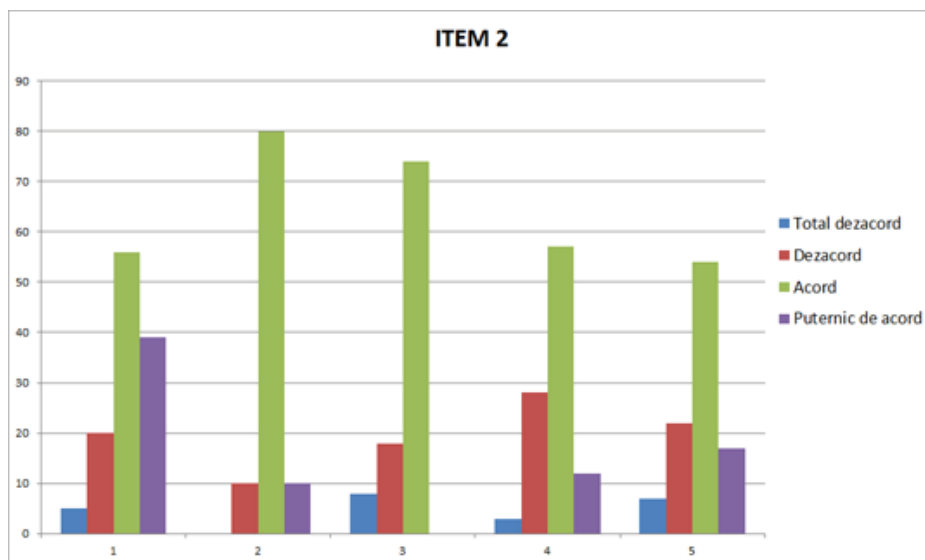

Figura 1. Relația dintre dezvoltarea sportului și regimul comunist

În ceea ce privește sportul de performanță, reprezentat de școala de gimnastică de la Deva, al cărei simbol a fost și rămâne Nadia Comăneci, reprezentările asupra acesteia au fost sondate prin solicitarea: *Pe o scală de la 1 (total dezacord) la 4 (puternic de acord)*, vă rog să indicați măsura în care sunteți sau nu de acord cu următoarele afirmații; ierarhizate astfel în Graficul 2 după acordul-dezacordul ce i l-a conferit eșantionul anchetat:

Grafic 2. 1. - Școala românească de gimnastică înseamnă pentru mine Nadia Comăneci -

50% acord și 43% - puternic de acord; doar 7% dezacord și puternic dezacord;

Grafic 2. 4. - Școala românească de gimnastică înseamnă fericita expresie a existenței, întâlnirii și condițiilor de afirmare create unor antrenori și sportivi extraordinari de talentați - 50% acord și 42% - puternic de acord; doar 8% dezacord.

Grafic 2. 5. - Școala românească de gimnastică a fost o mare mândrie națională cu

neputință de repetat - 50% puternic de acord și 37% - acord, restul de 13% fiind... optimiști!

Grafic 2. 3. - Școala românească de gimnastică a fost o întâmplare fericită din istoria contemporană a României - 52% - acord și 20% - puternic de acord; 25% și 3% puternic dezacord;

Grafic 2. 2. - Școala românească de gimnastică este expresie a totalitarismului comunist - 58% total dezacord și 22 % total dezacord, restul aprobă opinia că rezultatele acelea au fost posibile doar în cadrele unui regim care obliga la eforturi susținute întreg complexul de factori implicat în acel succes.

Aprecieră era previzibilă, după cum și identificarea Nadiei Comăneci cu cel mai mare succes din istoria sportului românesc. Interesant de relevant apreciem a fi faptul că, deși majoritatea tinerilor recunosc complexitatea factorilor care au condus la faima și performanțele cunoscute, asocierea cu totalitarismul comunist este rejectată.

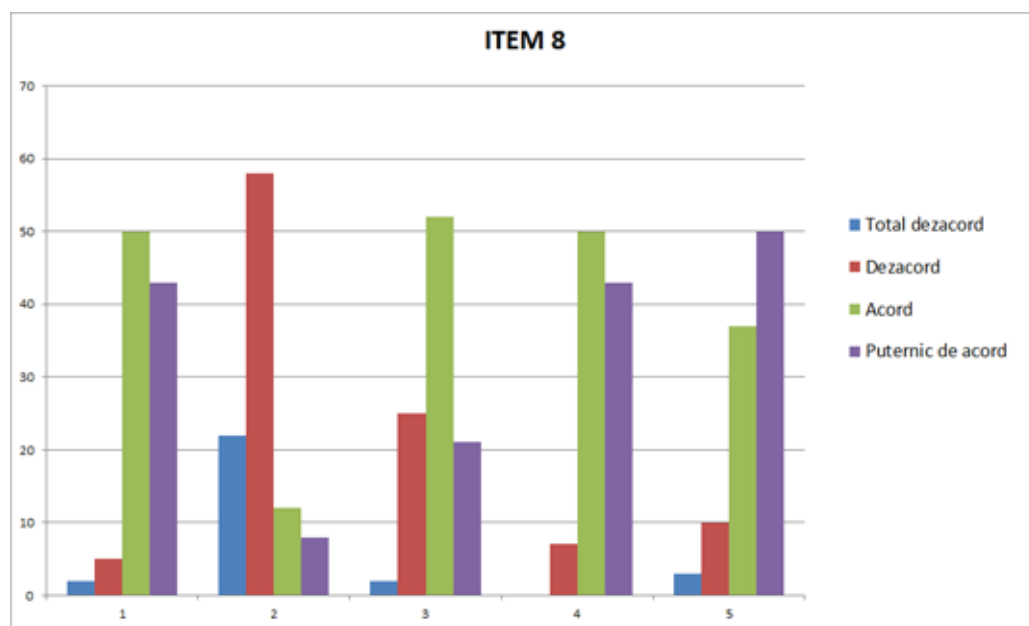

Figura 2. Școala românească de gimnastică în reprezentarea tinerilor de azi.

3. *Atitudinea* ca despărțire a orientării globale față de obiectul reprezentării sociale a unui fenomen, personaj din trecut, este privită ca o anticipare de noi programe, cristalizare de valori etc.¹⁵ După teoriile lui Serge Moscovici, atitudinea finalizează reprezentarea socială. Asupra acesteia s-a concentrat chestionarul nos-

tru în ideea că reprezentările sociale astfel valorizate anticipează comportamente și interpretări ale situațiilor actuale.¹⁶

În primul rând s-a încercat o evaluare a atitudinilor tinerei generații față de anumite realități din regimul comunist, printre care domeniile de care ei sunt direct interesați - în-

vățăământul și sportul. Invitați să răspundă la întrebarea *Care sunt realitățile, instituțiile și practicile din timpul regimului comunist în România pe care le apreciați acum din enumerarea următoare?* (cu precizarea că pot fi făcute oricâte alegeri fără vreo ordine), pe primul loc în ierarhia obținută, conform graficului 2, este *sistemul de educație și învățământ*. 90% dintre tinerii intervievați au ales acest domeniu ca având cea mai înaltă cotă de considerație din partea lor. Pe locurile următoare s-au plasat: *sistemul economic centralizat și etatizat* – 52%; *pozițiile în problemele internaționale* – 51%; *politicile în domeniul sportului* – 49%; *patriotismul conducătorilor* – 48%; *sistemul*

sanitar – 41%; *contribuțiile artistice și științifice* – 40%; *instituțiile guvernamentale și politice* – 38%; *caracteristicile oamenilor* – 37%; *legislația socială și altele* – fiind pe același ultim loc – 20%.

Este, așadar, mai mult decât evidentă aprecierea tinerilor față de sistemul de educație și învățământ. Într-o interpretare corectă, se poate spune că numărul mare de adeziuni înregistrat este mai curând o notă proastă acordată realităților pe care ei le trăiesc. Din punctajul mare întrunit și de realitatea unui sistem economic centralizat și etatizat se poate deduce că apreciază mai ales certitudinea locului de muncă pe care o aveau studenții în trecut.

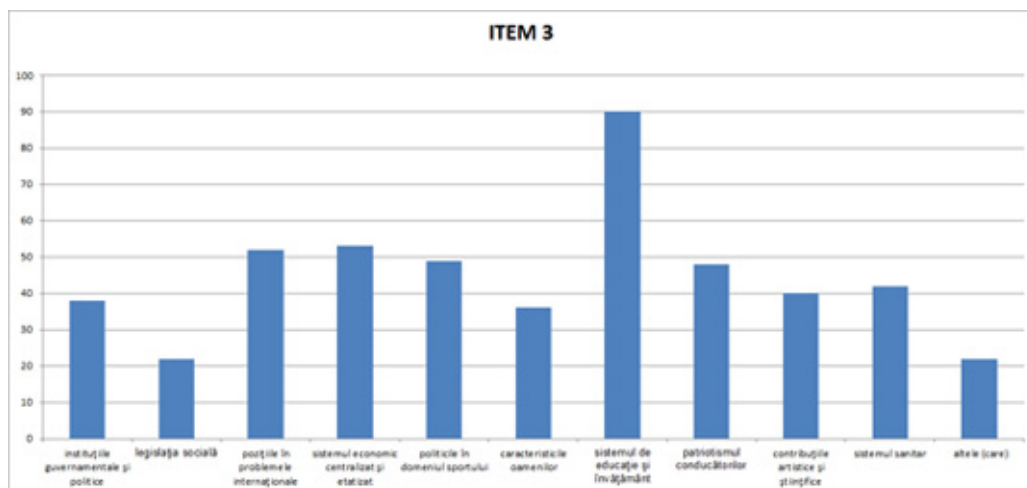

Figura 3. Atitudinea față de realități și instituții ale trecutului

„Credeți că regimul comunist a împiedicat sau a ajutat dezvoltarea personalității?” – a fost o altă întrebare care, de asemenea, a obținut răspunsuri ce dovedesc disocierea de limbajul propagandistic (Grafic 4). Astfel, 72% au ales varianta *depinde*, 16 % au ales varianta *a împiedicat formarea personalității* și 12 % varianta *a ajutat dezvoltarea personalității*.

Rezultatele acestea sunt cu totul deosebite față de rezultatele obținute la sondajele de opinie în primul și al doilea deceniu de după căderea regimului comunist. Atunci majoritatea intervievaților răspundeau că regimul a împiedicat formarea și afirmarea

personalității, fără prea multe nunaări. Între timp însă și cunoștințele de psiho-pedagogie însușite de repondenți îi ajută să deceleze între factorii responsabili de formarea și afirmarea personalității – ereditatea, mediul și educația. Dacă în pedagogia din timpul regimului comunist accentul era deplasat pe mediu și educație, studenții intervievați dețin suficiente cunoștințe de specialitate și au temeinice experiențe de viață pentru a judeca că în orice perioadă istorică sunt oameni care reușesc să se afirme într-o mai mare măsură decât alții. Iar reușitele lor depind de talentele, aptitudinile și efortul pe care-l depun.

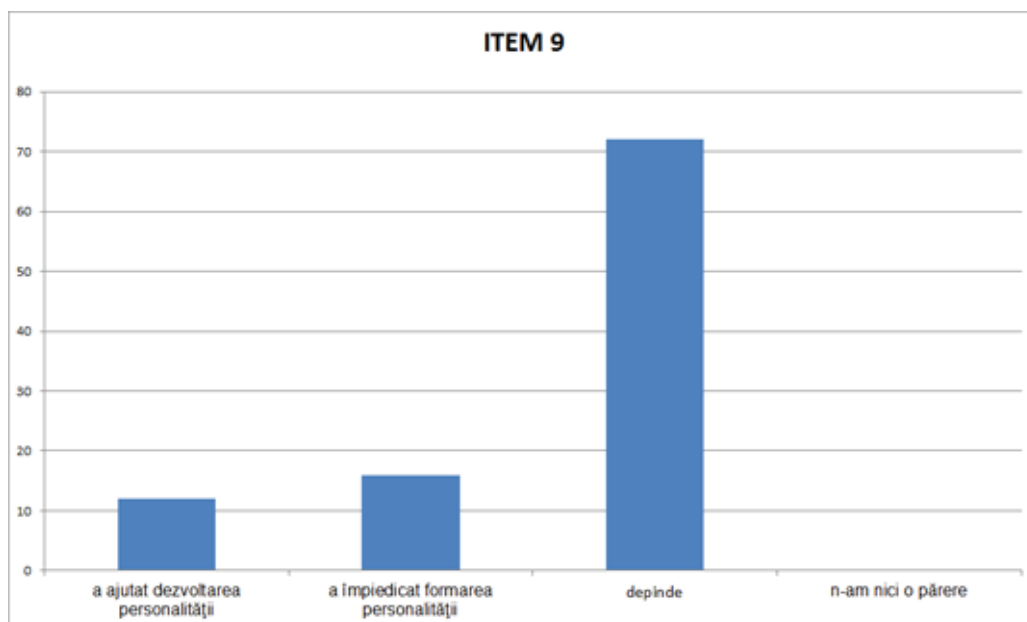

Figura 4. Regimul comunist și potențialul de dezvoltare a personalității

După aceste sondări ale atitudinii față de trecut, s-a încercat sondarea atitudinilor privind prezentul și câmpul de acțiune estimat de tineri pentru îmbunătățirea rezultatelor din sportul de masă și cel de performanță, în mod cert inferioare celor de dinainte de 1989.

Prin itemul 13 - *Cum caracterizați sta-*

rea actuală a sportului de masă și a celui de performanță comparative cu regimul comunist, respondenții au apreciat în proporție mai mult decât semnificativă că *mai rea*. 88% au ales fără rezerve această opțiune, în vreme ce unii au bifat amândouă celelealte opțiuni. Doar 10% însă găsesc că situația de azi a sportului

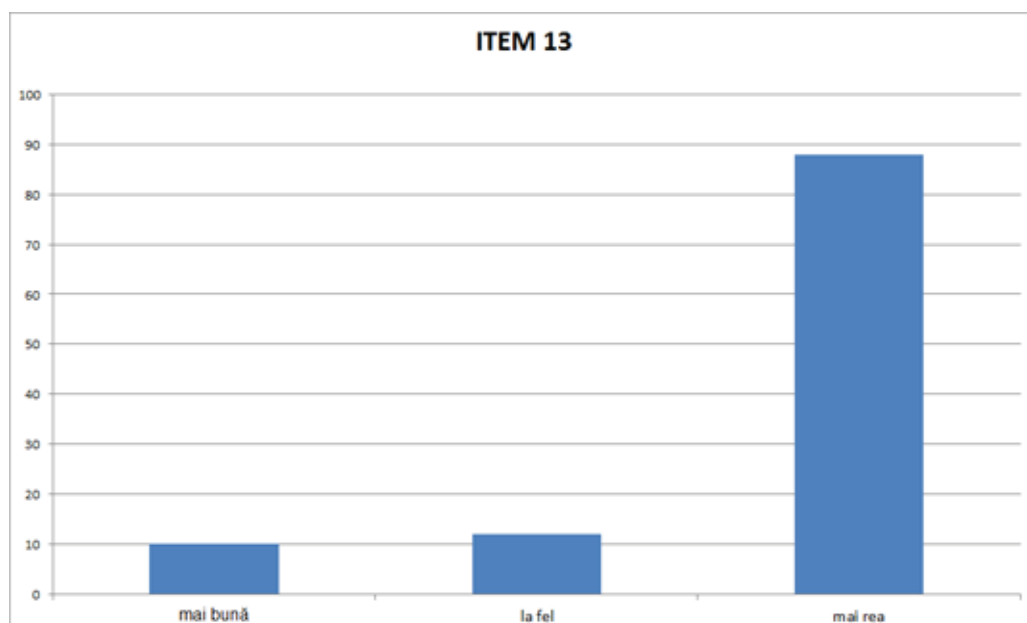

Figura 5. Sportul prezent versus trecut.

românesc e mai bună decât în trecut.

Astfel de polarizări ale chestionaților ne îndreptățește să nu insistăm prea mult în această direcție a investigației noastre, fiind mai mult decât relevantă aprecierea și atitudinea tinerei generații față de acest domeniu al trecutului.

Cum privatizarea a fost calea recomandată pentru democratizarea țării și trecerea la economia de piață, am încercat sondarea atitudinii studenților față de felul în care s-a făcut privatizarea în sport. Prin analogie cu întrebările frecvente din anchetele pe eșantion efectuate de instituții prestigioase, itemul 12 a conținut următoarea întrebare : *Se apreciază de circa 20 de ani că viitorul bun al României este privatizarea în toate domeniile. Ce categorie de oameni credeți că au reușit până acum să devină patroni (oameni de afaceri) de cluburi sportive? Marcați toate opiniile cu care sunteți de acord.* Și iată rezultatele, așa cum sun reprezentate în Graficul 6: foști „nomenklaturiști”

cu bani și relații – 62%; cei cu inițiativă și predispuși la risc – 30%; cei care au furat - 25%; cei cărora nu le place munca cinstită – 12%; oameni inteligenți și bine pregătiți profesional – 12%.

Nu este deloc pozitiv portretul investitorului în sport! Prezența proprietarilor de cluburi de fotbal pe prima pagină a ziarelor și la emisiunile televizate, unde accentul se pune pe scandalurile din lumea fotbalului și banii pe care-I câștigă nu sunt în măsură să le crească aprecierea. Comparativ cu celelalte tipuri de investitori, patronul din sport este plasat, la fel, în categoria celor cu bani și relații în regimul comunist. De aici s-au extras și cei cu inițiativă după cum lasă să se întrevadă corelațiile din chestionar. Un foarte mic procent de respondenți (12%) îi văd pe reușiții din această categorie de investitori ca oameni inteligenți și bine intenționați.

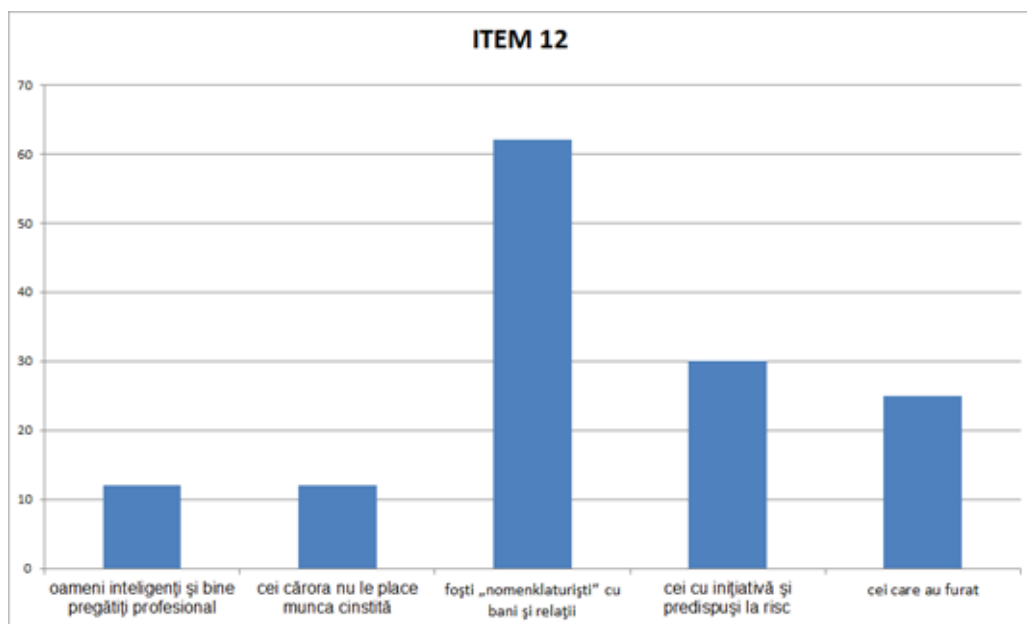

Figura 6. Patronii și întreprinzătorii din sport

Ce-i de făcut însă pentru eficientizarea rezultatelor în sportul românesc de masă și în cel de performanță ? Pentru răspunsuri adecvate, să urmărim itemul 10 : *Pe o scală de la 1 (total dezacord) la 4 (puternic de acord), vă rog indicați măsura în care sunteți sau nu de acord cu următoarele afirmații* – cu soluții poziționate astfel în graficul 7:

1. Grafic 7. 5. - *Companiile economice să*

introducă bonus-uri pentru angajați sub formă de excursii și drumeții în natură – 50% și 42% puternic de acord, în vreme ce doar 8% își exprimă dezacordul.

2. Grafic 7. 4. - *Elevilor și studenților să li se impună practicarea sportului de masă – 66% și 12% puternic de acord; 12 % dezacord și 10% - total dezacord;*

3. Grafic 7. 3. - *Companiile și instituțiile*

ar trebui obligate să aloce fonduri pentru dezvoltarea unei baze materiale și mișcări sportive printre angajații lor – 62% și 11% puternic de acord; 21% dezacord și 5% puternic dezacord.

4. Grafic 7. 2. - *Angajații ar trebui obligați să participe implicit la competiții de masă de către conducerile firmelor* – 60% dezacord și 14% - total dezacord, doar 22% fiind de acord și 4% puternic de acord.

5. Grafic. 7. 1. - *Angajații ar trebui să fie obligați să facă gimnastică la locul de muncă* – 70% și-au exprimat dezacordul și 11% totalul dezacord; de acord fiind doar 19%.

Interesant din aceste răspunsuri poate fi socotit faptul că subiecții sunt de acord cu unele măsuri din fostul regim – obligația participării la competiții sportive de masă – dar numai atunci când acestea sunt pentru tineri și copii. Gimnastica obligatorie la locul de muncă este respinsă însă. Companiile care să intervină în impulsionearea mișcării sportive sunt privite însă ca măsura cea mai eficientă. O reminisecență, oare, a implicării sindicatelor sau o dorință de preluare a unor experiențe pozitive fără ca acestea să fie asociate cu o culoare politică sau alta?

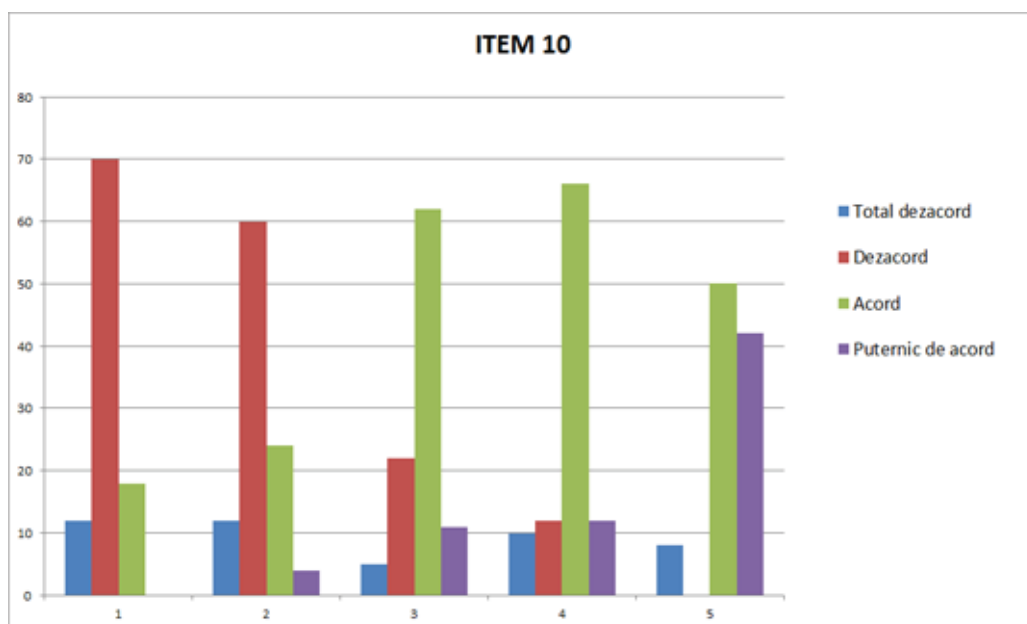

Figura 7. Măsuri de eficientizare a activităților sportive de masă și de performanță

Cine ar trebui să ia decizii în privința viitorului sportului românesc? Alegeți două opțiuni: a fost itemul ce și-a propus sondarea atitudinilor privind responsabilitățile decizionalilor și raportul individ - decizie politică.

Rezultatele prezentate în Graficul 8 s-au structurat astfel: 80% dintre chestionați optează pentru un *minister de profil*; 58% pentru *ministerul educației și cercetării*; 40% sunt de părere că *fiecare să decidă pentru sine*; 28% optează pentru *președintele țării*; 26% pentru

un *consiliu național de profil*; și mai puțin de 5% pentru *administrația locală*.

Interesant pare a fi că majoritatea opțiunilor se îndreaptă către crearea unui minister de profil și că un număr semnificativ își pun speranțele în președintele țării. Într-o mai mare măsură chiar decât într-un consiliu național de profil. Nu se poate trece cu vederea nici ponderea însemnată a celor care sunt de părere că fiecare trebuie să decidă pentru sine.

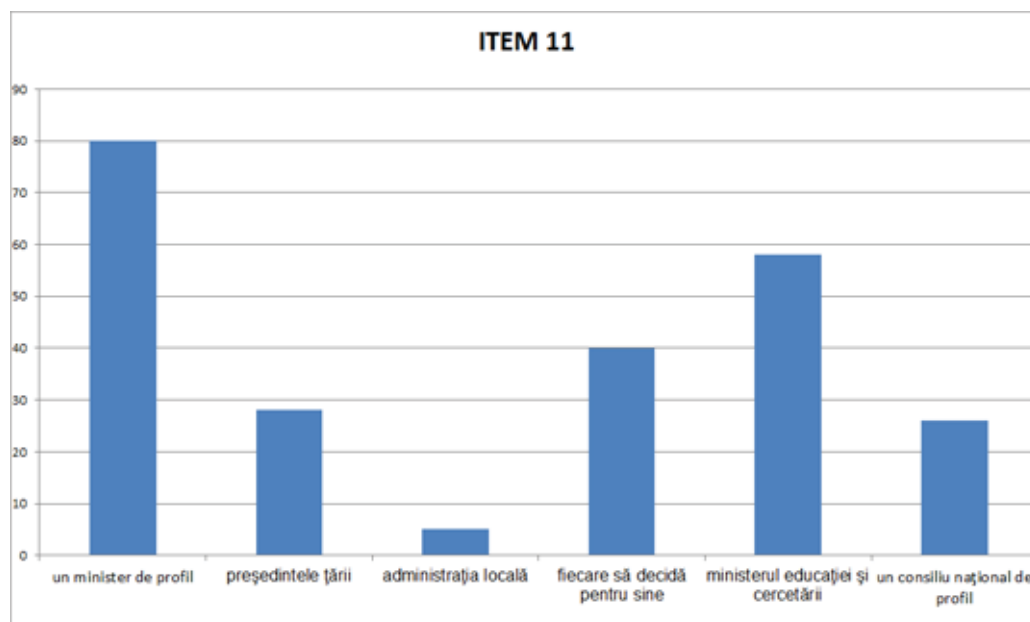

Figura 8. Sportul românesc și decizionalii săi dezirabili

O solicitare care și-a propus să explicitizeze opiniile a căror sondare a început prin itemul descris anterior a fost următoarea: *Pe o scală de la 1 (total dezacord) la 4 (puternic de acord), vă rog să indicați care dintre factorii enumerați mai jos ar contribui la impulsivitatea sportului românesc, soluțiile prezentându-se astfel în Graficul 9:*

1. Grafic 9. 4. - *un program de dezvoltarea a bazei materiale și competițiilor în școli și universități* – 62% puternic de acord și 36 %

acord; doar 12% marcând dezacordul;

2. Grafic 9. 1. - *adoptarea unui program politic coerent în această direcție* a întrunit exclusiv acorduri: 73% au fost de acord și 27% puternic de acord;

3. Grafic 9. 2. - *un foarte bun corp de antrenori* – 78% - acord, 11% puternic de acord și 11% dezacord;

4. Grafic 9. 5. - *implicarea sindicatelor* - 46% - puternic de acord și 32% de acord, restul de 22% fiind împotriva lor;

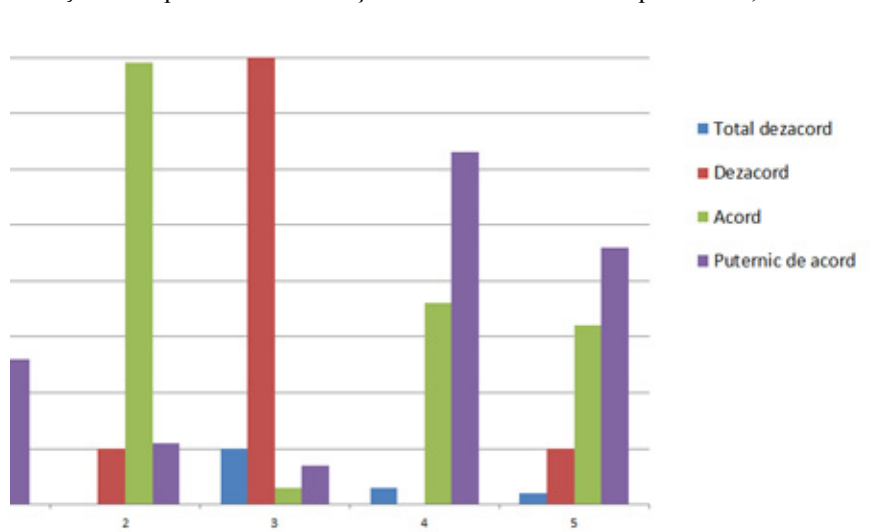

Figura 9. Factori de impulsivitate a sportului românesc

5. Grafic 9.3. - *transferul cât mai multor fotbaliști de succes în străinătate* – 90% s-au declarat în dezacord și total în dezacord cu această realitate ca factor de progres al sportului deși acesta este unul dintre cele mai mediatizate subiecte iar printre “eroii zilelor noastre” se află fotbaliștii ale căror venituri și stil de viață stârnesc admirația. După cum relevă însă chestionarul, nu într-o atât de mare măsură pe cât am crede urmărind presa.

Răspunsurile relevă încă o dată importanța căreia I se acordă școlii în viața oamenilor și trebuinței ca școlile și universitățile să fie înzestrate cu baza tehnico-materială care ar conduce la creșterea importanței sportului în viața socială.

Ce gândesc, la final, tinerii despre rostul sportului în viață ? Care este atitudinea lor în acest sens ? Am recurs pentru aceasta, din nou, la tehnica ierarhizării unor opinii date.

Astfel, itemul 19 s-a construit pornind de la solicitarea : *Pe o scală de la 1 (total dezacord) la 4 (puternic de acord), vă rog indicați măsura în care sunteți sau nu de acord cu următoarele afirmații*, soldată cu rezultatele prezentate în Graficul 10 după cum urmează:

1. Grafic 10. 6. - *deprinderea unui program cotidian de gimnastică sau frecventarea unei săli de sport este o practică de om civilizat* – 55% puternic de acord și 30% acord

2. Grafic 10. 5. - *nu trebuie ratată ocazia de a face mișcare și sport dar nici căutată anume* – 78% acord și 20% puternic de acord;4

3. Grafic 10. 4. – *aplic în viața cotidiană convingerea că un abonament la o sală de fitness înseamnă o investiție în sănătate* - 64% acord și 18% puternic de acord;

4. Grafic 10. 1. - *sportul este apanajul unei elite* – 42% - acord și 22% puternic de acord;

5. Grafic 10. 2. - *trebuie să ai o anumită situație materială ca să-ți poți permite să practici cu regularitate activități de menținere fizică* – 30 % acord și 20% puternic acord; prin urmare această afirmație a polarizat subiecții în două părți egale;

6. Grafic 10. 3. - *a iubi sportul înseamnă a fi la curent, prin media, cu evenimentele sportive* – 58 % dezacord și 8% puternic dezacord, un număr impresionant dintre chestionați limitându-se, după cum arată acordul cu această opinie, la informațiile din presă.

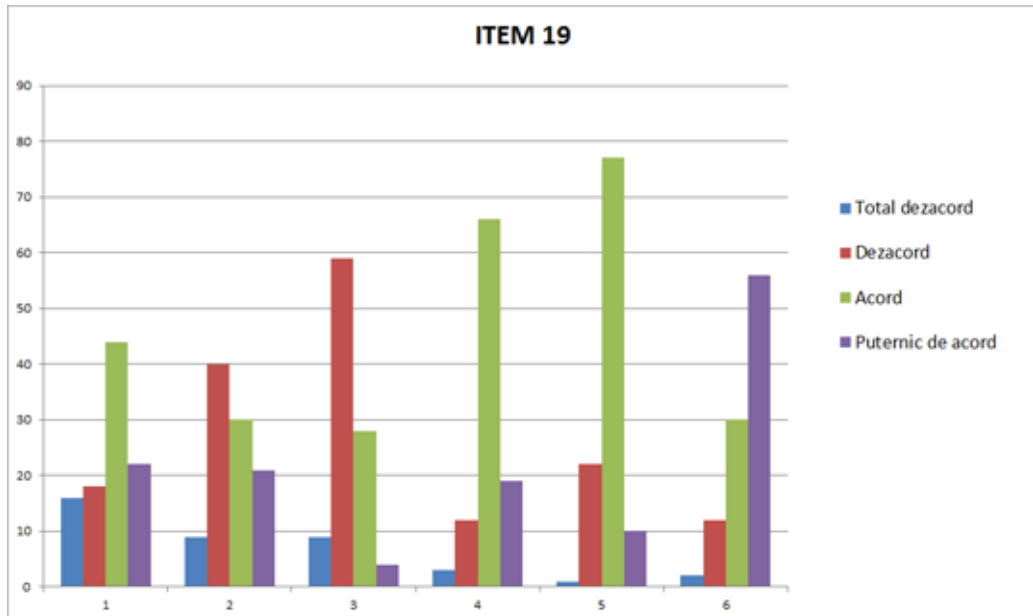

Figura 10. Sportul și viața în opinia tinerilor

Concluzii

Tinerii chestionați reprezintă ceea ce se poate numi o categorie de elită – studenți, cu o școlarizare îndelungată și premise de a fi partea

de societate pe care se bazează viitorul României. Din datele chestionarului reiese că sunt conștienți de importanța sportului și mișcării fizice în viața omului modern. Ei înșiși, însă,

aplică această convingere în deprinderile proprii de viață într-un mod nesatisfăcător.

Cea mai potrivită interpretare a acestei situații este cea de natură psiho-pedagogică. Tinerii chestionați sunt născuți și educați în post-comunism. Schimbarea regimului politic a fost urmată și de o distrugere a valorilor și instituțiilor reprezentative pentru trecut. Lipsiți de informații adecvate asupra sistemului democratic tradițional, ba mai mult îndoctrinați în decursul a 45 de ani că tot ce se făcuse și tot ce exista în România era creația comunismului, societății multilateral dezvaltate, a gândirii geniale a conducătorului partidului etc, cetățenii României au luat parte la un vast act de de-structurare a sistemului. În acest cadru, au fost înlăturate și blamate toate practicile și instituțiile trecutului. Democrația a fost confundată cu libertatea individului de a face tot ce dorește și crede că-i aduce lui profit, fără a ține seama de lege sau de semenii lui.

În acest proces soldat cu mari pierderi economice și sociale, copiii și tinerii n-au fost impulsionați să participe la competiții sportive, ele fiind asociate cu „Daciada”, simbol al regimului totalitarist. Sindicatele s-au destructurat, fostele mari întreprinderi au falimentat astfel că baza materială a sportului de masă și „incubatoarele” sportului de performanță au fost distruse.

Profesorii, descurajați de salariile a căror putere de cumpărare a scăzut pe măsura trecerii timpului, și totodată de lipsa susținerii din partea autorităților și, chiar a societății, au devenit, în mare parte, funcționari cu un regim de muncă normat după orele de curs și activitățile strict obligatorii. Astfel că generația reprezentată de studenții chestionați face mai puțin sport de masă și performanță, și, desigur, mai puțină mișcare fizică decât părinții lor la vârsta tinereții.

Semnificative sunt, în acest sens, datele reieșite din eșantionul chestionat. Conform acestuia 62 % dintre studenți, în copilărie și adolescență au efectuat strict sarcinile orelor de educație fizică și sport din școală și facultate, 10% fiind chiar scutiți medical (desigur, în cea mai mare parte din comoditate, nu din motive de sănătate). Acest trecut își arată urmările în deprinderile de adulți: 54% dintre chestionați recunosc minimul mișcării fizice - zilnic - o jumătate de oră - o oră de mișcare încorporată în treburile cotidiene, alți 27% declarând a nu avea nici o relație cu sportul. Cu astfel de

declarații, situația va deveni îngrijorătoare în viitorul apropiat sub raportul sănătății populației României.

În mod cert, într-o majoritate mai mult decât semnificativă tânăra generație studioasă a României apreciază pozitiv și rezultatele sportului de masă și ale celui de performanță. Chiar dacă, spre deosebire de școala gimnastică de la Deva, Daciada nu le spune multora mai nimic, tinerii apreciază pozitiv rezultatele sportului de masă, baza sa materială, implicarea sindicatelor și chiar obligativitatea sub care s-a făcut participarea copiilor la competițiile de masă și de performanță.

Și pentru ei, România este țara Nadiei Comănești! Iar școala românească de gimnastică este în cel mai înalt grad Nadia Comănești. Marea majoritate a intervievaților au fost de acord și cu faptul că Școala românească de gimnastică înseamnă fericita expresie a existenței, înălțării și condițiilor de afirmare create unor antrenori și sportivi extraordinar de talentați. Un fenomen care nu se va mai repeta, cred cei mai mulți!

Demn de reținut este faptul că dintre toate realitățile și instituțiile regimului comunist enumerate, în procent de 90 % intervievații au așezat școala pe primul loc. În fapt, ar trebui chestionat mai des despre cum văd și își doresc ei să fie instituția în care au petrecut cea mai mare parte din viață. După aprecierile conferite școlii din regimul altfel foarte blamat, reiese că nu sunt deloc mulțumiți de școala pe care o fac ei.

Și în privința sportului de masă și performanță, prezentul lui este socotit mult mai prejos decât trecutul pus în discuție. Aceste și alte opinii determină decizia de a abandona aplicarea chestionarului și altor subiecți, rezultatele sale fiind mult prea semnificative pentru a nu trage cuvenitele concluzii.

Putem crede în viitorul sportului românesc? Să năzuim, într-o societate democratică dar cu destul de restrânse resurse economice la ceea ce a fost, e destul de iluzoriu. Preluând însă experiențele pozitive și valabile din trecut pentru zilele noastre, multe s-ar putea îndrepta, conform rezultatelor anchetei efectuate.

Anexa 1

Prezentarea chestionarului aplicat

1. Vă rog să scrieți numele celor mai mari 5 sportivi din istoria sportului românesc.

2. Pe o scală de la **1 (total dezacord)** la **4 (puternic de acord)**, vă rog indicați măsura în care sunteți sau nu de acord cu următoarele afirmații:

a) Sportul românesc și-a trăit momentele de glorie în vremea regimului comunist

b) Sportul românesc de masă își are începuturile în timpul comunismului

c) Succesele sportului românesc s-au datorat politicii unui regim totalitar care a impus în forță construcția bazei materiale și a obligat participarea la competițiile de masă

d) Succesele sportului românesc s-au datorat conducătorilor comuniști care au obligat sindicatele, organizațiile politice și de masă să susțină sportul de masă, să recruteze și antreneze talente pentru sportul de performanță

e) Sportul românesc a servit politica naționalistă a regimului comunist

3. Care sunt realitățile, instituțiile și practicile din timpul regimului comunist în România pe care le apreciați acum din enumerarea următoare? (Se pot face oricâte alegeri fără vreo ordine)

a) instituțiile guvernamentale și politice

b) legislația socială

c) pozițiile în problemele internaționale

d) sistemul economic centralizat și etatizat

e) politicile în domeniul sportului

f) caracteristicile oamenilor

g) sistemul de educație și învățământ

h) patriotismul conducătorilor

i) contribuțiile artistice și științifice

j) sistemul sanitar

k) altele (care) ...

4. Vă rog să scrieți primele 5 cuvinte sau expresii care vă vin în minte când vă gândiți la sportul românesc din perioada 1948-1989

5. Vă rog să scrieți primele 5 cuvinte sau expresii care vă vin în minte când vă gândiți la sportul românesc din zilele noastre

6. Vă rog să scrieți primele 5 cuvinte sau expresii care vă vin în minte când vă gândiți la "Dacia"

7. Vă rog să scrieți primele 5 cuvinte sau expresii care vă vin în minte când vă gândiți la Școala românească de gimnastică

8. Pe o scală de la **1 (total dezacord)** la **4 (puternic de acord)**, vă rog să indicați măsura în care sunteți sau nu de acord cu următoarele afirmații:

a) Școala românească de gimnastică înseamnă pentru mine Nadia Comăneci

b) Școala românească de gimnastică este expresie a totalitarismului comunist

c) Școala românească de gimnastică a fost o întâmplare fericită din istoria contemporană a României

d) Școala românească de gimnastică înseamnă fericita expresie a existenței, întâlnirii și condițiilor de afirmare create unor antrenori și sportivi extraordinari de talentați

e) Școala românească de gimnastică a fost o mare mândrie națională cu neputință de repetat

9. Credeți că regimul comunist a împiedicat sau a ajutat dezvoltarea personalității indivizilor care au trăit în el?

a) a ajutat dezvoltarea personalității

b) a împiedicat formarea personalității

c) depinde

d) n-am nici o părere (opinie)

10. Pe o scală de la **1 (total dezacord)** la **4 (puternic de acord)**, vă rog indicați măsura în care sunteți sau nu de acord cu următoarele afirmații:

a) Angajații ar trebui să fie obligați să facă gimnastică la locul de muncă

b) Angajații ar trebui obligați să participe implicit la competiții de masă de către conducerea firmelor

c) Companiile și instituțiile ar trebui obligate să aloce fonduri pentru dezvoltarea unei baze materiale și mișcări sportive printre angajații lor

d) Elevilor și studenților să li se impună practicarea sportului de masă

e) Companiile economice să introducă bonus-uri pentru angajați sub formă de excursii și drumeții în natură

11. Cine ar trebui să ia decizii în privința viitorului sportului românesc? Alegeți două opțiuni:

a) un minister de profil

- b) președintele țării
- c) administrația locală
- d) fiecare să decidă pentru sine
- e) ministerul educației și cercetării
- f) un consiliu național de profil

12. Se apreciază de circa 20 de ani că viitorul bun al României este privatizarea în toate domeniile. Ce categorie de oameni credeți că au reușit până acum să devină patroni (oameni de afaceri) de cluburi sportive? Marcați toate opiniile cu care sunteți de acord.

- a) oameni inteligenți și bine pregătiți profesional
- b) cei cărora nu le place munca cinstită
- c) foști „nomenklaturiști” cu bani și relații
- d) cei cu inițiativă și predispuși la risc
- f) cei care au furat

13. Cum caracterizați starea actuală a sportului de masă și a celui de performanță comparative cu regimul comunist:

- a) mai bună
- b) la fel
- c) mai rea

14. Pe o scală de la **1 (total dezacord)** la **4 (puternic de acord)**, vă rog să indicați care dintre factorii enumerați mai jos ar contribui la impulsivitatea sportului românesc:

- a) adoptarea unui program politic coerent în această direcție
- b) un foarte bun corp de antrenori
- c) transferul cât mai multor fotbaliști de succes în străinătate
- d) un program de dezvoltarea a bazei materiale și competițiilor în școli și universități
- e) implicarea sindicatelor
- f) altele (care) ...

15. Sunt student la

- a) facultate de educație fizică și sport
- b) facultate cu profil umanist
- c) inginerie
- d) științe economice
- e) altă situație (care) ...

16. Vârsta mea este

- a) între 18-25 ani
- b) între 25-30 ani
- c) peste 30 ani

17. Sex

- a) masculin

b) feminin

18. Relația mea în copilărie și adolescență cu sportul a fost următoarea:

- a) am efectuat strict sarcinile orelor de educație fizică și sport din școală și facultate
- b) nu am practicat nici o formă organizată de sport fiind scutit medical la disciplina de profil
- c) am practicat activități sportive suplimentar programelor școlare
- d) am făcut sport de performanță

19. Pe o scală de la **1 (total dezacord)** la **4 (puternic de acord)**, vă rog indicați măsura în care sunteți sau nu de acord cu următoarele afirmații:

- a) sportul este apanajul unei elite
- b) trebuie să ai o anumită situație materială ca să-ți poți permite să practici cu regularitate activități de menținere fizică
- c) a iubi sportul înseamnă a fi la curent, prin media, cu evenimentele sportive
- d) aplic în viața cotidiană convingerea că un abonament la o sală de fitness înseamnă o investiție în sănătate
- e) nu trebuie ratată ocazia de a face mișcare și sport dar nici căutată anume
- f) deprinderea unui program cotidian de gimnastică sau frecventarea unei săli de sport este o practică de om civilizat

20. Relația mea din prezent cu sportul este următoarea:

- a) nu există
- b) zilnic – o jumătate de oră – o oră de mișcare încorporată în treburi cotidiene
- c) frecventez cursurile de profil
- d) fac sport de performanță
- e) sunt abonat la o sală de fitness
- f) alta (care) ...

Note

¹ Prep. univ. drd., Universitatea „Aurel Vlaicu”, Arad.

² Besancon, A., *Le malheur du siècle sur le communisme, le nazisme et l'unicité de la shoah*, Fayard, Paris, 1998.

³ Rupnik, J., *L'autre Europe*, Pointes, Paris, 1993, p. 406.

⁴ Termenii au fost propuși de psihosociologul Andre Sirota în 1998.

⁵ În 1961, psihosociologul francez de origine

română Serge Moscovici, prin teza sa de doctorat "*La psychanalyse. Son image et son public*", a fundamentat și a pus în circuitul științific conceptul de *reprezentare socială*. Teoriile lui Moscovici despre această formă de manifestare a psihicului individual determinată de mentalul colectiv au câștigat numeroși discipoli. Termenul de reprezentare socială a fost elaborat însă de sociologul Emil Durkheim (1878), considerat întemeietorul sociologiei franceze. Atunci când a scris despre reprezentările sociale ca produse mentale sociale le-a considerat forme ale "*ideației colective*", fără a insista asupra teoretizării lor. În ansamblul lor, *reprezentările sociale* sunt definite ca imagini mentale ale realității sociale care întrunesc consensul unui grup.

⁶ Clemence, A. *Prises de position et dynamique de la pensee representative* în *La memoire sociale. Identites et Representations Sociales* (coord. S. Laurens, N. Roussiau), Presses Unnivesitaires de Rennes, 1997, pp. 51-62.

⁷ Moscovici, S., *La psychanalyse, son image et son public*, PUF, Paris, 1976, p. 30.

⁸ Dushkina, M., *Psihologia influenței*, EuroPress, București, 2008.

⁹ Moscovici, S., *La psychanalyse, son image et son public*, PUF, Paris, 1976 p. 26.

¹⁰ Chestionarea s-a făcut prin itemii 15, 16, 17, 18 și 20.

¹¹ Designul cercetării reproduce parțial modelul aplicat în investigația cu titlul „Ce-a mai rămas din omul nou?” prezentată de Lavinia Betea, *Psihologie politică. Individ, lider, mulțime în regimul comunist*, Iași, Polirom, 2001

¹² Chestionarea s-a făcut prin itemii 1, 4 și 5.

¹³ Moscovici, S., *Psihologia socială sau Mașina de fabricat zei*, Polirom, Iași, 1997, p. 49.

¹⁴ Chestionarea s-a făcut prin itemii 4, 5, 6, 7, 2 și 8.

¹⁵ Moscovici S., *L ere des representations sociales*, Delachaux et Niestle, Paris, 1984.

¹⁶ Prin chestionarul propus s-a încercat aceasta prin itemii 3, 9, 13, 12, 5, 10, 11, 14 și 19.

Bibliografie

Besancon, A., *Le malheur du siecle sur le communisme, le nazisme et l unicite de la shoah*, Fayard, Paris, 1998.

Betea, L., *Psihologie politică. Individ, lider, mulțime în regimul comunist*, Iași, Polirom, 2001.

Clemence, A. *Prises de position et dynamique de la pensee representative* în *La memoire sociale. Identites et Representations Sociales* (coord. S. Laurens, N. Roussiau), Presses Unnivesitaires de Rennes, 1997.

Dushkina, M., *Psihologia influenței*, EuroPress, București, 2008.

Moscovici, S., *La psychanalyse, son image et son public*, PUF, Paris, 1976.

Moscovici S., *L ere des representations sociales*, Delachaux et Niestle, Paris, 1984.

Moscovici, S., *Psihologia socială sau Mașina de fabricat zei*, Polirom, Iași, 1997.

Rupnik, J., *L autre Europe*, Pointes, Paris, 1993.

Sirota, A., *Conduite perverse în grup*, Polirom, 1998.

The constructive interaction within the “doctor – patient” relationship system

Lesya Lymar¹

Abstract: *Conflicts within the “doctor-patient” relationship system appear quite often and under the condition of their unproductive development can negatively affect the treatment process. Choosing the correct medical behavioral model may provide for preventing the conflict or its positive productive development. The article contains analysis of the notion “intrapersonal interaction”, and definitions of the main models of the intrapersonal interaction of doctor and patient during the process of treatment of the patient. The author describes basic components of structure of the colleague model as that one which is the most progressive, providing for the highly effective treatment process. The article defines main spheres of psychology of the doctor which provide for the development and maintenance of a colleague model of interaction with a patient.*

Keywords: *intrapersonal interaction, conflict, colleague model, patient*

Introduction

The last tendencies of Ukraine directed towards eurointegration provide for the demand for increased medical personnel psychological readiness for constructive behavior's level, which stipulate for preventing conflicts with the patient during their interaction.

The situation of conflict between the doctor and patient, defined by the authors as a manifestation of controversy between the doctor and patient during the treatment, which makes an obstacle for achieving the optimum results of their mutual activity- the healing of the patient, is an absolutely natural event characteristic for ordinary interaction of two people- a doctor and a patient.

The European standards of medical behavior during doctor's interaction with the patient himself don't mean the conflicts' absence as a

necessary requirement to the doctor's activity, though, the productive development of conflicts if they appear is required for achieving the common goal of the patient and doctor - patient's healing, under any conditions of intrapersonal interaction.

So, the aim of our research was defining the basic models of the intrapersonal doctor- patient interaction models, and defining the optimum model of their constructive interaction as well as the basic components of this model.

Contents

The notion of the intrapersonal interaction has been studied by various authors. As L. Orban-Lembrik notes, an interaction is a mutually dependent exchange with the activities, organizing by people the joint actions aimed

to reach the common results of this activity(L. Orban-Lembrik, 2003, 170).

The American psychologists J. Tibo and G.Kelly grounded a model of the interaction in the diad, the essence of which is expressed in the following: any intrapersonal relations comprise an interaction, real exchange with the behavioral reactions within the certain situation; the interaction will more likely continue and be positively evaluated by the participants if they benefit from it; to detect the presence or absence of the benefit each participant evaluates the interaction for the data of the benefits(advantages) and losses(disadvantages) after the activities to be exchanged(G.Kelly, 2000).

As G.Andreeva considers, interaction as a type of common activity interaction provides for revealing the sense of their separate activities (G.Andreeva, 1999).

The scientists define two types of the intrapersonal interaction: the intrapersonal interaction which favors the common activity, and the intrapersonal interaction which harms the common activity, e.g. the destructive one, which may be expressed with the conflict interaction too.

As to the intrapersonal interaction of the doctor and patient, we consider this to be the common activity of the doctor and patient during the curative process(which includes patient's admission with his complaints onto the malaise, diagnosis establishment, administering and performing the analyses and medical procedures, evaluation and correction of the treatment results, secondary administration of the treatment procedures or patient' discharge) to achieve the optimum results of the treatment in the shortest terms, the treatment having maximum results manifested with the patient's health condition.

An outstanding American psychologist famous for his studies of the occupational psychology R.Veatch detects the following models of the doctor- patient interaction:

1. The technical type model. The patient in this case represents a broken mechanism which requires repairmen. Within this relationship model each side performs their own functions defined by a certain codex (Hippocratic Oath, etc.). The doctor is a scientist who must act without prejudice, not considering the individual peculiarities of the situation(R.Veatch, 1972).

2. Sacral type model. Within this model the doctor's charisma influences the patient, it may even depress him, R.Nilson says that the doctor's cabinet here maintains a kind of the “holiness aura”, the patient perceives the doctor as a God.

The classical psychological literature provides for the analogues of such relationships expressed in the Adult and Child images. Though a group of medical workers may approve this principle as a professional moral principle, the society may provide more moral standards. If a group of medical personnel accepts one standard (the possibility of the provoked abortion under the possibility of the child to be born with severe mental retardation), and the society accepts another one (letting the unborn child live), it is the doctor who must decide whether he will join the professional group standards or the society common ideas.

3. The colleague model. This model is characterized by the interaction of a doctor and a patient as two equal partners. This model is considered to be the most perspective one and it complies to the European criteria, so it will be analyzed in the article.

4. The contract model. This model is based on the agreement accepted by the two sides, which contains the functions, rights and duties of each side. A patient is informed about all the stages of his treatment.

During the transaction to the patient- oriented system within the national healthcare area (S.A.Jefimenko, 2007) the necessity of activating the positive conflict function on the colleague interaction model appears to be extremely urgent. The other models (the contract, technical and sacral one) contain a kind of the conflict negative development possibility).

The colleague interaction of the doctor and patient must be studied thoroughly. This type of interaction doesn't mean that a patient and a doctor are the “colleagues”, but it means that that the patient and doctor have equal rights, they must respect each other and try to interact to reach the common goals.

The structural components of the colleague interaction make up the table 1. These components are the motivation of the interaction, communication side of the interaction, the cognition of the doctor and patient, emotional side and the outcome of the interaction.

Parts взаємодії	Doctor	Subject of interaction	Patient
Interaction motivation	The doctor realizes the correspondence of his activity to the patient's interests. The doctor is aimed to achieve the positive interaction to cure the patient.	Diagnosing and treating the patient. Motivation orientation: the patient's health.	The patient realizes his own interests according to the doctor's information. The patient's motivation is aimed to reach the positive interaction for his own healing.
Communication	The patient should be informed by the doctor about his health condition, the required procedures and medications, etc. The doctor must choose the communication style in accordance with the patient's age, and intellectual level.	Communicative orientation: the verbal and non-verbal communication	The patient trusts the doctor during their communication
Cognition	The doctor must realize the patient's health condition, his psychological condition and possible behavioral motivation.	The cognition orientation is represented with realization of the interaction situation .	The patient must objectively estimate his own health condition, understand the necessity of the procedures and treatment, etc.
Interaction situation	The doctor must adequately estimate the situation, with adequate self-control and self-monitoring. The doctor must understand the patient's motivation. If necessary, the doctor must re-evaluate situation to correct it further. The doctor must be in an active search of the positive situation development (or positive conflict development).	The activity orientation: the interaction situation, common goals, implementation of it and the controversies which may appear.	The patient should adequately estimate the situation, the patient must have adequate self-control. The patient should understand the doctor's motivation.
Emotional side	The doctor must minimize his own negative emotions. The doctor must exhibit increased conflict resistance.	.Emotional side of the interaction,	The patient must minimize his own negative emotions.
Interaction result	The doctor must creatively solve the situations and task which appear during the treatment process.	Individual activities of the sides – interaction. Non-conflict interaction. Positive outcome of the conflict situations.	The patient should contribute to the positive solution of the conflict situations

Table 1. *Colleague interaction of the doctor and patient' model.*

The doctor-patient interaction is aimed to achieve the common goal – correct diagnostics of the disease, treating the patient and his recovery. The highest value for the doctor is the patient’s emotional and physical health condition (not an “interesting” from the medical viewpoint case). The doctor should keep to the subordination principles in his relations with the patient, not harming his psychological health in any way. A medical specialist must possess the intrapersonal doctor- patient interaction motivation which is aimed to achieve the constructive interaction, to provide for the further patient’s recovery, as well as some important personal characteristics like altruistic orientation, low egoism level, high tolerance, open character, professional principles, etc.

Both the doctor and patient can control their emotional condition, but it is the doctor who realizes that the disease may specifically reflect on the emotional condition of the patient, and the doctor must consider these peculiarities. Even if a patient attempts to provoke a conflict due to his emotional instability, the doctor should do his best to avoid the conflict. The qualities characterizing this component are doctor’s empathy, affiliation level, emotional stability, emotional sensitivity, etc.

The combination of the motives for professional activity provide for the readiness of a doctor for preventing conflicts or their productive solution. This motivation may be interconnected through the system of a doctor’s attitudes to the conflict situations, professional conflicts, their readiness for solving the conflicts. We consider that the increased motivation level for preventing conflicts and non-conflict interaction is evidenced by predominant within the doctor’s motivation scheme of such values as psychological and physical health, love, interesting job, self-development, self-confidence, self-development, responsibility, etc. If a specialist defines such qualities to be vitally important as material welfare, entertainment, self-directed activity, then the altruistic qualities’ absence may cause increased conflict-provoking abilities of the doctor, and, appropriately, low motivation level of the future doctors for the non- conflict interaction.

The analysis of the literature data and authors own experience provided for the following classification of the doctor’s professional activity motivation within the model:

– *social* motivation determining the direc-

tion of the medical specialists onto curing the patient, this includes the ability to estimate the patient’s condition adequately, and choosing the behavior line which will provoke the least conflict. This motivation includes the desire of treating the others, possibility of helping people in this way, etc;

– *scientific motivation* which provides for the doctor’s interest in acquiring the new knowledge and skills when treating the patients; solving the scientific problems, studying the new diseases and the ways of their treatment. In this case a specialist directs all his efforts onto the treatment process itself, including the scientific and practical constituents of it, but the human person may become insignificant in this case which may cause conflicts

– *pragmatic motivation* defining the future medical personnel interest in the material welfare first of all, focusing on his own benefit, consequently, no motivation to the professional support of the patient within the curative process. This motivation is the most conflict-provoking one: if a doctor chooses the profession because of the future possibility of the great financial rewards, influence onto his patients, etc., this may cause conflicts during his interaction with his patients. This motivation is greatly disagrees with the colleague model.

The increased level of motivation for the conflict prevention within the colleague interaction model is characterized with the predominant social motivation for the professional activity, providing for the altruistic tendencies of the doctor, directed towards the non-conflict interaction of a doctor and a patient.

Having analyzed the motivation of the doctor-patient interaction itself, we define the following three groups: a) pragmatic motivation (the material or social-psychological self-enrichment): the financial reward obtaining, acquiring social contacts, influencing the patient; b) scientific motivation (interaction motivation with the scientific interests): the discovery of the new diseases and the ways of their treatment, acquiring the new skills, acquiring the respect in the scientific society; and c) altruistic motivation (directed towards the patients’ health improvement): the good emotional contact with the patient, readiness to help the patient, all activity directed to improving the patient’s condition

The predominant pragmatic motivation evidences about dominating egoism and direc-

tion of the doctor onto the material personal enrichment. If such person obtains high salary, he may perform his professional duties well. But taking into account some peculiarities of the state financing of healthcare, if such person works in the state clinic, he may provoke conflict situations.

The scientific motivation for the interaction evidences about the patient being a scientific event, training device in the doctor's mind. This motivation dominating, the humanistic professional activity aspect decreases, and a doctor may put the patient's health under the threat to realize his own scientific ambitions.

We suppose that the altruistic motivation combined with the appropriate professionally important qualities will completely provide for the success of the medical personnel professional activity, providing for the non-conflict interaction of the doctors and patients.

After analyzing all mentioned groups of professional characteristics required for realization of the colleague doctor-patient interaction model we have defined the following groups: the required characteristics, useful characteristics and non-acceptable characteristics.

The required characteristics and values which are professionally important for the doctors and provide for the non-conflict interaction with the patients during their treatment may be: the productive communicative attitude, doctor's discipline, organizational skills, emotional stability, psychological protection, altruism, self-control. The discipline and organizational qualities provide for the qualified aid to the patient. The productive communicative attitude and emotional stability provide for the efficient interaction with the patient even if he tends to be aggressive. The self-control is important as a doctor interacts with the ill person who may perceive the reality in a perverted way and express pretensions without reason. Altruism is a

main determinant of the doctor's professional activity stipulating for the equal interaction within the doctor-patient relationship.

The useful qualities specific for the doctor's profession but not providing for the complete absence of conflicts with patients are self-confidence, adaptation, tolerance, intuition. Self-confidence is required for the doctor to be able to make decisions quickly, to treat and discharge the patient. Intuition and adaptation (professional adaptation when the doctor

responds quickly onto the changing clinical situation) are the necessary professional qualities but they may exhibit no influence onto the non-conflict interaction, and the colleague interaction. The non-acceptable qualities and values are the severity of the character, rude attitude to the patients, and superior position of the doctor over the patient. These qualities destroy the colleague model of relationship with the patient.

While considering the individual peculiarities of thinking, memory, attention of the patient and doctor's ability to communicate with the patient due to all above mentioned features (for example, to explain in details about the treatment to the elderly patients), it seems to be quite possible to avoid the conflict appearance. A doctor must possess a system of knowledge, abilities and skills of the communication psychology, conflictology, occupational psychology, the theoretical and practical ways of the productive intrapersonal medical conflicts' solution.

A doctor must realize all the processes occurring to a patient during his treatment, the interaction peculiarities as well as monitor his own conditions (transfer- contratransfer), providing for the self-monitoring. The combination of the practical skills and abilities of the prevention and productive development of the conflicts refer to the regulation. A doctor must realize all the processes occurring during his interaction with the patient and monitor his own psychoemotional conditions. The skills providing for the regulation of the colleague model can be classified into the two levels: the conflictological and psychological ones. Self-monitoring, tactics of behavior in conflicts, ways of stress management make up the conflictological level of regulation while self-monitoring and self-esteem are the psychological bases for the conflicts regulation.

The characteristics required for the good functioning of the regulation component are the abilities of the self-control within the emotional area, communication, self-regulation, self-confidence, decisiveness, etc.

The interaction of a doctor and a patient includes mutual informational exchange, a doctor must explain a patient the information about the condition of his health, the patient trusting the doctor and informing him of all peculiarities of his health. The doctor must choose the acceptable for the patient communication style,

keeping to the professional ethics bases. This means that the doctor must possess the combination of the theoretical knowledge on the communicational psychology, conflictology, as well as the skills of the productive interaction and abilities of the conflict resolution with predominant strategies of cooperation and adjustment. The qualities which provide for this component are the abilities to overcome the intrapersonal communicative barriers, flexibility in communication, adequate psychological protection, politeness, etc.

The emotional component of the colleague interaction model is provided by the emotional doctor's readiness and absent emotional barriers for the interaction. The doctor's emotional readiness stipulates for emotions expression, ability to manage his own emotions, keep unwanted emotions and regulate his own behavior, the ability to perceive his own mood and the emotional condition of his patients, which will cause trust and confidence in the patients.

An important quality of the emotional component of the colleague interaction is the doctor's ability for expressing his affiliation and empathy, as well as his emotional stability.

As to communication being the situation of the doctor-patient interaction, such characteristics as the communicative tolerance and communicative attitude are the most important qualities providing for the colleague model of interaction. Communicative tolerance as the doctor's ability to accept the others, including the patient, with all their positive and negative qualities different from what the doctor has, provides for low conflict provocation, it is the basis for the mutual doctor-patient respect. The absence of the negative communicative attitudes as the steady doctor's ideas on the manifestation of the patient's behavioral patterns (cruel attitude, grounded negativism, negative experience of communication) is a communication constituent of the colleague model.

As a result, in case of the colleague interaction the possibility of conflicts which detract both the doctor and patient from the treatment process decreases, and even if they appear, the possibility of their productive development is quite high, so, the healing of the patient is considered to be successful.

Conclusions

According to the offered model we have come to the following conclusions:

1. The doctor-patient relationship during the curative process may be defined as an intrapersonal interaction of the two sides- a doctor and a patient, which is directed towards achieving the common goal- healing(recovery) of the patient after his treatment.

2. The modern authors have defined the main models of the patient-doctor interaction as these ones: the technical, sacral, contract and colleague one, and that one which corresponds to the European criteria most of all if the colleague one.

3. The colleague model is characterized by the mutual trust and respect of the interaction sides –the patient and doctor, it is aimed to reach the common results by their interaction. To maintain the colleague model the following characteristics are required: the patient's trust to the doctor and an attentive, caring approach of the doctor, which provide for the communicative component of their interaction; objective realization by the doctor of the patient's psychological features in general and related to the disease itself, making up the cognitive component of their interaction; the interaction situation as it is may include lots of stages during which conflicts may arise between the interaction sides, in this case the negative emotions of both the patient and doctor should be minimized.

As to the doctor's contribution into the productive development of the conflict situations, the regulative component of interaction must be developed, the doctor must possess good self-esteem, self-control, etc.

4. If all the above-mentioned characteristics are present, we may consider the doctor-patient interaction as the colleague one, in which there may occur conflicts, which will always attain the positive development, with the cooperation strategies predominating. In other case it is regarded as the non-conflict interaction.

Endnotes

¹ Researcher of the Management Psychology Chair of the State Higher Educational Institution "University of Education Management", the Academy of Pedagogical Sciences' of Ukraine, lesyalymar@ukr.net

Bibliography

Andreeva, G. (1999). Social psychology (pp. 330) Moscow: Aspect Press.

Jefimenko, S. (2007). Users of the medical service in budget organizations. (pp.110-114). Sociological Research: Journal of Russian Academy of Sciences, # 9.

Kelly, J. (2000). Personality psychology. Personal constructs theory. Saint Petersburg:

Rech.

Konechnyi, R. (1974). Psychology in medicine. Moscow: Avicenum.

Orban-Lembryk, L. (2003). Social psychology: study guide. Kyiv: Academvydav.

Veatch R.M. Models for Ethical Medicine in a Revolutionary Age / Veatch R.M. // The Hastings Center Report. – 1972. – Vol. 2., N. 3, June. – P. 5–7.